

TESSEDIK FERENCZ:

UTAZÁS

FRANCZIA ORSZÁG

DÉLI RÉSZEIBEN.

PESTEN 1831.

HÁZÁMHOZ A' TÁVOLBUL.

Hová száltok gondolatim
 Ollyan hirtelen?
Sebes daru sem repül így.
 Őszi éjelen.

Merre vágytok sohajtásim,
 Számos számtalan?
Szellő nem jár csak egyfele
 Imigy untalan.

Ezer virág körül lebeg
 Mézet szedő méh,
Fürj és gólya két világrészt
 Választ lakhelyé.

Csak egy hazát esmer szívem
 Szakadásáig,
Napraforgó nap felé néz
 Hervadásáig.

(A' Szerző 1827. Aurórában.)

A' lármás Párisban a' rue-de-Bouloi talán leglármásabb utsza, 's itt az ugy nevezett Hôtel-des-fermes a' zürzavarnak mintegy középpontja. Innen indulnak minden nap 's majd minden órában számos gyorszekerek az országnak minden része felé, mint hajdán Eolus barlangjából a' nyugtalan szelek; az elutazók és érkezők itt éjjel nappal mozgásban vagynak, a' szivreható és víg scenák soha el nem fogynak. Imitt két jó barát ölelkezik gyengéden, miglen egy teherhordó talyigája felfordítással fenyegeti őket; amott némelly asszony-ságok francia elevenséggel beszélgetnek; nehéz megkülönböztetni mirül? vizionlátásrul-e vagy elválásrul? a' szép nem mind a' két alkalmat egyiránt használja ékesszólása gyakorlására. Azonban egy siető posta legény szilaj négy lovát egyenesen feléjük vezeti; — minő sikoltással rohannak szélyel!

Én itt a' temérdek mozgás között magányosan állottam; engemet senki sem illetett; csak azért jöttem volt ide, hogy innen elinduljak, 's hová? hol engem senki sem várt; — 's még is „ah milly öröm az utazás!”

Hasztalan iparkodtam a' sokaságbul utitársaimat kiesmerni. Kiváncsiságom utóbb még meg is lőn büntetve.

A' mint az elindulás órája közelgete, elfoglálám első helyemet az ugy nevezett Intérieurben. Utánam jött egy vastag, kis módikereskedőné Dijonbul, kedves kutyájával. Rosz szemmel néztem a' négylábu vendégre, de ez utóbb csak ugyan megengesztelt jó magaviselete által.

Azután egy száraz nagy szál asszonyosság jött komornájátul 's egy nagy fekete kutyátul kísérve. „Már ez sok” mormolám magamban, „talán bizony minden párisi eb velünk jön.” Szegeletembe vonulva haragosan tekintgettem a' csunya állatra, melly az uton szüntelen lábainknál alkalmatlankodott, 's vastagsága által temérdek helyet foglalt el; igaz, hogy a' setétségben számtalan rugást kapott minden felől, de kövérsége miatt azokat, a' mint látszott, nem igen fájlalta. Nyakravalóján réz betűkkel volt írva: „Alexandrine de Bazaine de Saint Petersburg.” Ugyan jó szive lehetett ennek az asszonynak, hogy ezen undokot illy messze földre is elvitte magával.

Itt meg kell jegyeznem, hogy a' Conductor a' kutyákat akármellyikünk kivánságára tüstént a' kocsifedélre ítélte volna, de a' franczia udvariság megmenté a' dámákat 's kutyájikat ezen kedvetlenségtül.

Azután egy felette vastag kalmárné mászott a' kocsiba, 's egyenesen mellém ült. „Uram ments meg a' bajtul“ mondám magamban, — „ugy is szörnyü meleg van.“ — 'S ime, egy fiatal ember, a' ki utoljára jöve hozzánk, azt a' helyet magáénak esmerte, 's engemet a' veszedelmes szomszédságtul megszabadított.

Igy már hat személy és két kutya volt a' hintó közepében, vagy az ugy nevezett Intérieurben; elől a' Coupéban hárman ültek, hátul a' Rotondeban vagy Gondoleban ismét hatan, 's felül az Impérialén a' Conductorral együtt négyen.

Franciaországban majd minden ember, akár gazdag, akár szegény, diligence kocsin, gyorsze-keren szokott utazni; az ülőhely benne különböző áron fizettetik; p. o. ha a' Coupéban (hol igen jó ülése vagy az embernek 's szabad kilátása) egy hely tiz frank*), akkor az Intérieurben hét vagy nyolcz frank, a' Rotondeban öt vagy hat frank, az Impérialén pedig talán csak három frank. Így az ur elől ülhet a' Coupéban tiz frankért, cselédjét pedig az Impérialéra ülteti három frankért. Ennek következésében az országuton ritkán látni másféle hintót, mint ilyen béres kocsikat, mellyek még a' kicsiny városok között is többnyire actiakon alapulva fenállnak, ugy hogy az utazó ilyen diligenciekocsikon az egész országot keresztül kosul bejárhatja.

Itten csak rövideden azt fogom megjegyezni, a' mit egész Lyonig futtomban észrevettem. Siettem ezt a' várost elérni, hogy az éjszaki és a' déli tar-

*) Egy frank 23 krajczár pengő pénzben, 20 sous egy frankot tézen.

tományok között való különbség annál jobban tűn-
hessék szemembe.

Augustus 14-kén (1827.) délutáni öt órakor in-
dulánk el a' már említett Hôtélbül, melly a' város
közepe táján fekszik, 's már bealkonyodott, mi-
kor kiérénk a' párisi külvárosok sorompójin. Me-
lun-ön még akkor éjjel, Sens-on pedig és Tonner-
re-n más nap menénk által.

Ezen vidék földmivelése nekem tökéletesnek
tetszett, legkisebb darab földet sem látni itt mi-
veletlen. Az ut, valamint a' szántóföldek is, szil-,
akác- és gyümölcsfákkal vagynak körülvéve, sőt
a' gabona között is látni gyümölcsfákat sorba ül-
tetve. A' tájék csekély hegyekbül 's kies völgyek-
bül áll, földje agyagos, majd minden kő nélkül.
A' falusi házak nagy részint szalmával vagynak
fedve, épen ugy mint Magyarország némelly ré-
szeiben, p. o. Pest körül; 's itt is szintugy, mint
Châlons-sur-Marne tájékán, a' csucsosan rakott
szalma és szénakazalok, a' tövises vesszőbül font
sövények 's a' t. eszembe juttaták hazám szokásait.

A' paraszt ember ezen a' tájékon, valamint
csaknem egész Franciaországban, egy „blouse“ nevű
hosszu kék inget szokott viselni más ruhája felett,
főképen midőn uton van, vagy valami munkával
foglalatoskodik. Ez volt, a' mint mondják, a' régi
Gaulok közönséges eredeti ruhája, 's e' szerint azok-
nak izlésre nézve türhetőbb öltözete volt, mint a'
mi bundás parasztjainknak. Nem is sérti nálunk az
idegen ember szemét annyira semmi, mint egy
ollyan alföldi bundás paraszt. *)

*) Minden hazafiuságom mellett is kénytelen vagyok meg-
vallani, hogy három esztendei távollétem után, mikor

Midón Sándor, orosz császár, Angliában a' partra szállt, az egész tájékrul oda tódult a' nép, hogy őtet láthassa. A' császár körülnézvén, azt mondá egy angol urhoz: „különös, hogy egy parasztot sem látok a' nép között“ — „engedelmet kérek,“ felelé az angol, „ez jobbára parasztnép.“ Gondolhatni; hogy a' muszka fejedelem, kinek szeme csak szakálos és bundás muszka jobbagyot szokott volt látni; az angol csinos falusi népre könnyen reá nem esmert.

Montbard, hol Buffon régi kastélyát látni, valamint Chameaux is, már a' Côte-d' Or départamentban fekszik. Itt a' föld mind inkább hegyesebb és kövecsesebb, a' házak lapos kővel vagnak fedve; az ilyen fedél, rendkívül való nehézsége miatt, az itten uralkodó erős szelek ellen látszik szolgálni. Az ut néhol hibásan van elrendelve, imitt amott felette meredek's veszedelmes, kivált olly igen megterhelt szekerekre nézve, mint a' miénk volt.

Az utrul látni némelly helyett a' telegraphica lineához tartozó tornyokat, mellyek egy szélmalom épületéhez hasonlítanak, 's olly távolságban vagnak egymástul, mint azt a' tájék minéműsége megkívánja, a' hegyek közt t. i. rendszerint közelebb, a' térségen pedig egy pár mértföldre is egyik a' másiktul. Az ilyen telegraphica lineán lévő felvigyázók koránt sem értik azon jegyeket, mellyeket ők a' szomszéd telegraphus után másolnak, 's felőlök is elmondhatni, „nem tudják, mit

hazamba visszatértem, magam is szinte megijedtem egy ollyan zsiros bundás ember látására. A' hajdani nomád magyar talán nem igen különbözött az illyentül.

beszélnek.“ Ezen a' lineán p. o. csak a' lyoni praefecturánál (egy préfect ott majd annyi, mint nálunk egy főispán) vagynak olly megbizott fő tisztek, a' kik az elérkezett jegyeket megértik; 's ezen jegyeket sokszor meg szokták változtatni. Tudnivaló, hogy a' telegraphus csak nappal használtatik, a' nagy köd is szintugy hátráltatja használatát, valamint a' setétség. Egy párisi hír a' telegraphus által 9 minuta alatt Lyonba érhet, melly 118 franczia mértföldet téssen, vagy is ollyan darab földet, mint Po'sonyhoz Pétervárad.

D I J O N.

(lakosai száma 20,000; département Cote-d'Or; a' tartomány régi neve Burgundia.)

Dijon elég kellemes város, de kevésbé eleven. „Ce n'est pas une ville commerçante“ mondá nekem egy oda való lakos, „c'est une ville noble“ *) 's ugy látszott, igaza volt ezen embernek, mert a' város mellett lévő hajókázó csatorna viz nélkül szükölködött. — Minden esetre különösnek tetszett Franciaországban, hol a' democratia még a' szó-lásmódban is uralkodni látszik, egy polgár ember-tül illyen kifejezést hallani.

Rameau, Lulli után Franciaország legnagyobb hangmivésze, Dijonban született. Itt beszéltek, melly felette kényes volt a' füle; kikerüle egy

*) E' nem kereskedő város, hanem neimesi város.

házat, melly előtt közönségesen menni szokott, mivel ott egy kutya, az ő állítása szerint, hamis vagy rekedt hangon ugatott.

Kiérvén a' városbul, jobbra balra gyönyörű szőlőhegyek látszanak, mellyek Burgundiának csaknem középpontját teszik. Ha kétfelé osztatik az a' kettős hegység, melly e' départementet Côte-d'Or neve alatt hasítja keresztül, az elsőnek borai között nevezetesek a' Clos-Vougeot, a' Romanée-Conty, a' Tache-sur-Vosne, a' Nuits, a' Chambertin és a' Musigny; a' második hegység első rangu borai közé pedig a' Volnay, a' Pommard és a' Beaune-i tartoznak.

Ugy látszik, hogy itt a' szőlőtőkét nagyobb távolságba ültetik egymástul, mint általján véve Magyarorszáiban, hanem több vesszőt is hagynak rajtuk.

Bementünk a' Saône és Loire départementba. Châlons-sur-Saône-nak gyönyörű fekvése vagyon a' Saône partján. — Abeillard itt halt meg egy apát-ságban. — A' híres emberek, midőn nagy városokban laknak, szinte vesztenek valamit becsekbül a' sokaság között; de ha kisebb helyben tartózkodnak, magok is jobban kitűnnek alacsony környülményeikben, 's az egész környéket diszesítik dicsőségekkel. Ferney és Széphalom juttat eszembe.

Ezentul a' Saône jobb partján megy az út, Tournus, Mâcon, Belleville, Villefranche 's más helyeken keresztül. A' vidék egy a' legszebbek közül, mellyeket valaha láttam. Jobbra gyönyörű dombok látszanak megrakva szőlőkkel és mezei lakásokkal, mellyek nagyobb részint régi stíl szerint vagynak építve, 's a' revolutió idejében eladatván, most haszonbérlok lakásai. A' Saône tulsó partján

felette termékeny 's igen jól mivelt síkság terület, mellynek neve la Bresse. Ezt Csalóközhez lehetne hasonlítani.

Mácon vidékén a' köznépbeli asszonyok különös kis kalapot viselnek, mellynek majd olyan formája van, mint a' magyar paraszt kalapnak, csak hogy az a' fejnek tetejét is alig fedezi be.

Minekelőtte Máconba értünk volna, megmérték kocsinkat; minthogy a' keréktalp négy hüvelyknyi volt, háromezer hat száz husz kilogrammes *) terhet vihetett a' kocsi, melly azonban száz ötven négy kilogrammal kevesebbet nyomott. A' ki a' törvény által a' teherre nézve szabott határt álhágja, meglehetősen summa pénzt fizet büntetésül. Nem szükség itt megjegyezmem, hogy ez a' rendszabás az utaknak jó karban tartására szolgál; a' nagy terhet vivő szekéren szélesebbnek kell lenni a' keréktalpnak, hogy a' földbe mélyen be ne vágjon.

Mácon-on túl Beaujeulais nevű tájékon menénk által, hol hasonlóképen jó bor terem. Maisonblanche-nál beléptünk a' Rhône départementba.

Mivel az ut itt szüntelen egyforma hegyen völgyön ment keresztül, 's mulattatásunkra semmi különös tárgy nem szolgált, unalmunkban elalvánk, 's nem ébredénk fel előbb, mintsem késő éjjel, mikor Lyonba érkeztünk. Én a' Hôtel de Milan nevű fogadóba szálltam. — Páristul Lyonig éjjel nappal uton voltunk, 's hetvennyolcz óra alatt 118 francia mértföldet haladtunk. Talán olvasóim is esmernek olyan földet, a' hol az ugy nevezett diligenczekocsik nem járnak olly gyorsan.

*) 400 kilogrammes térszen 178 bécsi fontot.

L Y O N.

(lakosai száma 130,000; département du Rhone; a' tartomány régi neve Lyonnais.)

Lyon általjában véve igen mocskos város, ut-
száji nagy részint setétek, 's olly keskenyek, hogy
egy kocsi nagy bajjal térhet ki a' másik elől. Kö-
vezete csupán olly emberek számára vagyon ren-
deltetve, kik az itt szokásban lévő faczipőben (sa-
bot) járnak, mert igen hegyes, apró kövekből áll,
mellyek a' járkálást felette terhessé teszik. Ezt
azoknak némünémü vigasztalásokra jegyzem meg,
a' kik talán azt hiszik, hogy egy fő városnak csak
nálunk lehet rossz kövezete. — A' világítás rossz
állapotja is távol volt engem azon gondolatra birni,
hogy Lyon Páris után első város Franciaországban.
— Négy öt napi itt mulatásom alatt alig láttam
két vagy három hintót; igaz ugyan, hogy ez idő-
ben a' város legtehetősebb lakosai falukon voltak.

A' Belle-cour nevű piacz még a' pesti új piacznál
is nagyobbak látszott; ennek két felén két roppant
épület emeltetett Napoleon alatt a' status költsé-
gén, mellyek későbbben egyes embereknek adattak
el, még pedig részenkint. Így a' piacz épületei
egyirányosságba hozattak, a' mi talán nem történt
volna, ha azokat valami egyes ember saját aka-
ratja szerint építette volna.

Ezen piaczot XIV. Lajosnak szép lovas kép-
szobra ékesíti; a' talpkő két oldalán következő

felirások vagynak: Ludovico Magno, Regi, Patri, Heroi, Anno MDCCXIII. Továbbá: Ludovici Magni statuum equestrem iniquis temporibus disjectam Civitas Lugdunensium, Regioque Rhodanica instauraverunt Anno MDCCCXV.

A' ló felette szép. Egyiklába támasszal vagy on hátul megerősítve, hogy azon nyugodjék a' ló terhe, olly formán, mint Bécsben II-dik Jó'sef lovas képszo'bra. Kevéssel a' szobor lefedése után valaki elvette a' támaszt alóla éjnek idején, kétség kívül azért, hogy ledüljön. Azolta ő'r áll mindég mellette.

A' Rhône, sebessége miatt nem olly fontos hasznu a' kereskedésre nézve, mint gondoltam. Felfelé csak igen nagy bajjal hajózhatni rajta. Lyonbul Avignonba utaztunkban csak vagy husz hajóval találkozánk, mellyek majdnem egyforma nagyságuk a' dunaiakkal, olly különbséggel, hogy a' deszka fedél helyett csak vastag vászonbul készült sátor vagy on benne. — A' lyoni Morand nevü hidnak hossza csaknem három száz lépés, — (a' Rhône vizén) — a' pesti hid hossza mintegy öt száz lépés.

Megnéztem sz. Pál templomát, melly legrégibb e' városban. Góth boltozatja, melly szegletes kupola formára vagy on építve, straszburgi sz. Tamás templomát juttatá eszembe. Innét az Observantia templomába vezettek, e' most a' barom orvos oskolának szolgál lerakóhelyül; góth boltozatjai már öszveomlással fenyegetődznek. Van benne egy kápolna, melly legtisztább római izléssel vagy on építve; azt állították előttem, hogy annak plánumát Michel Angelo készítette. Most ezen szent boltozatok alatt nagy halom szénánál nem látni egyebet,

's a' régi monostor szomorú ndvara vidámul virító fa iskolát formál.

A' Saône tulsó partján Saint-Jean vára omladékot vettem észre, melly, valamint a' status híres fogháza Pierre-cise, feldulatott a' revolutió alatt, más öt várral együtt, mellyek a' város oltalmára, 's néha talán zabolázására is szolgáltak. Noha igen meleg volt, még is felmentem a' meredek sziklára, honnét felette szép kilátás gyönyörködtetett a' város azon részére, mellyet Saône vize mos. Saint-Jean várát igen vastag fal kapcsolá öszve a' többi várakkal, 's a' mint látszik, ez oldalról jól meg volt erősítve a' város.

Ezen régi várakat a' revolutió a' tiránság képviselőjinek tekinté, 's a' rabszolga, minekutána a' jármat nyakárul lerázta, maga is tirán módjára vőn boszut mind azon, a' mi hajdani rabszolgaságát eszébe juttatá. E' lőn sorsa Zwing-Uri-nak, midőn a' schweitzzi szövetség lábra állott, ez azon számos váraknak, mellyek Magyarországnak Dó'sa zabolátlan pártosai által dulatának szélyel.

Igy gondolkodtam a' multakról, midőn a' mivházak (fabrikák) lármája, melly egy szomszéd dombról hallatszék, visszahivott a' jelen időbe. Bémentem a' legközelebbik házba, 's megvi'sgálék több készületeket, mellyek selyem és gyapot szövetek készítésére voltak rendeltétve.

Eleintén bizonyos tartózkodással néztek reám a' munkások, mert talán idegen fabrikánsnak gondoltak, a' ki mesterségek titkait ki akarná tanulni; de a' tartózkodás csak hamar nyájasságá változott, kivált az asszonyoknál, kik mint mindenütt, úgy itt is igen beszédesek. — Megnéztem több mivházban mindent, a' mi illy nemű munkákban já-

ratlant érdekelhet. Minden munkások panaszkodtak a' kereset rossz mivoltáruul. Ez előtt nyolcz kilencz esztendővel 8 — 12 frankot nyert naponkint egy takács, most pedig nem többet háromnál. A' szövőszékek mind a' munkásokéi. Ha valamelyik olly szegény, hogy nem szerezhethet szövőszéket, a' mivház tulajdonosa ad reá szükséges költséget, mellyet azután bérébül fog ki. A' munkások a' szövetekért és szélekért (étoffes et bordures) réf számra, a' kendőkért pedig darab számra fizettetnek. Egy közülök, a' ki khinai „crépon“ nevű szövetet készített, azt mondotta, hogy egynehány esztendő előtt egy egy darabért négy frankot kapott, most pedig csak harmincz soust. A' gyermekek felét kapják munkájok bérének. Azt is állították előttem, hogy itt több magyarok is voltak a' munkások között. Egy „tulle-anglais“ takács panaszkodott, hogy egy egy référt csak 45 — 50 soust kap, holott műszere, melly egészen aczél, 1500 frankjába kerül. Ő 350 frank házbért fizet, s két réfnél nem szöhet többet napjában! Egyébkor innen sok ilyen tulle vitetett Spanyol, Portugál és Olasz-országba, a' mi most már nem történik. — A' nagy concurrentia's a' közép tengeri hajózás veszedelmei okozzák a' kereskedés mostani hanyatlását. Azt is mondotta egy mivház ura, hogy az angol és francia biztosok a' szövetek szépségére, a' németek és olaszok pedig leginkább az olcsó árra szoktak nézni.

Nem győztem eléggé bámulni azon udvariságot és készséget, mellyel ezen emberek számos kérdéseimre feleltek. Az utolsó mivház tulajdonosa, kirül szólottam, olly szivességgel volt irántam, hogy az utszárul, hol őt találtam, felvezete az

épület negyedik emeletébe, a' honnét csak épen akkor jöve le, 's tudósíta mindenrül, a' mirül kívántam. Senkivel sem jöttem öszve, a' ki durván bánt volna velem, ámbár kérdéseim előbb gerjeszthetének ellenem bizodalmatlanságot, mintsem valamely haszonnak reményét.

Ugyan az nap estéjén Margat asszonyságot léghajóján láttam felszálni, ki azonban csak mintegy husz lábnyi magasságra emelkedett fel, azután leszált, 's a' léghajót magányosan hagyá a' levegőben eltűnni. A' nézők, kik elég számosan voltak, felette helytelenek tarták ezen tréfát, pesszegének, 's boszusan kiáltozának, sőt a' bevett pénzt is el akarák foglalni, hogy a' szegények között osztassék ki, 's egyedül csak fegyveres erő segítségével állittatott vissza a' rend. — A' mondottakbul könnyü átlátni, hogy a' lyoni nép heves vérrel bír, — észre veszi az ember, hogy már is déli éghajlat alatt van.

Mindjárt első napon azt az észrevételt is tettem, hogy a' lyoni szép nem szeme igen nagy és eleven; azonban még is kevés rendes ábrázatot találni; — az idevaló fehér nép képe általjában véve lapos, valamint Lady Morgan jegyzése szerint minden francia dámaké.

Itt és jövetelem közben több tárgyak juttaták eszembe hazámat. Chálons-sur-Sâone mellett sok kukoricza földet láttam, ugy mint nálunk, tökkel és paszullyal közbeültetve; Lyonban pedig olly nagy dinnye rakások voltak az utszán, mint Pesten dinnye vásárkor; de görög dinnyét, valamint Párisban, ugy itt sem vettem észre.

A' fogadókbán általján olcsón él az ember; az eledelek, mellyek a' vendégtáblára (table-d'hôte)

jönni szoktak, számok és nemekre nézve majdnem mindenütt egyenlők. Minthogy olvasóim között talán olyan is találkozik, a' ki egy ilyen francia ebédet szeretne megismerni, ime itt előszámlálom a' közönséges tál ételeket. Először zsemlyés-, vagy riskása-, vagy metélt tészta leves; azután vékonyra metszett sódar vagy szalámi; ugy tehénhus, mellyhez sokan mártás helyett sárga dinnyét ettek; azután jött becsinált csirke szarvasgombával (aux truffes), később frikandó sóskával; tovább becsinált hal, azután az itt olly nagyra becsült „gigaut de mouton“ — ürü czomb — zöld salátával, 's végre igen finomra metélt, pirított földi alma. Dessertnek kaptunk szőlőt, körtvélyt, reine - Claude nevű szilvát és mandolát. Egy ilyen ebédért, borral és kenyérrel együtt, minden személy csak három frankot fizetett; de az is igaz, hogy a' sietségben sokszor felébül sem kaptunk valamit, minthogy az ebédre csak három fertály óra vagon engedve.

Augustus 21-kén este felé felmentem a' Fourvières templomhoz, honnan gyönyörű kilátás vagon. Tiszta idővel látni innét a' Mont-Blancot, melly valami 30 mértföldnyi távolságban fekszik. A' körülfekvő tájék némelly részben hasonlít a' budai és pesti vidékhez; a' Rhône a' Dunát képi.

A' növényekre nézve semmi sem characterizálja jobban azt a' különbséget, melly az éjszaki és déli tartományok között vagon, mint az, hogy midőn az éjszaki tájékon a' plánta általjában véve egyenlő színű, a' déli tartományokban ugyan azon növények között ebben a' tekintetben felette nagy a' különbség; — az árnyékos helyeken t. i. a' plánták szinei jobban fénylenek, 's ugy szólván zsirosabbak, mint nálunk; a' napra szolgáló részeken

pedig a' fa szintugy mint a' fű száraz és sárga színű , sőt kisebb növésű is.

A' Fourvières temploma belsejében sok, szent ígérethül adott, rajzolatot, 's gipszbül öntött kez-
zet, lábat láttam. Többek között ilyen felírást olvastam egy darab papiroson „Tous ceux, qui verront ce billet, seront priés d' avoir la charité de prier la très sainte vierge pour la conservation de deux personnes qui en ont bien besoin. — Je leur serai obligé. *) Az utolsó kifejezés jól mutatja a' francia udvariságot.

Meglátogattam a' collegium könyvtárát, mely körülbelül száz ezer kötetet és ezer kéziratot foglal magában. Szerencsétlenségemre a' könyvrajstrom nem igen vala alkalmas vizsgálódásim utba igazítására; mint a' könyvtárnok mondá, nyolcz napra van néha magának is szüksége, mig egy munkát megtalál. — Ez a' környülállás is eszembe juttatá kedves hazám némelly könyvgyűjteményeit. — Egyébiránt ugy szeretem hinni, az említett könyvtárnok maga is ritkaság volt a' maga nemében; egy tizenötödik századbeli, elég tiszta francia íráson, melly a' többi között kezembe kerüle, tellyességgel nem tudott elmenni. Azonban szükség megjegyezmem, hogy még csak három hónapig volt e' hivatalban. — Ezen könyvtárban sem Magyarország történeteire nézve nevezetes munkát nem találtam, sem kéziratot a' budai corviniana gyűjteménybül. — A' kéziratok között legnevezetesebb-

*) Kéretnek mindenek, kik e' czédulát látják, legyenek olly szeretettel, esedezzenek a' szent Szüz előtt két személy megtartásáért, kiknek erre nagy szükségek vagyon. — Leköteleznek engem.

nek látszott egy, melly az 1263-diki keresztes had-
rul szól.

Elmenetelem előtt való este egy Ángolt, Hervé
urat, látogattam meg, kinek házánál Párisban
számos vig órát töltöttem. Épen a' párisi theat-
ronrul volt a' szó, mikor a' szakácsné belépett, 's en-
nek ábrázatja engemet első pillantatban Talma-ra,
a' hires színjátszóra, emlékeztetett. Ebbéli kinyi-
latkoztatásomra Hervé asszony azt mondá, hogy
ez igen rendes észrevétel, 's a' mi még ren-
deőbb, az, hogy ennek a' szakácsnénak, ki már
mintegy negyven esztendő's személy volt, olly kü-
lönös színjátszói talentoma vagyon, a' millyent
ritkán találni. Sokszori kérésemre Madelon asszony
végre reá hagyta magát birni, hogy valamel-
lyik rollét én előttem eljátsza, 's nem csekély meg-
lepésemre Voltaire Irene szomorú játékából ama' mo-
nologot választotta, mellyet Irene halála előtt két-
ségbe esve mond.

Eleintén csak a' szakácsnét láttam a' szín-
lett Ireneben, 's kevésbe mult, hogy nevetésre
nem fakadtam; de már az első pár vers után bá-
mulásra változott vig kedvem, utoljára szemeim
könybe borultanak, 's most a' szakácsnéban való-
ságos Irene állott előttem. Lehetetlen kifejeznem,
millyen igazsággal, millyen tragicus lélekkel adá
elő ez a' csudálatos személy szivreható rolléját;
nemes actiója első rangu színjátszónéhoz illett vol-
na. Félénk tisztelettel néztem erre az elrejtett
genie-re, melly a' világ előtt elveszett. — Élete
történeteibül csak annyit lehetett megtudnom, hogy
ő neki kicsiny korátul fogva minduntalan nagy
kedve volt a' theatromhoz, de soha rendes já-
tékszínen fel nem lépett.

Lyonban két játékszin vagyon, de a' mellyek közül egyik sem ér fel a' pesti theatrommal, sem nagyságára, sem készülleteire nézve. A' francia színjátszók általján nagyon affectálóknak tetszenek annak, a' ki hozzájok nem szokott, főképen a' declamatióban. Én csak egy színjátszónét láttam Franciaországban, ki előadásában 's mozdulatiban a' természetestül el nem távozott; ez volt a' hires Mars kisasszony Párisban a' théâtre-francais-n. — Egyébiránt az affectálás mivészi tekintetben még a' nem régen mult időben is csaknem közönséges volt Franciaországban. A' hires David képirónak személyei a' játékszinre emlékeztetnek, nem az életre; valamint a' francia kerti stíl is a' természet szépségeibül merő decoratiókat csinált.

Augustus 22-kén reggeli öt órakor hajóra ültünk a' Saône sz. Antal neyü partozatján (quai Saint Antoine) 's legalább fél órába került, míg e' folyó torkolatjához értünk. Ugy látszik, mintha a' Rhône sebes vize visszanyomná a' Saônet, mellynek folyása lassu és csendes. Alig ért a' hajó a' Rhôneba, szinte háromszorta sebesebben ment azonnal; — az evezők nyugodtak.

Utások harminczhárman valánk, 's közöttünk öt dáma. — Az idő nagyon kedvező volt; én a' hajó egyik végére ültem, hogy annál inkább gyönyörködhessem a' kilátásban, mellyet a' Rhône partjai nyujtanak. Csinos mezei lakások emelkednek a' környék dombjain, 's a' szőlők zöldje egyedül arra látszott szolgálni, hogy a' tiszta ég, 's a' folyó habjainak kékjét még inkább kitüntesse. Givors-hoz közel találkozánk a' gőzhajóval, melly rendesen jár Lyonbul Viennebe. Ide másfél óra, vissza pedig nyolcz óra alatt megy; — mi öt óra

alatt érénk Lyonbul Viennebe. Valamint mindenütt, ugy itt is rossz szemmel tekintik a' hajósok ezen gőzös riváljokat.

Vienne városának csak fekvése szép. Általában mocskosok és szűkek ezen tájon a' városok és faluk utszáji, a' házak pedig régiék és komor tekintetűek. A' város előtt látni a' Rhône közepében egy római hidoszlopot, a' folyó két partján pedig omladékát azon falaknak, mellyek szinte e' mivhez tartoztak. Viennen alul terem a' Côte-rotie-i híres bor.

Ebédre Condrieux-ben maradtunk. Két hajósunk ezen helybül való volt. Olly módon beszéltek egymással, hogy én egy szót sem értettem belőle; azt mondták, hogy itt szokásban van minden embernek gunynevet adni; így a' hajósok egyikének, ki Dervieux-nek neveztetett, Roquet (kis eb) volt gunyneve, a' másiké pedig Malamouche (rossz légy) holott igaz neve Tonnelieu volt. Ezen hajósok Avignonba érvén, közönségesen eladják hajójokat, 's gyalog mennek haza.

Mennél alább megy az ember, annál hegyesebb a' tartomány; számos váromladékok koszoruzzák a' dombok tetejét; Lyontul Avignonig mintegy harminczat számláltam. Ezek azonban, a' mint látszik, nem voltak olly erősek, mint p. o. a' Rajna partjain lévő Mainz és Coblenz között. — Kétség kívül a' városok szövetségei, mellyek Németországban a' tizenharmadik században 's utóbb a' rabló vitézek ellen formálódtak, birták ezeket arra, hogy váraikat annál jobban megerősítsék. A' Rhône mellett lévő váromladékok jobbára csaknem ollyanok, mint Rezi vára a' Balaton mellett; a' Rajna mellékiek pedig p. o. a' Dévéni várhoz Po'sony

mellett, vagy Szigligethez a' Balatonnál, hasonlítanak. A' már kihalt Soubise hercegi familia Tournon és Rochemaure várai inkább erősségek, mint nemesi lakások valának.

Saint-Vallier fekvése igen kellemes a' Rhône bal partján. Itt láttam legelsőbbben selymet fenni egy ház ablakán keresztül.

Majdnem közepette a' Rhône-nak áll egy lapos szikla, melly király táblájának neveztetik. Azt állították előttem, hogy IV. Henrik ezen egyszer ebédelt. Eszembe juta a' király táblája a' Királyhegyen Gömör vármegyében, 's ezen intés, melyet abba a' nagy király a' rege szerint saját kezével metszett: „Tria sunt, quae regna perdunt, privatum commodum, latens odium, iuvenile consilium.“ Ez a' mondás itt sem volna rossz helyen. — Kétség kívül nagy a' hasonlatosság ezen két népszerűen király közt, csakhogy Mátyás, nem lévén olly bölcs tanácsnoka, mint Sully, annyival nagyobb volt, minthogy minden javítását ön maga teremté.

A' szikla déli részén falmaradványt vettem észre; talán valamelly római hid egyesítette itt a' két partot. Hajónk igen sebesen ment el a' bal part 's a' király táblája közt.

Esti hét óra tájban megszáltunk Tain-ben. Itt derék vasdrót-hid vagon, egyetlen egy oszlopon, melly a' folyó közepéből emelkedik ki; három esztendeje, hogy fenáll. Tain vidékén terem a' hires Ermitagei bor. Azt állították előttem, hogy esztendőnkint nem terem több 250 hordónál, *) könnyű ebből általlátni, mennyi valódi Ermitagei bort isznak kedvelőji Európában.

*) Egy hordóban öt akó vagon.

Reggeli négy órakor kellett volna indulnunk; az eső, melyet felébredtünkör esni hallottunk, igen kellemetlenül lepett meg bennünket, 's egyszer-smind északi szél is fujt, melly sokkal erősebb volt, hogy sem nekünk kedvező lett volna. Mind a' mellett megindulánk öt órakor, de csak hamar kén-telenítettünk megállni Valence-ban; mert az eső általhatott hajónk vászon tetején, 's a' szél is mind-untalan erőszakosabb lett. Elmentem, habár nem baj nélkül, a' főtemplomba, több mocskos és szük utszán keresztül. Itt VI. Pius pápának felette egyszerű emlékoszlopot emeltek, melly még nem látszott egészen késznek. A' gyönyörű mivül könnyű volt megesmerni Canova munkáját. Következő felirás olvastatik rajta:

Sancta Pii sexti redeunt praecordia Gallis,

Roma tenet corpus, nomen ubique sonat.

Valentiae obiit 29. Aug. 1799.

Carracci sz. Sebestyénje sokkal magasabbra vagyon függesztve, hogy sem jól lehetne látni; sőt rossz karban is látszék lenni. Ezen kívül több nevezetes rajzolat vagyon itten, mellyek, a' mint gondolom, az olasz oskolába tartoznak. Valence előtt egy igen magas sziklán Crussol vára omladékot láthatni, mellyek a' regényes Vág-Beszterczét hozták emlékezetembe.

Tizenegy óra felé elmentünk Valence-bul; az idő kiderült, hanem a' szél semmit sem hagyta alá előbbi dühébül.

Rochemaure vidékéről láttam a' fejéren fénylő sabaudiai havasokat, mellyek tekintete különös módon ellenkezik a' Rhône jobb partján álló három fekete bazált kősziklával.

Viviers-hez közelítvén, legelsőben éreztük a' mistralt, melly, a' mint látszik, az északi pára-kör mozgásából ered, midőn az a' délivel akarja a' sulyegyent helyreállítani. Ezen szél majdnem szüntelen fuj Avignon és Marseille között.

Épen némelly sziklacsucok mellett mentünk el, mellyekhez a' hullámok nagy erővel verődtek, midőn egy igen erős szélcsapás olly sebesen fordítá meg hajónkat, hogy az utazók ijedtekben mind felkeltek, az asszonyok pedig nagyot sikoltottak. Jelentették, hogy a' kormány eltört, hanem szerencsénkre ez a' hír hamis volt. Igaz ugyan, hogy azt a' kormányos egy két perczenetre kiereszté kezei közül; hajónk a' folyó meredek partja felé fordult; én már készültem köpönyegem levetni, hogy könnyebben uszhassam, midőn a' kormányos megkapván az evezőt, visszavitt bennünket a' folyó közepére, 's a' csendességet közöttünk helyreállította.

Viviers-nél a' Rhône bal partján meredek kősziklák látszanak határt vetni a' hegyes tartománynak, mellyen keresztül jöttünk, 's megnyilik a' Vauclusei síkság. Három fertálykor hétre értünk a' híres Saint-Esprit hidhoz, mellyen felül a' Rhône észrevehetőleg kiterjed, 's bámul az ember, midőn olly sebességgel látja folyni illy merő térségen. Ezen kívül a' hidlábak olly vastagok 's olly kevés helyet hagynak a' viz folyásának, hogy ez ekkint öszveszorittatván, felette nagy erővel és sebességgel rohan elé. Hajónknak e' hid alatt való áltmenetelre csak egy perczenet kellett.

Kiszabadulván ezen szoros utbul, mellyet hajdan nagyon veszedelmesnek tartottak, hajónk olly hely felé fordult, hol sokkal több veszélynek va-

lánk kitéve ; számos barna sziklacsucok álltak ki a' vizbül, mellyekhez hajónk könnyen csapódhaték, 's főkép itt kell a' kormányosnak ügyességét kimutatni.

Saint-Esprit városánál akarván kiszálni, a' hid harmadik boltja alatt a' város felől lévő részen mentünk által. Hajónkat olly sebességgel vitte a' viz, hogy egy ladikot egészen öszvetört, melly a' parthoz volt kötve. — Alig léptünk a' szárazra, azonnal elmentem a' hidat megvizsgálni. Ennek alapköve sz. Lajos alatt September 12-kén 1265. tétetett le, 's elkészült Szép Filep alatt 1309-ben, A' hid 19 boltjával együtt 997 lépésnyi hosszú, ezen kívül a' várossal általellenben lévő részen mintegy hatvan lépésnyi hosszúságu bejárás van előtte. Minthogy olly időben építették, mikor még a' szekerek felette ritkák voltak: azért olly keskeny, hogy kettő nem mehet el rajta egymás mellett (nem szélesebb öt lépésnél); azonban vannak rajta ollyan helyek, hol a' kocsik megállhatnak, míg a' tulsó oldalrul jövő tovább megy. A' boltozatok szélessége harmincz lépés, a' hidlábaké pedig husz. Majdnem az egész hid faragott kőbül vagyon építve. Őr áll mind a' két végén, a' város felén lévő bemenetelnél pedig fellegrvár van, mellyet a' hid védelmére XIII. Lajos épített.

St. Esprit-rül reggeli öt óraker indulánk meg, 's tiz óraker érének Avignonba.

Mindjárt más nap egy Ángollal elmentem Vaucluse-be. Utunk termékeny, és jól mivelt térségen vitt keresztül; itt a' szederj-, olaj- és figefák kellemes különbéleséget formálnak. Láttam földeket, hol a' buzér szőlőtőkék közéj volt ültetve, olly móddal, hogy három sor szőlő után egy sor bu-

zerra volt szánva, azután megint három sor szóló következett, 's így tovább szüntelen felváltva.

Minekutána Isle városában ebédet rendeltünk volna Petrarca és Laura nevű hires fogadóban, elmentünk három fertály óra alatt Vacluse-be. Az a' gyönyörű völgy, mellyet a' Sorgue mos, 's hol a' fák és növények mosolygva zöldelnek, felette nagyon ellenkezik a' környékező hegyek szomorú kopárságával, hol olajfáknál nem látni egyebet, 's ezeknek halvány levelei tökéletesen illenek a' szikla vad tekintetéhez. Vacluse helysége a' völgy mélyében egészen magán áll, mint pusztában a' remete. Kövecses gyalog uton mászik fel az ember azon forráshoz, mellynek Petrarca ott mulatása örök nevet szerzett. Ez időben sokkal alantabb állt vize, hogy sem azon esést formálhatta volna, melly minden utas bámulását magára vonja. A' viz setétkék színű volt, hideg mint a' jég, 's csendes és tükör simaságu. Háromszor ittam belőle, kezemmel merítvén, barátim egészségére. Későbbben azt hallám, hogy két ifju Angol ott létünk után való napon, a' forrás vizében megferdett; csak azon örültem, hogy ferdések előbb nem történt, mintsem én a' vizből ittam volt. A' hol más valaki egy kis itallal is megelégszik, — már ott az Angolnak meg kell ferednie! — A' viz felső szine homályos üregben tűnik el, mellybe az ősz kor kétség kívül valamely istenség lakását helyhezé. Már Plinius is dicsérettel szolt róla, e' kifejezéssel: „Nobilis fons orgae.“

Ezen vidék lakosai egy omladékot, melly a' forrás mellett vagyon, Petrarca várának mondanak, de hibásan, mert ezen erősség a' Cavailloni püspököké, Vacluse uraié volt. Petrarca két száz

lépésnyire lakott a' forrástul, egy szikla alá épített házban, mellyet zsványok pusztítottak el. Itt látni azt a' kisebb forrást, mellyről gyakran beszél, 's azon borostyán fák sarjadozásait, mellyekről énekel költeményeiben. Ez a' nagy ember tiz esztendő telt e' magányos völgyben, hogy a' szép Laura kecasei elől magát elvonhassa; azonban annak képe még e' magányba is követte őt. Azok a' látások, mellyekről szól, okozhatták, hogy utóbb sokan Laurát Vacluse-ben gondolták. Maga Petrarca állítása szerint, egy sincs munkáji közt, mellyet vagy egészen, vagy részint ezen helyen való mulateása alatt nem készített volna.

A V I G N O N .

(lakosai száma 30,000; département Vacluse, a' tartomány régi neve Provence.)

Augustus 27-kén megnéztem a' muzeumot, melly a' Benedictinusok régi conventjében van, közel sz. Martial templomához. A' kertfalak hosszában gyönyörű borostyánfák állanak, mellyek 150 esztendőseknél idősebbek. Azokon kívül még magnolia-t, nespulus japonica-t 's más olly fa nemeket látni itten, mellyek még télen által is megtartják zöld színeket, olly módon, hogy az esztendő e' részében semmit sem változik ezen kert tekintete. Néha olly kemény itt a' tél, hogy a' Rhône befagy, hanem a' hideg csak rövid ideig tart. A' délszaki fákat a' hideg keménysége ellen egyáltalján nem

szokták aggódva ápolni. Láttam itt, 's nem bámulás nélkül, husz esztendő s figefákat, mellyeknek áltmérője földszint egy lábánál több vala.

Mutattak két darab óncsőt, mellyek a' Rhóneban Arles mellett találtattak, hol részei valának egy vízvezetésnek, melly az ivó viznek a' Rhóne keresztül Provencebul Langvedocba vitelére volt rendelve. Azonban ezeken az óncsőkön kívül semmi más nyoma nem találtatott ezen vízvezetésnek. Az egyik darabon e' szavakat olvashatni: C. CANTIUS. POINHINUS. FAC. A' muzeum több e' vidéken talált régiségekkel vagyon gazdagítva. Könyvtárában, melly inkább ritkaságáru, mint a' munkák nagy számáru nevezetes, főképen Lactantius Codex-e a' IX. vagy X. századból, tünt szemembe. A' város nagy könyvtára körül belül 48,000 kötetbül 's mintegy 100 kéziratból áll.

Vernet Jó'sef tengeri képiro, atya Károlynak, 's Horácznak nagyattya, Avignonban született. A' város az utóbbiak tiszteletére 1826-ki October 10-kén pompás innepet adott, hol velek ugy bántak, mint diadalmasokkal. Ez alkalommal képgyűjteményt akartak szerezni, mellyet Károly segített, oda adván római lófuttatását, Horác pedig Mazepáját, kit farkasok üznek.

Megnéztem a' pápák régi palotáját, melly most kaszárnyáru szolgál. Ezen épület talán legerősebb mind azok közt, mellyeket életemben láttam; a' benne lévő földszinti szobák falainak öt lépés a' szélek. — Minekutána több szobákon mentünk volna keresztül, mellyek a' palota régi templomából készítették 's most katona ágyakkal vagynak tele, a' felvigyázó az udvaron keresztül egy kis kápolnába vezetett bennünket, hol hajdan az inquisito-

rok gyülekeztek öszve, minekelőtte munkájokhoz fogtak volna. Még most is látni a' boltozaton elég jó karban lévő festéseket és felirásokat, 's ezek a' XIV. vagy XV. századba látszanak tartozni. Ezen kápolna mostani rendeltetését megnevezni tiltja az illendőség. — Azután igen keskeny lépcsőn egy téres 's magas szobába mentünk. Jobbra a' padolaton mintegy három lépésnyi áltmérőljü nyilást vettünk észre; ez egy tömlöczbe szolgált. Az inquisitió szalájában valánk. A' mondott nyiláson által hozattak ide a' vádoltak, hogy vizsgálat alá vétessenek; a' birák előttök ültenek. Még most is látni a' falon egy veres mennyezetet ábrázoló rajzolat maradványát. Alatta régi felírás van, melly illy szavakkal kezdődik: „*Dextra gladium teneo*“ 's a' t. 1537. A' boltozatban több lyukat vevénk észre, mellyek a' felvigyázó mondása szerint arra valók voltanak, hogy a' mi a' szalában történt, elhasson az elrejtett tanukhoz.

Nagy ajtó vezet azon szobába, hol a' kinzás történt; még ma is látszik itt a' falban egy kis hosszukás kemencze, mellyben a' kinzó készülétek megtüzesítették. Ugyan ezen szobában egy vak ablak is látszik, 's annak felső felén mintegy kemenczeszájhoz hasonló, de goth formájú nyílás. Ide két lépcső vezet. 1793-ban ezen nyiláson által 40-nél több egyházi 's nemes személyt vetettek le a' jégvermi torony fenekére, kik ugyan e' szobában ölettek, 's a' toronyban is körül belül ennyien fojtattak meg. A' vér nyoma a' nyílás alatti falon máig is megmaradt. Azt mondják, hogy ezen borzasztó eset után még harmad nap mulva is hallatszott némelly még életben lévő szerencsétlen áldozatok nyögése. A' holt testekre oltatlan meszet

töltöttek. Ezen gyilkosok, a' mint hallottam, a' társaság legalsóbb osztályába tartoztak.

Ezen hely emlékezetei felette szomorú gondolatokat gerjesztettek bennem. Itt kinoztattak számtalan ártatlanok; itt feredtek vérben a' rabokból lett tiránok, a' szabadság 's türelem nevében. — Pártoskodás lelke, te vagy az, melly démonkint terjesztesz homályt a' halandókra komor szárnyaiddal! a' te lángoló lehelleted változtathatja e' földi paradicsomot sivatag pusztává!

A' jégvermi torony a' mellette lévő jégveremtől veszi nevét. Még egy más helyet is megnéztem a' palotában, hol, mint a' felvigyázó mondá, az ország rabjai tartatának fogva. Ugy látszik, beomlottak több egymás felett volt emeletek, 's most az egész egyetlen egy roppant szálát formál. Közepette egy kerek oszlop némelly maradványait láthatni. Ciceronénk azt beszélé, hogy itt egy ellenpápa tartatott kötözve, 's ugyan itt halt meg éhen.

Az Avignonban közönségesen fujni szokott mistral erejét abbul lehet megítélni, hogy ottlétemkor egy iszonyu nagy fa keresztet, mellyet a' Missionariusok emeltettek a' templom előtt, felfordított. Ez a' szél Avignonban tartózkodásom alatt egész öt nap egyforma erőszakkal fujt. Régi közmondás: *Avenio ventosa est, sine vento est venenosa, cum vento fastidiosa.*

Augustus 28-kán levevém Petrarca és Laura képrajzait, mellyek a' muzeumban vagynak, 's eredetieknek tartatnak. Próbáltam azután a' jégvermi híres tornyot is lerajzolni, hanem ezt a' szél erőszakoskodása meg nem engedte. Csudálkoztam, hogy ezen régi torony a' falaiban látszó

igen nagy repedések mellett az iszonyu szélben öszve nem dült.

Megtekintém az irgalmasság templomában azt az elefántcsont feszületet is, melly olly igen hires. Ha nem hibázom, Jiomellin János avignoni képfaragó ajándékozá e' remeket a' poenitentia fekete szerzetének, olly feltétellel, hogy ez, az ő halálra ítélt öccsének kegyelmet szerezzen. Szükség tudni, hogy ezen szerzetnek az a' különös jussa volt, esztendőnkint a' halálra ítélték közül egynek megkegyelmezni.

E' valóban csudálatos miv. Az arcz jobb fele egészen földi fájdalmat fejez ki, ez halállal küzdő halandó; bal fele ellenben isteni felséges csendességet mutat, 's a' mi benne még csudálatosabb, az, hogy az egész a' legtökéletesebb harmoniában egy az idvezítő legszebb fejei közül, mellyeket láthatni.

Midőn Canova Avignonon keresztül utáznék, figyelmezteté a' fogadós, hogy nézné meg e' remeket; hanem megcsalván gyakran a' helybeli hírek által, eleinte nem hajlék szavára, 's csak ismételt kérések után határozá el magát annak személyes megítélésére. Az én mutatóm, a' mint beszélé, jelen volt, midőn ezt Canova megvi'sgálta. Ez a' nagy képfaragó legszorgosabb figyelemmel nézvén meg a' mivet, így szóla a' mutatóhoz: „Jól őrizzék e' kincset, mert ha elvesztenék, nehezen találának az egész világon valakit, a' ki képes volna annak kipótlására.

Ugyan ezen templomban egy felséges rajzolat is van Palma Vecchiotul, melly Aquitania herczegét ábrázolja, a' mint előtte álmában egy szüz jelenik meg. Lehetetlen rajzolatban több életet látni, mint a' herczeg képében. Ezekon kívül Caravaggiotul

egy Sebestyén, 's több más nevezetes rajzolat vagy on e' templom birtokában.

Ezek után a' bolondok házát néztem meg, melly a' templom mellett áll. Mintegy százan vagynak benne. Vezetőm fákkal beültetett udvarba vitt, hol a' csendesebb tébolyodottak szabadon sétálnak. Alig hogy beléptem, azonnal előmbe jött közülök egy, 's kérdezé tőlem, nem tartozom-e a' város őrizete közé. Itt meg kell jegyeznem, hogy Franciaországban magyar bajszom miatt, nem csak örültek, hanem okosok is katonának tartottak. Egy másik meglátván albumomat, felkiálta „Oh utazó uram jegyzéseket tesz? 's midőn erre mondanám neki, hogy az rajzoló könyvem legyen, arra kért, képrajzát csináljam meg tüstént; nem minden nehézség nélkül nyertem szabadságot, e' munkát más napra halaszthatni. Kicsinyenkint mind öszvegyülekeztek körülöttem a' tébolyodottak, és sok fáradságomba került e' tisztes gyülekezettől eltávozni. Micsoda életek lehet az öröknek, kik e' szerencsétlenekkel minduntalan be vannak zárva!

A' vendégtáblánál minden nap 15 — 20 személy evett; a' francia udvariság még itt is tellyes tisztaságában uralkodik. Senki sem gondolkozik az evésről, míg szomszédját azzal meg nem kínálja. Mint valamelly igen nevezetes esetet beszélték, hogy előtte való napon egy orosz ur szomszédnéját egy tál étellel meg nem kínálta. Gyakran megtörténik, hogy még a' kínálással való alkalmatlankodásért is engedelmet kérnek. Sok más tartományban csak akkor mentegegi magát az ember, midőn mindent megevett, sőt néhol még akkor sem.

Ebéd alatt gyakran volt muzsikánk. Egyszer a' többek közt valamelly Troubadour forma jött hoz-

zánk, olly furcsa öltözetben, a millyent csak képzelhetni, 's még több tisztelkedést tévén, mint valamely XIV. Lajos udvarabeli nemes, énekét olly nevetséges mozgással követte, hogy az egész társaság kéntelen volt az evéssel felhagyni 's kaczagásra fakadni.

Azon Ángol, kivel Vaocluse-be rándultam, egy vala ama' különösek közül, kik e' nemzetnél olly közönségesek. Magas termete, kopasz 's szép kifejezésű feje, tiszteletre gerjesztő tekintetet adának neki. Sokat olvasott, 's esze a' középszerűsége felül emelkedett. Annál tréfásabbnak tetszett nekem, midőn legnagyobb komolysággal mondá, hogy ha Hollandba megyek, el ne mulasszak Leydenben vagy Brüsszelben bizonyos tőkét megnézni, mellybe nem tudom hány niederlandi nemes vert szegeket, nem tudom, melly történet emlékezetére. — Nagyon halkal beszélt, 's majdnem mindég azon számtalan dolgokrul; mellyeket utazása alatt látott. Hanem még sem tetszett ez nekem olly unalmasnak, mint egy vastag és kövér öreg franczia, kinek piros arczát két kicsiny és félig nyilt szem ékesítette. Ennek az a' roszt szokása volt., hogy majdnem mindent ismétle, a' mit mondott, 's ezt hasító szóval és fenhargon cselekvé; 's mivel beszédje koránt sem bővelkedett éles észrevételekkel, megítélheti kiki, melly kellemes volt légyen társalkodása. Gyakran ugy tetszett, hogy elfelejté, a' mit mondani akart, 's szavait vakogva ismétlé; ilyenkor hamar utba igazítám, csakhogy minél előbb végezze beszédjét. A' hajón olly távol tartózkodtam tőle, a' mint csak lehetett, 's végre azt vettem észre, hogy egyedül maga maradt a' padon.

Avignonban (a' mint itt a' melegben szokás) az utszák nagy ponyvakkal voltak befedezve, melyek az egymással általellenben lévő házak közt mintegy két ölnyi magasságban vagynak kifeszítve.

A' város előtt a' Rhône jobb partján valami külváros formát látni, mellynek neve Villeneuveles-Avignon. Itt több, igen régi várépületek állanak tökéletes jó karban, a' mit az építésre használt kőnemnek kell tulajdonítani. Szint illy tartókőből van a' város bástyája 's a' pápa palotája is építve. Ez a' kő világos sárga, 's agyagbul és homokbul látszik formálva lenni.

A' Vaucluse-i département, 's Magyarország Bács vármegyéje közt sok részben nagy a' hasonlóság, 's talán nem lesz unalmas e' két vidéket összehasonlítani, mellyeket egészen különbözőknek gondolna az ember, ha azon messzeföld szerint itélne, melly azokat egymástul választja.

Mind a' kettő két nevezetes folyó közt terül el; Vaucluse départementet a' Rhône és a' Durancemossa, Bács vármegyét a' Duna és Tisza. Az első 171 négyszegü mértföldet tesz, a' másik 170-et. Ebben 297,000 lakos, amabban 224,000 van. Vaucluse départementban tehát egy négyszegü mértföldre 1311 lakos esik, holott Bács vármegyében szint akkora téren 1740 lakik. Igaz, rosszul pótolja ki a' Telecskei domb a' Ventoux hegyet; mindazáltal a' földnek emelkedése egyforma irányt követ; Vaucluse-ben a' föld két ötöd része alkalmatlan a' művelésre, Bács vármegyében csak némelly homokos helyek vagynak, mellyeket művelni nem lehet. Az elsőben a' szőlők mintegy tizenhatod részét foglalják el a' földnek, a' másodikban körül belül egy huszadját. Az erdők Vaucluse département hatod

részét fedik, 's Bács vármegyében is szint illy iránylatban vagynak. Ha az előbbinek gabona terméke saját emésztésére nem elég, Bács vármegye majdnem két annyit visz ki, mint a' mennyit megemészt. A' kukoricza Vacluse départementban még kevéssé terjedt el, Bács vármegye szinte ebből is visz ki, de nem termeszt hajdinát, mellyet a' francia départementban nagy bőséggel látni. Mind a' két vidéken hires a' dinnye, és a' buzért mind a' kettő egyiránt termeszt. A' szederfák, mellyek a' földmivelés egyik legbizonyosabb és legbővebb ágát teszik Vacluse départementban, Bács vármegyében is elég bőven találhatnák, kivált Apatin mezővárosa vidékén. Az elsőbül majdnem egészen eltűntek a' legszebb olajfák, a' másik ezeknélkül szűkölködik. A' folyók bővelkednek hallal mind a' két vidéken; a' kecsége tavasszal mind a' Rhôneba mind a' Dunába feluszik.

Mi a' kézmiveket 's kereskedést illeti, erre nézve az a' különbség a' két vidék közt, melly a' két ország közt vagyon. Franciaország tudniillik főképen készitményekkel, Magyarország pedig termékekkel bővelkedik. Bács vármegyében csak vászon és posztó készül, hanem termékeibül nagy jövedelmet nyer. Nagy kereskedést üz gabonával, szarvasmarhával, lovakkal, juhokkal, gyapjuval, sertéssel, bőrrrel, festéknövevényekkel és dohányal. Vacluse départementban tizenhárom selyemszövő nagy mivházon 's számos fonó intézeteken kívül, vagyon egy vászon mivház, egy réz-, 's egy vas-ágyu öntő mivhely, egy harang és egy csengetyü mivház, egy vashámor, (üst-mivház számára), négy gyapjufonó intézet, öt gyapjutakaró mivház, öt papiros maľom, három kartonfonás, hat salét-

rómsavany-mivház, 's végre két kőedény - mivház. Ezeken kívül kereskedésének tárgyai még a' gyümölcs, a' gabona, a' festék, vert és lapított réz, bádoglámpás, ásványos savany, cserép edény, fa-olaj, sárga és őszi barack mag, fris és szárított szarvasgomba (truffes) ibor, pálinka, viasz és viaszgyertya 's a' t.

Augustus 29-kén egy cabriolet-et fogadtam, hogy a' híres neves Pont-du-Gard-ot megnézzem; hanem olly rossz volt a' ló, hogy az avignoni hid végéhez érvén, kénytelen valék megfordulni. Elhátározám tehát magam, a' gyorsszekérre ülni, melly Avignonbul Nîmes-be jár.

Villeneuve-les-Avignon-on tul egy dombon egy régi kápolna omladéki állnak, mellynek hajdan „la belle-croix“ volt a' neve. Innét szint olly kiterjedt mint felséges kilátásban gyönyörködik a' szem.

Néhány száz lépésnyire azon helytül, hol legelsőbbben váltattunk lovakat, egy igen szegénynek látszó csekély falut vevék észre, mellynek közepébül valami régi épület emelkedett ki, az idő által megfeketített falaival. Azt mondták, hogy ebben a' kastélyban hajdan Templariusok laktak; utóbb ezen helység, mellynek most Saze a' neve, de Sade familia birtokába jutott, 's a' szép Laurának szolgált lakásul. A' mostani birtokos huga, ki velem együtt ült a' gyorsszekérben, azt mondá, hogy ő, midőn bátyját meglátogatja, azon szobában szokott aludni, melly Petrarca szeretőjének, kit e' vidéken csak „szép Laura“ (la belle Laure) neve alatt esmernek, hálószobája volt.

Délutáni egy órákor értünk azon völgybe, hol a' Gardon kék hullámit kiterjeszti. Lafoux-ban vezetőt fogadtam Pont-du-Gard-hoz. Ez egy kis, ki-

lencz esztendő's gyermek volt, tele elevenséggel, 's egyenesszivűséggel, mint általában a' franczia gyermekek. Ez a' fiucska az ő pórnyelvén (patois) többek között église, petit, l' eau, le vin, dieu, un cheval, un ane szavak helyett így szólt: „eglai-zse, piczo, l'ai, lyu vinn, dyio, uno csivau, azse.“

Fél óra mulva a' Pont-du-Gard-hoz értem.

Szükség megjegyezni, hogy mi a' római épü-
letk közül csak azokat esmerjük, mellyeknek
erőssége az idő viszontagságainak ellene állott,
az az, a' régi építők legjelesebb épületeit. Nagyon
közönséges hiba azt gondolni, mintha a' rómaiak
minden épületeiket akkint építették volna. Azon-
ban, ha nem raktak volna is egyéb emléket,
melly méltó lenne a' fenmaradásra, már ez magá-
ban is elegendő, neveket halhatatlanná tenni.

Ezen nagy emlék mellett, a' mint Rousseau
mondja, olly kicsinynek érzi magát a' néző, mint
egy insect, de egyszersmind büszke érzés lepi meg
ötet, hogy azon lények neméhez tartozik, kik azt
emelték volt.

Három sorú boltozat tartja a' vízvezetést,
melly egy hegyről a' másakra megy a' Gardon vize
felett. Arra volt rendelve, hogy Uzés forrása fel-
sleges vizét Nîmes-be vezesse, hol abban, nagy
hőségben fogyatkozás van. Az öt alsó boltozat 's
a' tizenegy középső, valódi diadalmi kapuk, —
iszonyu nagy faragott kövekből rakva, minden cze-
ment nélkül; a' felső sorban pedig harminczöt va-
gyon. A' boltozatok nyílása középén huszonöt lépés,
az oszlopok vastagsága pedig hat. A' vízvezetés
mellett lévő hid 1743-ban épült. — Imitt amott
számtalan nevet lát az ember e' kövekbe vésve;
vannak 1656, 1660 's a' t. esztendőkről Többek

mellott látszanak kalapácsok, mellyek hihető szabad kőmivesek jegyei. E' szavak: la tendresse de Bayonne, la fidélité de Bordeaux 's a' t., mellyeket kőre vésve láttam, hasonlólag szabad kőmives lőzsikbul valóknak látszanak. — A' környék hegyei levendulával és télizölddel vagynak fedve. A' Gardon vize, melly a' kies völgyben sziklák között folyik, olly gyönyörű tiszta, hogy ellene nem állhaték vágyamnak, benne megferedni.

Azt kérdezvén kis Ciceronemtul, válljon mi végre készült légyen ez az épület? ő azt felelte: „c' est pour le faire voir aux voyageurs“ (az utazóknak megmutatni),

Lafoux-ban a' fogadós kertében nem minden bámulás nélkül láttam a' körtvélyfákat falhosszában felegyengetve 's a' napnak kitéve, holott a' figefák szabad mezőn nőnek.

Könnyű elgondolni, mikép támadhattak Provence bájoló tájékain a' régi troubadourok; ámbár talán ezen költők a' természet szépségeiről kevesebbet szólottak, mint a' hajdani német szerelem-énekesek (Minnesänger), kik nem olly kellemes vidéken laktak. A' Francia, már akkor is inkább hajlott az eleven tethez, a' cselekvő szépséghez, mint a' holt természethez. A' troubadour, szerelme tárgyán kívül, a' kereszties háboruról danolt, 's a' Gibellinek részére okoskodott.

Régi Magyarjainknak nem igen volt idejek az ilyen tréfalkozásra; elő-időnk csak kardot kívánt — nem lantot,

N I M E S.

(lakosai száma 40,000 ; département du Gard ; a' tartomány régi neve Languedoc.

Lafoux-bul hat órakerk menvén el, nyolcz órakerk Nîmesben voltam. Mivel igen szép holdvilág volt, egynehányszor fel 's alá mentem azon gyönyörű sétálón, melly a' fogadó mellett terül el, 's egyszerre a' régi amphitheatrom előtt valék ; — e' volt a' legkedvezőbb pillantat annak legelső látására, mert az őskor emlékeihez jól illenek az est árnyékai.

Más nap a' római régiségeket néztem meg, mellyek Rómán kívül sehol sem találtatnak olly számosan, 's olly jó karban, mint itt.

Soha sem felejttem el azon érzést, mellyet bennem az ugy nevezett „maison carrée“ szült, főképen nemes iránylatja 's csudálatos épenmardása által. Ez a' templom Augustus két fogadott fíjának, Caius és Luciusnak, volt hajdan szentelve. Hihető, Hadrián alatt épült, valamint Pont-du-Gard is. Ezen két emléket 407-ben résznyire elpusztították a' Vandalok, de ugy látszik, ezek is szintugy valamint az idő, csak kémélve bántak velek. A' „négyszegű ház“ tetejét harmincz felséges corinthusi oszlop tartja, mellyek közül a' négyszeg két hosszabb oldala egyikén tizenegy van, 's hat a' két másikon.

Ezen épület nagyon különböző rendeltetéseknek volt alávetve; volt egymás után pogány templom, tanácsház, lóól, Ágoston szerzete temploma, lerakóhely, 's végre most muzeuma a városnak. 1540-ben kicseréltetett különféle tárgyakért, melyek körül belül huszonöt Lajos aranyat értek; újabb időkben 600,000 franknál többet áldozott a város ez épület megújítására, 's az előtte lévő piaczkiszépítésére.

Az amphitheatrom szinte nagyon jó karban van, még most is felette sok kőpadot látni benne, mellyeken közel 20,000 nézőnek lehetett helye. Belseje kevéssel ez előtt egy kis falut foglalt magában, hol ezernél több ember lakott; már most ezen apró házak nem állnak fen. Nyáron néha bikaviadalok tartatnak a játékszínen, sőt némellykor emberviadalok is, mellyek azonban, a mint nekem mondták, nem igen nevezetesek, mert közönségesen csak olyan szinlett küzdelekből állanak, mellyekét egynehány charlatánok pénznyerés végett visznek végbe. Ugyan azért a nézők száma napról napra alább is száll.

A legmagasabb pontrul szemlélvén az amphitheatromot, melly tökéletes oval formájú, azt gondoltam, tesz legalább ezer lépést a kerülete; megmérvén azonban a felső folyosón, ugy találám, hogy nem több 450 lépésnél; külső kerülete tehát mintegy 500 lépést tehet. (Ó Budán a római amphitheatrom helyének kerülete mintegy 520 lépést tézen).

A ki e két épület jó karban létét szemlélte, anaak a Panthéon, melly közönségesen Diana templomának neveztetik, csupa omladéknak látszik, pedig máshol mindenütt jó karban maradt régiségnek lehetne tekinteni. Vezetőm egy helyet mutatott,

honnét, a' mint mondá, hallatszott régenten a' Sybilla jövődő mondása; Menard szerint pedig ott az áldozatokat szokták volt megégetni. Így csalatnak meg gyakran az utazók Ciceronejok tudománya által.

Augustus kapuja, valamint a' Porte de France és a' Tourmagne is, mellyek mind római épületek, sokkal nagyobb figyelmet gerjesztenének a' kíváncsi szemlélőben, ha nem itt állanának a' többi felséges omladékok mellett. — A' nagy szökő kut alacsony oszlopjai a' budai római ferdőket juttaták eszembe. A' négyszegű ház felvigyázója, egy elég értelmes ember, régiségekkel kereskedik. Husz, harmincz frankjával fizetteti a' három, négy ujnyi magasságu csekély érczfigurákat, 's két három frankjával a' legközönségesebb emlékpénzeket, mint Nemausi colonia-t.

Azon veteranusok, kik Augustus alatt Egyiptomban szolgáltak, későbbben küldettek vissza Nîmesbe; ők hozták ide kétség kívül az egyiptomi régiségeket, mellyek a' rómaiakkal vegyesen találatnak.

E' városban olly sok nevezetesség van, hogy alig vevém észre elfolyni az időt, mellyet itt töltöttem. Innét Arles-ba mentem.

Belegarde-n tul áltmenénk a' csatornán, melly Aiguesmortes-bül Beaucairebe vezet. Ezentul egy térségen mentünk keresztül, melly a' Békes vármegyeihez hasonlít. Ez igazi székes föld, fejéres 's tele repedésekkel. Az itteni füvek 's kisebb növények neme szint annak látszik, melly a' Tisza 's Körös mellett lévő alföldön terem, kivéven egy sárga tövises kórót, melly itt legelsőbben tünt szemembe. Alig látni ezen vidéken füz- és tamariskafánál egyebet; az utóbbinak nem ritkán fél láb az

álmérője; sőt olyanokat is láttam, mellyeknek álmérője egy lábat tett. Ezen fák eleven kerítésül szolgálnak a' földeken.

Camargue szigetén, a' Rhône deltáján, télen által szabadon legelnek az ökrök és lovak, 's mint alsó Magyarorszáiban, lovakkal nyomtatják a' búzát. Ezek alacsony 's közönségesen fejez lovak. Mint valamely felette rendkívüles dolgot beszélé kocsisom, hogy azok soha sem patkoltatnak meg.

A R L E S.

(lakosai száma 20,000; département Bouche-du-Rhône; a' tartomány régi neve Provence.)

Esti nyolcz óra tájban értem Arlesba, 's tüstént elmentem néhány perczenetig sétálni a' hold világánál. Ezen, hajdan olly virágzó város, most egészen leszált régi nagyságáru. Mindazáltal a' főtemplom goth főajtaja, a' Mansard által építettett tanácsház homlokfala, 's egy gránit obeliszk, melly egyedül valódi a' franciaországiak között, elég derék egészet formálnak.

Más nap a' muzeumot, az amphitheatromot, 's a' római régiségek egyéb maradványit néztem meg. Épen ekkor foglalatoskodtak az amphitheatrom kiürítésével, melly a' Nîmesinél sokkal pompásabb, de nincs olly jó karban. Vezetőm el akará velem hitetni, hogy ennek kerülete két annyi, mint a' Nîmes-ié, de az én számolásom szerint harmincz negy-

ven lépésnyinél nem többel mulja ezt felül. A' feudalis rendszer idejében három tornyot emeltek ezen emlék védelmére, melly hajdan egyedül csak játékoknak volt szentelve,

A' régi római theatrom helyén csudálatos szépségű asszonyfejet találtak fejr márványbul, melly a' muzeumban tartatik. Feltehetni, hogy Arles és környéke még számtalan esmeretlen régiséget rejt magában. Egy régi monostorban a' főtemplom mellett, felette nevezetes góth tornácot vettem észre, mellynek egyik falán következő sirirás olvastatik:

VII KL IANVAR :

ANNO : DNI : M : C : LXXXIII : O

BIIT : PORCIVS : REBOLLI : SA

CERDOS : ET : CANONICVS :

REGVLARIS : ET : OPERARI

ECCLESII : SANCTI : TROP

HIMI : ORATE : PRO : EO :

Magyarországban igen kevés kereszttyén emléket látni illy régi időbül.

Az a' hely, melly még ma is elyzeumi mezőknek neveztetik, tele van római sirokkal, mindenféle elszórva. Ugyan ezen helyen uj emlékoszlop is áll, néhány nemeslelkű tisztviselők emlékezetére, kik az 1720 és 1721-diki pestis alkalmával fáradozásaik áldozatává lettek. A' felirás utolsó szavai : „Sic suos habet Curtios Gallula Roma Arelas“ nekem igen szírehatóknak tetszettek. Az Arlesi asszonyok valóban általjában véve igen szépek, 's e' részben régolta hiresek. Fekete szem, tele tüzzel, 's felette finom szemöldök, jelesen különböztetik őket.

Augustus 31-kén délutáni három órakor Tarascon-ba mentem, innét pedig Marseille-be. Aixen, melly olajárul esmeretes, a' setét éjben nem tudtam a' sétalóhelynél (cours-nál) egyebet megkülönböztetni. Megjegyzésre méltó, hogy ezen délszaki részeken, Olaszország szomszédságában, szintolly corso-ja — sétalóhelye — van majd minden városnak, mint Olaszországban; a' Marseille-i hires.

M A R S E I L L E.

(lakosai száma 110,000; département Bouche-du-Rhone; a' tartomány régi neve Provence.)

Minekelőtte ezen városba értem volna, az ut mind a' két felén számtalan mezei házakat láttam, mellyek közt némelylek igen csinosak. *)

Itt a' hegyek majdnem egészen kopár sziklákbul állanak; alsó részek mindazáltal rakva vagyon fenyő és olajfákkal. Marseille-ig majdnem mindég

*) Ezeknek a' tartomány beszéd módján Bastida, — Tarascon vidékén lo maz, Avignonban lo granzo a' nevek; Gascogne-ban a' mezei ház, ha csekély szántó föld van hozzá, uio hazendo-, ha pedig nagyobb a' birtok, 's a' mivelő számára ház is vagyon rajta, uio bordo-nak neveztetik, a' l nnét származik e' szó „bordier“, melly azon vidéken földmivelő parasztot tesz. Szükség megjegyezni, hogy a' h betű egyedül csak a' régi Armagnac tartomány pórnyelvélen használtatik, a' többi délszaki vidékeken pedig, mellyeket a' Garonne vize mos, h helyett mindenütt f betűt ítetik, úgy hogy hazendo, henno (asszony) helyett fazendo, fenno-t mondanak.

lefelé megy az ember, a' mi bizonyága a' száraz föld emeltségének. September 1-ső napján reggeli hat órakor pillantottam meg legelsőbbben a' tengert. Az ég be volt borulva, 's a' felhők úgy öszvefűgtek a' tengerrel, hogy majdnem lehetetlen volt az elválasztó lineát megkülönböztetni. A' távolban imitt amott fejer vitorlákat láttunk; a' levegő csendes volt, 's a' tenger úgy látszott lábunk alatt, mint valamely iszonyu nagy tükör. — A' kikötő tele volt száz meg száz mindenféle nemzetbeli gályákkal, a' legnagyobb rész Amerikaiaké volt, kiknek hájóji nekem legszebbeknek 's legjobban épülteknek látszottak. Ezek után az Angolokéi és Spanyolokéi; három ausztriai gályát is láttam itt.

Bámultam, egy iszonyu nagy machinát látván, melly az árboczfák hajóra állítására volt rendelve. — A' kikötő mélysége 22 lábnál nem több, 's ugyan azért nem is alkalmas a' legnagyobb rangu hajók elfogadására. Torkolatját St. Nicolas és St. Jean várai védelmezik, 's háboru idején be is zárhatni lánczal. A' kikötő vize közönségesen igen zavaros, 's nyáron által kiállhatatlan gőzt terjeszt el, mert az egész városból 's a' szappanfőző műhelyekből is bele folyik a' tisztátalanság. Ezen kikötőbe mintegy 1200 hajó fér.

A' város muzeumában több olasz oskolabeli rajzolatok vagynak. Perrocel, Avignon-i születés, tanítványa volt Carlo Maratti-nak; Mária koronáztatását ábrázoló rajzolatja mesterének is becsületére vált volna. Mignardtul is van benne egy arczkép, melly, a' mint mondták, a' hires Ninon de l'Enclos-t ábrázolja; azt vettem észre, hogy ennek jobb keze egy helyen jóval vastagabb a' balnál,

nem tudom, a' természetnek, vagy a' mivésznek kelljen-e e' hibát tulajdonítani.

A' város könyvtárában egy kéziratot találtam Thucydidestül, olly kemény olasz papirosra írva, mint a' pergamén. Ez ugy látszik, felmegy a' XIII. vagy XII-dik századig. Néhány kéziratok Provence történeteirül, mellyeket itt találtam, talán foglalnak magokban némü, némü jegyzeteket a' Magyarok X-dik századbeli berohanásárul Franciaország ezen részeibe.

Marseille városa, melly a' Rómaiak alatt olly igen virágzott, nagyon kevés régiséget foglal magában; egy sirkő mindazáltal, melly a' muzeumban van, 's két centaurusnak egy oroszlánal való küzdését emelt mivben ábrázolja, véleményem szerint sok más dicsért régiséget felülhalad. Sajnáltam, hogy senki sem találkozott, a' ki ezen emlékrül valami felvilágosítást adhatott volna.

A' városon kívül tengeri ferdőintézet vagy on, igen jó karban. A' tenger vize nekem sokkal sósbabnak látszott, mintsem gondoltam. Bizonyossá is tettek többen, hogy a' középtenger vize, több erővel birván, mint az oczeané, ferdőnek sikerebb; 's ezt onnan következtetik, mivel a' középtenger két száraz föld közé lévén szorítva, a' nap hevének jobban ki van téve, 's így erősebb kigőzölgése miatt a' sós elementom nagyobb mértékben sűrűdik öszve benne.

Délben csónakra ültem egy szolgával, hogy If várát megnézzem. Costa nevü hajósom két vitorlát vont fel; a' délnyugoti szél menet jövet elég kedvezőleg fujt, de a' habok néha olly erővel verődtek a' csónakhoz, hogy én ebben egészen megnevésedtem. A' szolga bizonyos félelmet látszék érezni;

több ízben ismétlé, a' matrózhoz fordulva: „Costa, Costa, igen nevededik a' szél.“ „Ne féljen semmit“, felelé a' vén Neptun mosolygva. — A' mi engem illet, én kimondhatatlan gyönyörűséget érzék, midőn első ízben hajóztam ezen hánykodó kék hullámokon; eszembe juta gyermekidőm, mikor a' Körös vizein olly kevély örömmel ladikáztam.

A' hajós elbeszélé, hogy minden reggel hoz a' ferdőbe egy uri asszonyt két leányával, kik közül az öregebbik olly jól kormányozza a' ladikot, mint egy matróz, 's szinte örülni látszik, ha a' szél nevededik. — Álhajózásunk egy óráig tartott. A' vár felső részében megnéztem azt a' két szobát, mellyekben tizennégy hónapig lakott Marquis de Lavalette; kit meg kell különböztetni a' felesége önfeláldozásáru anyyira esmeretes postakormányzótu.

A' restauratió után, a' vár ezen felső része fogházul szolgált Murat király kísérete közül tizenhét személynek. A' szobák falai fedve vagynak holmi durva rajzolatokkal 's olasz felirásokkal. Egy a' foglyok közül valamelly csinos kis falut rajzolt szobája falára; talán születése helye volt az, vagy lakhelye szive bálványának. E' vár őrserege csak tizenkét katonábul áll.

A' tengerben If várátul négy mértföldnyire világító tornyot vettünk észre. Ennek őrizete két emberre van bizva, kik csak minden két hétben váltatnak fel, 's szolgálatjukért két két frankot kapnak minden napra. Talán ez a' legszomorubb életnem, mellyet gondolhatni! Körülötte senki, a' hánykodó 's hitetlen nagy tengeren kívül, 's mellette csak egyetlen egy társ, a' kiben ezen magányosság hasonló szomorú gondolatokat gerjeszt!

Három órákor visszatértem a városba, 's még az nap este nyolcz órákor megindultam Toulon felé. Szép nyári éj vala, mindazáltal sajnálom, hogy ezen pompás vidéket nappal nem láthattam. Az Ollioules-i híres szoros-ut nagyon meglepi az utazót, vadsága által; ez közönségesen a Thermopilei szoros uthoz hasonlittatik. Kőár sz klák emelkednek fel az ut két oldalán különös formákban, egynehány fenyőn, 's a völgy patakja körül lévő pázsiton kívül minden növényi élet nélkül. A Vernáti szoros ut Gömör vármegyében, ezen vad helyzet-hez képest, angol kertnek tetszenék.

T O U L O N.

(lakosai száma 30,000; département du Var; a tartomány régi neve Provence.)

Hét órákor reggel értünk Toulonba, 's e tizenegy órányi út a gyors szekér belsejében csak ötödfél frankomba került.

Itt tüstént B... urhoz mentem, kihez ajánlva valék. Midőn ez a fegyvertárba kísért, észrevettem, hogy az emberek mosolygva tekintettek reánk. Igaz is, olly különös volt társam formája, a millyent ritkán láthatni. Ez egy hatvannyolcz esztendő ember volt, szerfelett szikár, felette töredékenynek látszó lábakkal, hanem valóban fáradhatatlan. Fején figaró kalapot viselt, sárga-fekete kokárdával ékesítve, melly alul egy igen hosszú, 's felette görbe orr tűnt ki; testéhez álló fekete

frak, hasonló színű nadrág, 's szürke selyem harisnyája tévék egyéb öltözetét, 's még jobban szembe tünteték idomtalan, soványságát. Herczeg M. .rül beszélt, ki két vagy három esztendővel előbb utazott Toulonon keresztül, 's bámolni látszott, hogy azon semmi rendczimet nem vett észre, meg lévén győződve, hogy annak néhányval kell birni. Midőn erre mondanám, hogy huszonöt rendczim ékesíti melyét, egész alkatja bámulást mutatott.

A' fegyvertár kötélgyártó mőhelye nagyon derék intézet; szemmérték után legalább 1000 lépésnyi hosszáságának látszik.

Megnéztem azt a' roppant lineahajót is, melly előbb „császárnak“, most pedig a' helyett „Lajos királynak“ neveztetik. Mintegy 130 ágyu volt rajta, de a' mai időben egészen el van hagyva. Egy illy gálya kétség kívül csudálkozásra birná a' régi Rómaiakat is. Láttam négy lineahajót építeni, mind egyike nagyobb volt 64 ágyusnál. Külön állott mindenik roppant fedél alatt, mellyet boltozatok által egybefüggő erős faragott kőoszlopok tartottak. A' fedél alatti építés igen nagy hasznu, mert a' nap és eső a' hajó materialéjának felette sokat árt.

A' gályafogház 4305 rabot foglalt magában, kik közül 1193-an holtokig; 174-en 20 esztendőn felül; 387-en 11 — 15 esztendei; 1469-en 5 — 10 esztendei, 's 701-en 5 és kevesebb esztendei rab-ságra voltak itélve. Ezek hat külön helyen tartatnak zárva, az az három szárazföldi, 's három gályafogházban; 600-an közülök, kiknek már csak kevés idejek volt büntetésekül hátra, azon ispotályhoz valának rendelve, melly Saint-Mandrierben építettett. Némellyek kettenkint vagynak összebilincselve, 's 18 — 22 fontos vas van a' lábokon;

másokon csak 9—10 fontos karika 's fél láncz vagyon; ismét mások csupán 4 fontos karikát hordanak; két fontos karika a' legkevesbé vétkes, vagy legkevesbé veszedelmes rabok számára a' legkisebb nyomaték, mellyet a' törvény szab. Nap felkölte hívja őket munkához az esztendő minden részeiben. Egy darab kenyér, bab-leves, 's egy kis bor, — mellyet azonban csak munka napján kapnak — teszi eledeleket.

Az öreg gályarabok két, szolgálatra már nem alkalmatos, hajón vagynak, hol fonással 's más egyébbel foglalatoskodnak. A' kovácsok műhelye itt megjegyzésre méltó, a' szegény rabszolgák önzezeikkel készítik lánczaikat!

A' beteg rabok számára rendelt ispotály tökéletes jó karban tartatik. Esztendőnkint száz beteg közül csak öt hal meg; holott a' többi fogházakban a' halandóság közép száma, Appert ur szerint, százra tiz.

A' mi a' gályarabok munkáját illeti, e' részben 1819 olta sok javítás történt. Ez idő előtt, mint mechanicus erők, általjában csak fárasztó munkára használtattak. Most ellenben nem csak azok, kik a' társaságban valamelly mesterséget üztek, fordittatnak tanult munkájokra, hanem kölcsönös oktatás hozatott be mindenféle mivekre, ugy hogy a' kinek némünémü tehetsége vagyon, ügyességet szerezhethet valamelly mesterségben. Eléggé tapasztalni, melly hasznos legyen e' rendszer, mind a' kormányzásokra, mind magokra a' rabokra nézve; mert azonkívül, hogy ekképen fizetések nevedevén, sorsokon könnyebbítnek, a' kiszabadulandók életék fentartására is alkalmatosakká tétetnek.

Ezen rendszer elfogadása reménységet gerjeszt egy más rendszabás bevétele iránt, melly annak hasznát tökéletesítené. Ez a' rabok elválasztása volna, több egészen külön álló osztályokra, melyekben ők erkölcsaik 's magokviselete szerint osztatnának el. Nem szenved kétséget, hogy ezen hasznos rendtartás az elvetemedett gonosztévőket jövődőben meggátolná, megrögzött gonosz indulataikat 's hajlandóságokat szerencsétlen társaik szívébe oltani. *)

Nyugalom órája alatt láttam két illy rabot olvasással foglalatoskodni, másokat pedig apró faszalma- és szaru miveket készíteni. Egy óraker visszahívja őket közönséges munkájikhoz a' harangszó, 's illy módon ezek ugyan pontosan követik ama' régi parancsot: „Arczulatod veritékében fogod enni kenyeredet.“

Több 18 — 20 esztendőes fiatal emberek vagynak közöttök, 's majdnem mindnyájan veres kurta köntöst és sipkát viselnek. — Azt állították előttem, hogy ezek naponkint negyedfél frankba kerülnek a' kormányszéknek, holott ez, a' fegyvertárbeli más egyéb munkásoknak csak 25 — 30 sous-t fizet napjában. — A' gályarabok lakásai igen tisztán tartatnak, — 's ők hetenkint egyszer vesznek magokra tisztát. **)

*) Lásd: Voyage de M. Appert au bague de Toulon.

**) Talán nem fogja minden olvasóm felesleg valónak itélni, ha Franciaország erkölcsi állapota megesmerése végett némelyeket azon hivatalos datumok közül, melyeket a' Gard-des-Sceaux (Pecsét-őr) Gróf Peyronnet Februarius 11-kén 1827 a' király eleibe terjesztett, itten vele közlök:

Toulon nincs olly rendesen építve, mint Marseille, mindazáltal igen tiszta 's igen kellemes város; mintegy tizenkét vár által védelmeztetik; hanem ezen számos erősségek, ugy látszik, csak gyenge részeinek nagy számát esmertetik meg. Légerősebb vára az, mellynek La Malgue a' neve. *

Azon tárgyak, mellyek az 1825-dik ezrtendőnek elfolyása alatt az ország minden büntető törvényszékei által elítéltettek, több rendü táblákon adatnak elő:

Az első azon vádakát foglalja magában, mellyek az Assises törvényszék eleibe terjesztettek;

A' második a' feddő törvényszékek ítéleteit;

A' harmadik pedig a' bátorságra ügyelő törvényszékekéit.

Az Assises törvényszékek 1825 elforgása alatt 5653 esetben hoztak ítéletet. Ezen számbul 1547 személy ellen, 4106 pedig birtok ellen elkövetett vétkeket érdekel; a' törvényszék eleibe idéztettek száma 7234 volt. Az egész ország lakosai számát az 1825-ben bévádoltattakéval összehasonlítván, 4211 lakosra esik egy vádoltatott. De ha minden départementot külön veszünk, annyira változik ezen szám, hogy némely helyen 27,342 lakosra, máshol pedig 1001-re jön egy. Az első ezen két iránylat közül a' Correze départementé, a' hol 1825-ben legkevesebb vétek követtetett el. E' département után a' Charente következik, mellyben 9929 lakos közül volt egy vádoltatott. A' Seine départementban (hol Páris városa fekszik) 1022 lakosra esett egy. Ez az iránylat megegyezik a' Corsica départementival, hol 1001 lakos közül egy idéztetett törvénybe. De ha nagyon közelítnék egymáshoz e' részben ezen départementok, más tekintetben igen különböznek. A' Seine département-ban t. i. 100 vádoltatott között csak 10 volt személy ellen intézett vétékért törvénybe idézve, 90 pedig birtok ellen intézettért. Corsicában ellenben 100 közül csak 24 vádoltatott birtok elleni vétékkel, 76 pedig személy ellenivel.

A' személy elleni vétékkel vádoltattak, a' birtok elleni vétkekért idéztettekkel összehasonlítatván, ugy állnak egymáshoz, mint 29 : 1000-hez.

A' Lot, Ariège, kelet-Pyrenéi, Hérault, Lozère Ardeche, magas Loire, Var, és Corsica départementokban, (mellyek-

Ezen nagy és derék kikötőben négy lineahajó,
's több más kisebb rangú hajók voltak.

nek geographiai fekvése megjegyzésre méltó) a' személy
elleni vétkek száma felülmúlja a' birtok ellenieket.

7234 vádoltatott közül 2640-en szabadították fel, 's 4594-en
ítéltettek el, nevezetesen:

- halálra 176;
- holtig tartó rabmunkára 351;
- ideig tartó rabmunkára 1271;
- tümlőczre 1370;
- pelengérré 6;
- számkivetésre 1;
- polgári jus elvesztésére 1;
- fogságra pénzbüntetéssel, vagy e' nélkül 1359.

Vége 58 vádoltatott fiatalabb volt 16 esztendősnél; ezek bizo-
nyos számu esztendőkig javító házban való tartásra itéltettek.

Az egész országot vévén, 100 vádoltatott közül 36 szabaditta-
tott fel, 's 64 itéltetett él. A' különböző départementok e'
részben olly iránytalanságot mutatnak, hogy többekben a'
vétkek megbüntetése elégségesnek, sőt talán keménynek,
másokban pedig gyengének, és sikeretlennek látszhatnék.
Igy a' Cote-d' Ori törvényszék 100 közül csak 19-et szaba-
ditott fel; az alsó Alpesi pedig ugyan annyi közül csak
32-öt ítélte el, 's 68-at szabadon bocsátott.

A' gyermekgyilkolással vádoltattak közül 100-bul 19 becstelenítő
büntetésre itéltetett, 44 feloldoztatott, 's 37 önkénytelen
gyilkolásnak találtatván, feddő büntetésekre itéltetett, mel-
lyek közt legnagyobb két esztendei fogság.

Általjában véve gyengébb a' személy elleni vétkek büntetése,
mint a' birtok ellenieké. A' feloldoztatott személyek szá-
ma az első osztálybeli vádoltattaknál 100-bul 50, a' máso-
dik osztálybeliekénél pedig 100-bul csak 31 volt.

Azon 141,733 személy közül, kik feddő bátorsági szék eleibe
idéztettek, 23,482 oldoztatott fel, 118,251 pedig elítéltetett,
nevezetesen:

egy 's több esztendei fogságra	. . .	5,110	} 22,564
egy esztendeinél kevesebbre	. . .	17,454	
pénzbüntetésre	. . .		95,682
hivatalában felfüggesztett hajós kapitány	. . .		5

Összesen . . . 118,251

Ezen vétkek száma 57,002 erdősértést foglal magában, mellyek-
ért 86,861 személy itéltetett el.

September 4-kén Toulonbul Hyèresbe mentem, melly csak két órányira van oda, mindazáltal fekvése miatt jóval melegebb climával bir, mint amaz. Hyères tájéka Franciaországnak valóságos paradicsoma. Csak egynehány óráig akartam ott mulat-

A' feddő perек hét nyolczad része a' tett elkövetése után a' három első hónapban ítéltetett meg.

Itten több nem csekély fontosságú pontok mellőztettek el; p. o. a' vádoltattak kora, a' több izbeli vádak megjegyzése, 's a' makacsok ellen hozott, 's ujra felvett ítéletek száma.

A' Journal des Débats e' tárgyul a' többek közt következő észrevételeket tesz: Iszonyodva látja az ember, hogy egy esztendő leforgása alatt 150,000 francia jelent meg a' bátorsági, vagy az Assises törvényszékek előtt; hogy közülök 122,000-nél többen különféle büntetésekre, 27,000-en testi büntetésekre (fogságra), 3,000-en becstelenítő büntetésekre (pelengérré, bélyegeztetésre), 1,600-an gályára 's igy erkölcsi megromlásra, 's végre 176-an halálra ítéltettek. Ekképen az ország minden 200 lakosa közül 1-nél több idéztetett törvénybe egy esztendő alatt; 240-bül megbüntettetett egy; 1,000-bül egy vettetett fogságra; 10,000-bül egy fog végképen megromlani; nem egészen 20,000-bül egy fog a' minden becsteleniségek 's minden gonosz tettek oskolájába (gályafogság) iktattatni; 166,000-bül egy fog az élők sorából pallos által kitérűltetni. Két két embert állít minden département minden esztendőben, kik a' társaságért és általa életektül megfosztatnak. — Pedig Franciaország Európának azon országa, mellyben legszelidebbek az erkölcsök, és legkevesebbek a' vétkek; 's minden századok közt bizonyosan a' miénk az, mellyben legkevesebbet játszanak az emberek életével. — Megvizsgálván a' vétkek e' lajstromában azokat, mellyek nyomoruságbul látszanak származni, ugy találjuk, hogy 100,000 vád közül 80,000 idegen birtok megtámadását illette. Ez majdnem egészen a' szükség szüleménye; a' többit indulatosságnak kell tulajdonítani. De mind az indulatosság, mind a' nyomoruság orvossága közös, 's ez az oktatásban áll, melly megvilágosítja az erkölcstudományt, szelidíti az erkölcsöket, elfojtja munka által a' rossz hajlandóságokat, 's gyümölcse által meggátolja az éhséget. Az oktatás új életre szüli a' népet; mert ugy szólván, új lelkiésméretet 's ezen felül karokát ad neki.

ni, de midőn a' fogadóban a' szobámba felvezettek, 's én annak ablakához léptem, már csak az onnan való kilátás is hirtelen elvont szándékomtól, 's négy napig maradtam e' gyönyörű vidéken. Kinek ne jutna itt is eszébe Goethe verse :

Kennst du das Land, wo die Citronen blüh'n,
Im dunkeln Laub die Goldorangen glüh'n,
Wo laue Luft vom blauen Himmel weht,
Die Myrthe still, und hoch der Lorber steht.

Már dél felé járt az' idő, 's a' nap igen hevesen sütött; de én még is felmentem a' váromladékhoz, melly a' város felett fekszik, hogy onnan, mint legmagasabb pontrul, az egész tájékat nagyjában megszemlélhessen. A' régi földabroszokon e' vár Castrum Arearum név alatt találtatik, 's I-ső Károly idejében Provence egyik legerősebb védbástyájának tartatott. A' szent földre menő szárandokok is közönségesen itt szoktak hajóra ülni.

A' Hyères-i szigeteket a' Rómaiak Stoechades néven nevezték; az elsőnek — melly ma Porquerolles — hajdan Prote volt a' neve, a' másodiké Mese, — most Portecros — 's a' harmadiké Hypoea, később Isle-d'Or, és Titan szigete, most pedig Isle-du-Levant. Az utóbbin találtató édes vizforrást a' barbár tengeri rablók néha néha meglátogatják. A' Gien régi vára alatt elterülő kis félsziget azon dombcsoporthoz látszik tartozni, melly most a' Hyèresi révöblöt (ràde d'Hyères) veszi körül.

Délután a' boldogságos Szüz kápolnájában valék, honnét messzeterjedő kilátással gyönyörködik az ember. Ezen kápolnát számos, szent ígértből adott, rajzolatok ékesítik. Van benne egy ilyen

1613-dik esztendőből. Egy másik, hullámok közt uszó embert ábrázol, evezőkkel mind a' két hóna alatt. Az alatta lévő irás azt mondja, hogy ezen személy már már áldozatja lön egy hajótörésnek, midőn e' kápolna védasszonyának fogadást tévén, két evező termett hóna alatt, 's ekként kiszabadult.

Más nap a' sófőzéseket néztem meg. A' tenger vizét egynehány szivattyu és csatorna vezeti egy nagyobb viztartóba, mellyből az lassankint más kisebbekbe megy által, 's az alatt a' viz a' nap melegében kigőzölögvén, mikorra az utolsóba ér, csaknem tiszta só marad hátra. A' közép tenger vize eredetiképen mintegy negyedfél grádus sót foglal magában, az az 100 rész vízben negyedfél rész a' só; a' több rendbeli viztartókon való átlmenetele közben pedig 27 — 28 grádusra emelkedik, 's akkor a' só kristályosodva ülepedik le fenékre egy két ujnyi vastagságban. Egy minau (majd annyi, mint egy kila) só, melly körül belül 120 fontot nyom, idegeneknek itt helyben csak 12 sousba kerül, holott azt a' francziák 14 frankjával tartoznak fizetni. Ebből lehet magyarázni, miért légyen a' hyèresi só Svéd és Orosz-országokban olcsóbb, mint magában Hyères városában, hol fontja három sous.

A' tengerparton egy fiatal matrózzal találkoztam, ki az öbölben lévő Serena nevű, norvégiai hajón szolgált, melly itt sóval rakodott. Tökéletesen megértettük egymást, noha az ő nyelve észrevehetőleg különbözik a' némettül. Neve Ruley Péter volt; hajója csak 14 matrózt számlált. Fris tőkehalat vittek Bergenből, Norvegiából, Velenzébe, 's visszatértekben sóval rakodtak meg Hyèresben. Ezen matróznak havibére nyolcz tallér volt,

melly mintegy harmincz frankot tesz. Azt állította előttem, hogy hajójok, ha az idő kedvez, öt hét alatt visszaér Bergenbe.

September 5-kén délután Porquellores szigetére mentem bataillon-vezér 's Hyèresi szigetek kormányzójával, Labruyère urral és fijával. A' szél igen erősen 's nem kedvezőleg fujt; két óráig tartott általhajózásunk; holott jó idővel közönségesen fél óra sem telik bele. Minthogy nem volt üres szoba a' sziget egyetlen egy fogadójában, a' kormányzó ur legnagyobb szivességgel adott szállást a' maga házánál. Fija, a' ki épen akkor végező iskoláját Avignonban, elkisért, midőn ugyan azon este holdvilágnál megnéztem Porquerolles várát, mely a' kormányzó 's a' szigeti lakosok házáinál magasabban fekszik. Ezen szigetet még más három erősség, 's több ágyu-sánczok védelmezik. A' két más sziget, Portecros és du-Levant, hasonlóképen védelmeztetve vagynak mind azon pontokon, hol könnyű volna kiszálni.

A' Porquerolles szigetbéli őrizet csak száz 's egynehány emberből áll, kik legnagyobb részint öreg katonák a' régi hadi seregből. Az egész sziget népessége mintegy két vagy három száz embert tesz.

Ezen szép este öszveelegyedtünk a' sziget több fiatal lakosival, 's részt vevénk játékaikban. Eleinte „quatre coins“ nevű játékot, négyszeglesdit, játszottunk. A' játszók fa vagy más tárgy által meghatározott helyen négyszegbe, vagy kerekbe állnak, bizonyos távolságra egymástul. Egy közülök középen van, 's mig a' többiek helyeiket változtatják, igyekezik ezt vagy amazt megelőzni

az üres hely elfoglalásában. A' ki magát ekképen meglepeti, tartozik középre állani.

Ezután a' papucsjáték (jeu de la savatte) következett. Ebben a' játszókérekekbe guggolván, papucsot jártatnak térdeik alatt, oly móddal, hogy annak hollétét eltitkolják egy játszó elől, ki a' körön kívül állván, igyekezik azt elfogni, 's annak helyére ül, a' kinél azt megtalálja.

Más nap reggel Porquerolles vára bástyájára mentem ifjabb Labruyère urral, a' nap felkelését nézni. E' valóban felséges látás volt! — Annakutána a' sziget egyéb erősségeit nézők meg, 's főképen Alicastro várát, mellyben az ottani rege szerint a' vas álorczás ember esztendeig tartatott fogságban. Lementem azon helyre, melly annak, a' mint mondatott, foghelyéül szolgált; ez egy földalatti boltozat, hová a' nap sugárai soha sem hatnak bé, mellyet azonban lehetetlen volt egészen megvizsgálnom, mert puszkapor tartatván benne, gyertyával nem lehet belé menni. A' falat hosszában megtapogatván, felette nedvesnek találtam.

Semmi sem tetszett nekem oly különösnek, mint a' szigeti lakosok véleménye ezen titkos személy felől. Azt állítják ők t. i. hogy maga XIV. Lajos tétetett fogságba egyik testvére által, ki ő hozzá tökéletesen hasonlított, 's kinek lételéről mindaddig senki sem tudott semmit, — 's hogy ezen testvére az ő neve alatt folytató az országlást. E' változásbul magyarázzák ők azon szerencsétlenségeket, mellyek XIV. Lajos országlása végét bélyegezték.

Megjegyzésre méltó, hogy a' vas álorczás ember históriájában, mellyet Delort J. ur legnagyobb részint a' külső ügyek levéltárábul vett hiteles irományok szerint 1825-ben közölt, egyáltalán nem

téteik említés ezen fogoly Alicastroban tartatása felől; mindazáltal talán nem lesz helytelen ezen híres fogoly történetét, 's a' fogságát okozó körülményeket rövid kivonatban ide iktatni.

XIV. Lajos francia király politikájának egyik fő célja a' volt, hogy az austriai ház befolyását Olaszországba gyengítse. Minthogy pedig Casal városa, fekvése miatt, igen alkalmasnak látszott neki az Olaszországba nyomulásra: azért Abbé Estrades, francia követ a' Velencei köztársaságnál, a' Mantuai herczeggel, Gonzaguessel, olly egyességre akara lépni, mellynél fogva ez, a' nevezett helybe francia őrizetet tartozzék fogadni (1677). Az ifju herczegnek ezen alkudozás ügyében olly emberre volt szüksége, kiben bizodalmit helyezhetné, 's gróf Matthioliban vélt illyent találni, ki, minekutána Mantua előbbi hercege (III. Károly) alatt státustitoknok volt, 's az olasz fejedelmek titkaiba mélyen beavattatott volna, Abbé Estrades előtt lelkesen bizonyította kivánságát, a' francia királynak kellemes szolgálatot tenni. *)

Gróf Matthioli elment Franciaországba, 's November vége felé 1678-ban ért Párisba. December 8-kán legnagyobb titokban köttetett Versailles-ban a' szövetség, mellynek fő pontjai ezek valának:

1. Hogy a' Mantuai herczeg tartozzék Casal-ba francia seregeket befogadni.

*) Matthioli Ercole Antonio régi 's országos hivatalokat viselt familiából származott Bolognában December 1-ső napján 1640. Fija volt Matthioli Valerianonak és Maggi Girolamának. IV. Ferdinánd Károly Mantua számfeletti tanácsosává tevő, melly hivatalt nagyatiya Constantino is viselte, 's grófi rangra emelé mind őt, mind maradékait.

2. Ha a' környülállások megkivánnák, hogy XIV. Lajos sereget küldjön Olaszországba, azon esetben az ifju herczeg legyen annak vezére.

3. Hogy a' szövetség végrehajtása után 100,000 tallér tüstént fizetessék a' herczegnek, 's a' t.

Ennekutána titkos audientiában fogadta el Matthiolit a' király, gyönyörű gyűrűt 's szép summa pénzt (400 dúpla aranyat) ada neki, még sokkal nagyobb jutalmat ígervén, a' kötött egyesség fejlődmi megerősítése után. Végre, hogy annál jobban megvételessék az ő szolgálatja és hűsége, megígérték neki, fíját a' király apródjai közé felvenni, 's testvérét jó apátságra kinevezni. Louvois minden környülállásokat magában foglaló utasítást adott neki, az egyesség czikkelyeinek végrehajtására nézve, 's Matthioli azonnal visszament Mantuába, hol reá az ura Ferdinand Herczeg várakozott, 's őt statutitoknoki hivatalába visszahelyezni ígérte, ha a' Casal iránti alkudozás szerencsésen ütne ki.

Megtétetvén ekképen a' rendszabások, azonnal áltvette Marquis Boufflers, a' dragonyosok generálja, a' határokon öszvegyült seregek vezérlését. Gyalogság generálja Catinat, ki már több jeles tettekkel különbözteté meg magát, 's kinek az ő parancsa alatt kelle szolgálnia, elrejtekezék a' Pigneroli fellegrvárban, Richemont nevet vévén fel. Dragonyos ezereades báró Asfeld, Velenczébe ment a' megerősített egyezés kicserélése végett, 's egyesült e' végre Pinchesne-vel, Abbé Estradesnek távolléte alatt a' diplomaticus ügyek igazgatójával. Matthioli halasztotta a' hozzájuk menetelt, 's kevés napok mulva jelenté nekik, hogy a' Mantuai Herczeg lovagjátékok akarván fővárosában adni, az egyezés végrehajtását elhalasztotta légyen.

A' francia seregek Pignerol felé menetele fel-
ijesztette egész Olaszországot.

Matthioli bizonyossá tévé Asfeld és Pinchesne
urakat, hogy az egyezés kicserélése Martius 9-kén
Notre-Dame d' Ingréában, Casaltul néhány mért-
földnyire fekvő faluban, fog megtörténni, 's hogy
a' Herczeg ugyan ezen hónap 18-kán Casalba megy,
a' francia seregek befogadása végett. Asfeld ur
Pignerolba utazott, hogy magát Catinattal egyesí-
tse; azonban utja közben elfogatott, 's a' Majlandi
várba vitetett, Majlandi igazgató gróf Melgar pa-
rancsolatjára.

Matthioli a' helyett, hogy Casalba ment volna
a' Mantuai herczeggel, visszatért Velenczébe, 's
értésére adá Pinchesne-nek, hogy Gonzagues a' Ve-
lencei köztársasággal egészen ellenkező egyezésre
lépni kénytelenített, 's hogy nincs már többé
hatalmában Franciaországnak tett fogadásait tel-
lyesíteni.

Abbé Estrades a' megerősített egyezés kicseré-
lése késedelmén nyugtalankodván, ira Matthiolinak,
's jelenté neki Turini udvarhoz érkezését, hová
Marquis Villars helyett rendeltetett ezen egyezés
befejezése végett. Érezteté vele egyszersmind azon
szerencsétlenséget is, mellynek ő, 's a' Mantuai
fejedelem ki lennének téve, La XIV. Lajos gon-
dolhatná, hogy rossz lélekkel bántak vele.

Matthioli már egy idő óta mindenfelé bolygott
Olaszországban, 's gyanus kezdett lenni Francia-
ország követe előtt, 's ezen gyanu bizonyossággá
vált, midőn Abbé Estrades a' Savoyeni fejedelem-
asszonytul megtudá, hogy a' Gróf Turinon keresz-
tül utazása alkalmával (December 31-kén 1678) ő
vele a' Casal iránt volt alkudozást érdeklő iromá-

nyokat közlőtte, sőt a' fejedelemasszonyt ezen diplomaticai titok legkisebb környülállásai felől is tudósítá. Egy időben azt is megtudta Abbé Estrades, hogy Matthioli 2000 livret kapott hitszegése jutalmául a' Turini udvartul, 's ezen felül 500 arany tallért a' Majlandi spanyol kormányzótul.

Ennyi sem kellett egy olly büszke fejedelem^m, a' millyen XIV. Lajos volt, nagy bosszuságának felgerjesztésére. Matthioli megrontása el vala határozva. Estrades rendelést kapott a' királyja ellen elkövetett árulásért bosszút állani, 's ha lehet, az álnok vétkeket elfogatni; Louvois pedig, ki természete szerint kemény és hajthatatlan vala, szint azon időben tudósítá Saint-Marst, a' Pigneroli országos fogház kormányozóját, hogy fogadjon el egy uj foglyot, kit hozzá vezetnek, a' nélkül, hogy azt valaki megtudná.

Matthioli Majus 2-kán 1679-ben Turintul fél mértföldnyire fekvő helyen titkosan elfogatott, 's tüstént a' Pigneroli fellegrvárba vezetettet, hová felette későn ért, a' nélkül, hogy akár a' tiszték, akár a' katonák esmerték volna az embert, kit kísértének. Kétség kívül legnagyobb titkolódást kívánt a' nemzetek törvényének ezen megsértése, melly egy diplomaticus személyen követtetett el. Csak ugyan meg is tett Saint-Mars minden szükséges rendelést, hogy foglya a' község szemei elől elvonassék, 's egy tisztre se bizá eleinte annak őrizését; de még is kimélve bánt vele, a' mint megkérte Abbé Estrades. — Saint-Mars és Catinat egyedül valának e' titokba avatva; ez utóbbi Lestang nevet ada a' fogolynak, mellyel gyakran neveztetik a' ministeri levelezésben.

Saint-Mars Majus 12-kén 1681-ben Exilesi kormányzóvá neveztetett, — melly hely 12 mértföldnyire fekszik Pigneroltul; azonban csak következő Julius 13-kán ment el új rendeltetése helyére, magával vivén azon foglyokat, kik elég fontosak voltak, hogy sem az övéin kívül más kezekre bízassanak, az az, Matthiolit 's a' t. Ennek Pignerolból Exilesbe vitetése mindenfelől jól becsinált gyaloghintóban történt, mellybe csak tetején által hatottak be a' nap sugárai; kísérete egy osztály gyalogságbul állott.

Exilesbe érvén, első gondja volt Saint-Marsnak, éjjel nappal két őrt állítani a' foglyok lakásául rendelt torony két oldala mellé. Szolgák vivének eledelt nekik, de hogy semmi közösülésbe ne jöhessenek velek, Saint-Mars tisztje, Vignon ur, vevé által egy távolabb lévő táblán a' tálokat, 's maga adá a' foglyoknak.

Betegeskedvén Saint-Mars, 's nem kételkedvén többé e' tartomány levegője egészségtelen voltán, sürgette máshová tétetését. — XIV. Lajos tellyesíté kérését, a' Provencei tengerben fekvő Sainte-Marguerite és Saint-Honorat szigete kormányát bizván reá.

Április 18-kán 1687-ben történt, hogy Saint-Mars gróf Matthiolit viaszos vászonnal fedett gyaloghintóban magával elvivé. Ez a' hintó ugy volt készítve, hogy a' benne ülő levegőben fogyatkozást nem szenvedett, a' nélkül mindazáltal, hogy őt ut közben valaki láthatta, avagy vele beszélhetett volna, a' mit még a' katonák sem tehettek. Matthioli fogházát csak egy észak felé nyiló, 's majdnem négy lábnyi vastagságu falba vágott ablak világítá, mellyen három vas rostély volt egyenlő távolság-

ban. Ezen ablak a' tengerre nézett. (Lásd: l' Histoire générale de Provence par le P. Papon).

Saint-Mars kérdeztetvén foglya felől, valami mesét szokott vala mondani. Midőn hallá beszélni: ez egy előlülő, Cromwel fija, franciaországi hadvezér, királyi herczeg, XIV. Lajos testvére, herczeg Beaufort 's a' t. örült a' köz vélemény ezen változásán. „Azon mód, mellyel őt őriztem 's vezettem egész utam alatt,“ így szól Majus 3-kán 1687-ben Louvois urhoz intézett levelében, „teszi, hogy kiki iparkodik kitalálni, ki lehessen az én foglyom.“

Estrades, a' követ, Matthioli szolgáját is bezáratá, hogy fel ne fedezhesse a' titkot, 's urát szolgálja. Azt beszélük, hogy meghalván ezen szolga, Sainte-Marguerite szigetén, asszonyszemélyt kerestek a' fogoly szolgálójára, 's hogy találkozott egy asszony Mangins helységében, ki magát erre ajánlotta, olly meggyőződéssel, hogy ez által gyermekei szerencsáját eszközölheti; de midőn tudtára adatnék, hogy le kellene mondania azoknak látásáru, 's minden öszveköttetésről egyéb emberekkel, nem kívánt többé e' fogollyal bezáratni, kinek esmeretsége olly felette sokba került. P. Papon, mint bizonyost, úgy beszéli ezt el, több bizonyosságoknál fogva, mellyeket ugyan ott Februarius 2-kán 1778-ban gyűjtött; 's még ezt ragasztja hozzá, hogy talált ezen fellegvárban egy 79 esztendőös katona tisztre, ki neki elbeszélte, hogy atya, bizonyos dolgok miatt Saint-Mars biztos embere, éjfélkor ment be a' tömlöczbe, 's vállain vivé el onnét a' megholtat temetése helyére. Ez eleinte azt hitte, hogy a' halott maga a' fogoly volt; de későbben megtudta, hogy az csak ennek szolgája vala.

A' Nantes-i edictum visszavétele idejében Salves nevü protestáns predikátor záratott be Sainte-Marguerite szigetén. Saint-Mars Junius 4-kén 1692-ben Louvoishoz intézett levelében így szól: „az első ezen protestáns predikátorok közül, kik ide hozattak, éjjel nappal fen szóval énekel zsoltárokat, egyenesen azért, hogy megesmertesse, ki legyen. Minekutána több izben megtiltottam volna szokása folytatását, kemény büntetést mértem reá, valamint Salves nevü társára is, ki a' czinédényekre, 's fehér ruhájára bohóságokat irt, annak megtudatása végett, hogy ő itten igazságtalanul tartatik fogva 's a' t.“

Meglehet, hogy ezen környülállásbul származott a' következő esmeretes anekdota. Egy halász a' tengerparton, ezen fogház tornya tövében lévén, egy tányért talált, 's elvivé azt a' kormányozóhoz. Ez bámulva kérdezé a' halásztul: „Olvasta-e, a' a' mi itt írva van, 's látta-e azt valaki kezében?“ Én nem tudok olvasni, felelé egyenesszivüleg a' halász, a' tányért épen most találtam, és senki sem látta azt. Ezen embert letartóztatták mind addig, míg a' kormányozó tökéletesen meg nem győződött a' felől, hogy az olvasni nem tud, 's hogy a' tányért senki sem látta. „Menjen“, mondá ekkor neki a' kormányozó, „ugyan csak szerencséje, hogy nem tud olvasni.“

Az írók ezt ragasztják hozzá, hogy a' főrangu esmeretlen az ezüst tányérra késheggyel metszé: Bourbon Lajos, Vermandois grófja, XIV. Lajos természeti fija, Junius. 23-kán 1698. — Mindazáltal Voltaire, úgy látszik, felette távol volt azt hinni, mintha ezen fogoly Valière asszony fija lett volna, mert ezen író szerint 1661-ben vitetett az Sainte-Marguerite szigetére, Vermandois grófja pe-

dig csak October 2-kán 1667-ben született Saint-Germainben.

A' király 1698-ban a' Bastille kormányzójává nevezé ki Saint-Marst .Igy tehát, minekutána 11 esztendeig tartózkodtak volna Sainte-Marguerite szigetén, akkor vezeté által Saint-Mars gróf Matthiolit a' Bastillebe; de a' ministeri levelezés nem közli velünk azon vigyázati rendszabásokat, melyek ezen utazás végétt tétethettek; sem az ut, mellyen jöttek, sem a' bátorsági rendszabások, mellyekkel a' fogoly körülvétetett, nem tudatnak. — Palteau, Fréronhoz intézett 's Junius 19-kén 1768-ban költ levelében, melly a' literaturai folyó irás ugyan azon hónapi füzetében vagyon kinyomtatva, következő környülállásokat beszél ezen fogoly utazásáról:

„Saint-Mars ur 1698-ban cserélé fel Sainte-Marguerite szigete kormányát a' Bastilleéval. Midőn ezt általvenni jött volna, Palteau birtokában, Villeneuve-le-Roi mellett, néhány napig mulatott foglyával. A' vas álorczás ember Saint-Mars kocsija előtt vitetett gyalog hintóban, több lovasok által kísértetve. A' parasztok elejbe mentek földes uroknak. Saint-Mars ur együtt evett foglyával, ki az ebédlő szoba udvarra nyiló ablakai felé hátat fordítva ült; a' parasztok, kiket ez irant kérdeztem, nem láthatták, valljon álorczásan evett-e; azt azonban igen jól észrevették, hogy Saint-Mars előtt, ki azzal szemközt ült, két pisztoly volt tányérja két felén (talán kés és villa). Egyetlen egy szolga udvarolt nekik, ki az előszobába vitt tálakat feladta, szorgosan bészárván maga után az ebédlő ajtaját. Midőn a' fogoly az udvaron keresztül ment, mindég ábrázatján volt fekete álorczája. Azt jegy-

zették meg róla a' parasztok, hogy foga és ajka kilátszott, 's hogy magas termetű 's ősz hajú volt. Saint-Mars ur az álorczás ágya mellett halt."

Saint-Mars ur September 18-kán 1698-ban ért a' Bastillebe. — Nem lehetetlen, ha bár Delort ur, 's az általa megnevezett irók, nem is tesznek errül említést, hogy e' fogoly Sainte-Marguerite-ből Párisba vitetése közben egy ideig a' hyèresi szigeteken Alicastro-ban tartatott fogva, mert ezen vár jó formán utjokba esett.

Dujonca, a' Bastille királyi kormányzója napló könyvéből tudjuk, hogy a' szüntelen álorcza alatt tartatott fogoly először a' Basinière toronyba vitetett be alkonyodásig, esti 9 órakor pedig egyenesen ő általa vezetett a' Bertaudière torony harmadik szobájába. (Az a' vélekedés, hogy ezen tornyok építő mestereiktől vették volt neveiket). Még azt teszi hozzá, hogy midőn azt ezen szobába vezetné, Rossarges ur által kísértetett, kit Saint-Mars magával hozott ide, 's ki a' nevezett és a' kormányzó által tápláltatott foglyot szolgálni és ápolni tartozott.

Ezen szint olly szerencsétlen mint bűnös gróf Matthioli, minekutána vétkéért 24 esztendei, 6 hónapi és 18 napi fogsággal lakolt volna, meghalt végre November 19-kén 1703-ban esti 10 órakor, majdnem hirtelen halállal, 's más nap dél után 4 órakor Marchialy név alatt temettetett el a' Saint-Paul temetőben.

Ezen Marchialy névben két deák szó „*hic am yral*“ anagrammáját találák az akkoriak, 's így akarák magyarázni: itt fekszik a' hajós vezér, vagy itt van a' hajós vezér, — mert Vermandois grófja és herczeg Beaufort hajós vezérek voltak.

Azt is állították, hogy egyedül csak a holt test törzsöke temettetett el, feje pedig darabokra vágatva különböző helyekre ásatott. Sőt azt is tévék hozzá, hogy egy főrangú személy megfogadván drága pénzen a' sirásót, felbontatá a' fogoly sirját, 's megmutattatván azt magának, a' fej helyén nagy követ talált. Ezen környülállások pontosságáért (mondja Delort ur) ugyan nem kezeskedhetünk, mindazáltal bizonyosnak látszik, hogy minden elégettetett, a' mit az álorczás használt, 's hogy lakószobája falai levakartattak, 's újra meszeltettek be. Sőt annyira ment a' vigyázat, hogy az általa használtatott ezüst, réz és czin készületek is újra öntettek, 's szobájában a' padolat kövek felszedettek, félvén, hogy valamely jegyet, vagy czédulát rejtenek el, mellyről a' fogoly megismer-tethetnék.

Továbbá azt is hitték, hogy Chamillart ur volt ezen különös titokba avatott utolsó minister, 's hogy őt halála óráján másod-vezér Feuillade, az ő veje, térden állva kéré, mondaná meg neki, ki volt légyen e' fogoly; hanem Chamillart ur ezt felelé, hogy ez országos titok, mellynek fel nem fedezésére esküvéssel kötelezte le magát.

Még azt is beszélük, hogy midőn P. Griffet és St. Foix írásaikban ezen titok kérdését fejtegetnék, 's egymás véleményét czáfolgatnák, XIV. Lajos több udvarnokok jelenlétében illy szavakat szalasztta ki szájából: Hagyjanak fel a' vetélkedéssel; még senki sem mondott igazat ezen vas álorczásrul.“ E' pillantatban P. Griffet könyve volt a' király kezében.

Herczeg Choiseul vágyván e' titokba behatni, megkéré egyszer XV. Lajost, fedezné fel azt előtte.

A' király soha sem akart neki ennél többet mondani: „mind abbul, a' mit eddig a' vas álorczásrul irtak, egy szó sem igaz, 's mind azon vélemények, mellyek e' tárgyul közöltettek, távol vagnak az igazságtul.“

Egy utazó jegyzőkönyvében *) ez olvastatik: Pompadour asszony, herczeg Choiseul által unszoltatván, meg nem szünt XV. Lajost ezen személy iránt ostromolni, 's a' király azt felelé neki, hogy ez egy olasz fejedelem ministere volt. — XV. Lajos ezen kinyilatkoztatása a' mondottakkal tökéletesen megegyezik, 's reájok nyomja az igazság pecsétét.

Ezen kirándulásunkban erdős hegyekkel körülvett kies völgybe értünk; ennek fenekén Apáca klastrom romladéki állanak. Egy öreg szederfa látszott benne fenmaradva, mintha őrizné e' szomoru omladványt; egy figefa pedig, melly egészen a' ház mellett magányosan áll, kétség kívül a' klastrom kerte maradványa. A' klastrom kutjában még most is elég jó viz van. A' szigetiek mondása szerint veszt ezen völgy kellemébül egy iszonyu nagy kigyó miatt, mellyet itt több izben vettek észre.

Általában igen sok kigyót találni Porquerolles szigetén, sőt skorpiót is gyakran; de mind ezeket felül mulja a' hangyák nagy száma, mellyek minden kerti veteményeket elpusztitnak, sőt evés közben még az asztalra is felmásznak.

Megferedvén a' tengerben, 's fáradt lábaim erejét ekkint helyreállitván, hat órai járás után visszatértünk szállásunkra. Reggeliztünk 's annakutána felmentünk egy szomszéd hegy legmagasabb

*) Mémoires d' un voyageur, qui se repose T. 2. pag. 208.

csucsára, mellyen elhagyatott őrház áll. A' kilátás, mellyben itt gyönyörködtünk, bőven megjutalmazá nagy hévségben tett fáradozásunkat. A' láthatár egyik fele a' földközi tenger kék hullámit állitá előnkbe, a' többit meg a' kies sziget, mellyen valánk, a' hyèresi öböl, 's a' száraz föld kékes hegyei tölték be.

Az őrház fala belseje fedve vala számtalan nevekkel és felirásokkal. Ki képzelheti bámulásomat, midőn egyszerre következő magyar felirás tünt szemembe „Ez az élet, — a' ki akar, — ez az élet, a' gyöngy élet, — a' ki akar jöhet.“ Ez hihetőképén töredéke egy dalnak, mellyet a' katonák toborzás alkalmával szoktak énekelni. Ezen felirás mellett e' szavak olvastatának „magyar katona.“

A' legszebb költemény nem tehetett volna reám nagyobb benyomást ezen együgyü 's magában keveset jelentő szavaknál. Melly különös végezet vezetheté e' magyar bajnokot hazájátul illy távol helyekre. Nem lévén a' felirás alá sem név, sem esztendő szám irva, nem nyujthata nekem e' részben világosságot; de mivel a' felirások legnagyobb része 1815. és 1814. esztendőről való, hihető, hogy ez is azon időben iratott, annyival inkább, mert még akkor ez a' hely őrhely volt.

Azt is beszélték előttem, hogy még most is van a' szomszéd Portecros sziget őrizete között egy öreg magyar, neve szerint Flod, a' ki igen jó hegedüs. Nagyon vágytam hazámfiját látni, de mivel az álhajózás errül a' szigetrül a' szél változásainak vagyon alávetve, sokáig feltarthatott volna engem ezen kirándulás, 's e' tekintetből hajóra ültem még az nap délutáni három órakor 's visszatértem Hyèresbe.

Mai időben már csak alig látni a' hyèresi szigeteken narancs és olajfákat. Közönségesen öszvezavarják ezen szigeteket, a' száraz földön, a' tenger-től egynehány száz lépésnyire fekvő, hasonló nevű várossal, melly ezen délszaki gyümölcsökkel bővelkedik.

A' szigetek rakva vannak fenyőfával; itt a' myrthus, valamint egyéb növények is, felette buján nőnek. Linné arbutus unedo-ját is láttam itt, melly földi-eperj forma gyümölcsöt terem, 's ezen szigetekben „arbusio“-nak neveztetik. A' lepkék közt több „nymphale Jasius“-t vettem észre, melly Európában csak Corsicában, 's a' középtenger ezen részén találhatik.

Ezekbül kitetszik, hogy Schoppenhauer asszony-ság nem jól volt tudósítva, midőn azt írja (Reise in das südliche Frankreich), hogy a' hyèresi szigetek csupa kopár kősziklából állanak.

Meglátogattam Stultz urat, egy hajdan híres londoni szabót, ki egy idő óta Hyèresben, pompás házában lakik. Ez az ollók Nabobja úgy fogadott engem, mint ha valami fejedelem volna, — pedig még is csak van valami a' keze járásában, mi a' mértéket venni akaró szabóra emlékeztet. Mindég csak Talleyrandrul beszélt, kit barátjának hiva, 's Dánország koronaherczegérül, ki őt a' mult esztendőben meglátogató 's a' t. Stultz urat millióji miatt igen boldog embernek lehetne tartani, ha nem kinozná melynyavalya, melly csaknem minden munkás szabók közönséges baja.

September 7-kén elutaztam Hyèresből, ezen paradicsombul, hol a' narancs, granátalma és pálma-gyümölcs esztendő-től szabad ég alatt terem. Ezen fák 1819-ki télen a' nagy hideg miatt sokat

szenvettek, mikor a' hévmérő hét gradust mutatott a' zeruson alul. Azt mondták nekem, hogy a' pálma jobban kiállja a' hideget, mint a' narancsfa. Az utolsó nem kíván több ápolást, mint egyéb gyümölcsfa, kivéven, hogy esztendőnkint egyszer megtrágyáztassék a' töve köröskörül, 's Martiusban és Octoberben lemetéltessenek felesleges ágai. Csak hetedik vagy nyolczadik esztendejében kezd teremni. A' narancs leszedése November vége felé történik; hanem ekkor még nem egészen érett a' gyümölcs, de mivel legnagyobb része távol vidékekre küldetik, le kell szedni, minekelőtte tökéletesen megérnék. Azon narancsok, mellyek nincsenek elküldésre rendeltetve, még sokkal tovább hagyatnak a' fákön; gyakran egészen értt gyümölcsöt láthatni a' még zöld narancsok között. Májusban az egész vidék eltelik a' narancsfák virágja illatjával; ekkor szokás, a' fák alatt lévő virágokat öszvegyűjteni, szagos kenőcs 's narancs-virág név alatt esmeretes viz készítése végett.

Fil ur és Beauregard asszony kertei legnevezetesebbek. Az utóbbiban több, husz esztendősnél idősebb pálmafa van; egy, melly már elszáradt, tovább élt egy századnál. Azonban a' pálmagyümölcs itt igen ritkán érik meg tökéletesen. Fil ur kerte 1819. esztendő előtt körül belül 30,000 frank jövedelmet hozott be narancsból, pedig legszebb darabja itt csak egy sou-ba kerül.

Ugyan az nap (September 7-kén) délutáni öt órakor Toulonba értem, 's egynehány óra mulva megindultam Marseille felé.

Marseille építése Róma 154-dik esztendejébe esik. — Aristoteles igen nagy dicsérettel emlékezik a' Marsellei első törvényekről. Im egy, melly va-

lósággal igen nevezetes: „A' kik azt fogják gondolni, hogy van okok magokat életektől megfosztani, tartoznak azt a' tanács elejbe terjesztani, hogy azon esetre, ha okok helyesnek találtatnék, bürök ivásra engedelmet nyerjenek.“

Majdnem egész Marseille rendesen van építve, ntszáji fal mellett négyszegü kövekkel vagynak kirakva.

Ezen département (Rhône torkolat, Bouches-du-Rhône) éghajlatja igen száraz és felette forró; megesik azonban, hogy itt is érezni a' hideg keménységét, 's a' mistral szél alkalmatlankodását. Ez a' szél észak nyugotrul fuj, fagyaló erővel bir, 's mindég beáll, mikor vagy Vivarais-ben, vagy Languedoc-ban sok eső járt, a' kocsikat néha felfordítja, — és még sem mondhatni, hogy a' lakosok előtt igen kedvetlen volna; mert tisztítja a' pára-kört, 's számtalan betegségtül szabadítja meg őket. Csudálatra méltó, hogy ezen szél a' mult század közepe táján 14 hónapig szakadatlanul fujt.

A' mistral nem egyetlen egy különös szél ezen vidékeken, 's ámbár a' dél-délnyugoti sokkal gyengébb, következései még is sokkal nagyobbak. E' kitágítja a' véredényeket, elfojtja a' képzelődést, 's a' test minden részeiben lankadtságot terjeszt el, melly a' munkára még csak gondolni sem enged. Ilyenkor minden élő állat egyformán elgyengül, a' madarak nem énekelnek, a' nyájak elalusznak, 's csak egyedül a' beteg személyek érzik fájdalmokat nevekedni.

A' lakosok általjában nyájas, szabad, vendég-szerető és józan characterrel 's természeti eleven-séggel birnak, mellyért néha gorombasággal vádoltatnak. Izmosak 's elég munkások; hanem a'

szelidség, 's haszonra nem vágyás nem fő tulajdonságaik; vigak, elevenek, az örömben és haragban egyiránt kicsapongók; néha kevélyek, szolgálatra nem igen készek, gyakran kegyetlenek, még a' tréfázkodásban is. Eszek jeles, fejek lángfogásra kész; vérek forr; ékesszólók, de közönségesen alkalmasabbak a' képzelődés munkájira, mint olyanokra, mellyek gondolkozást 's mély észet kívánnak. A' Provencei szőejtés eleven és éles; az ottani pórnyelven az al végsyllaba au-vá változik, például général générau-vá.

Nekem úgy tetszett, hogy itt a' baromtartás nem jövedelmi ág. A' szőlőkben majd annyi olajfa vagyon, mint gyümölcsfa Magyarország azon vidékein, hol nem igen becses, 's kerti név alatt esmeretes, bor természetik. Ezen vidék bora igen részegítő; Marseille vidékén egy palaczk bor két sous, sőt egy sou is, — melly ár csaknem szintolly csekély, mint a' Magyarországi közönséges boré.

Igen híres a' Marseillei apró fige; nem győztem bámulni, midőn egy gyümölcsárosné egy sou-ért tizenkét finom fris figét adott. Meg is szárítják füzvesszöbül font szárítókon.

Provenceban a' szőlőt lábbal tiporják; a' buzát pedig lovakkal 's öszvérekkel nyomtatják. Ezen utóbbi állatok fáradhatatlanok a' munkában. Apró abrakos kosarat kötnek szájokra, olly módon, hogy menés közben is! ehetnek, 's kétszer vagy háromszor itatják napjában, 's így négy öt napig szüntelen, még éjjel is folytatják a' munkát. Egy szép öszvér husz, huszonöt Lajos aranyba kerül, sőt néha még többbe, az az annyiba, mint egy jó ló. Bretagneban sok öszvér neveltetik.

Az eledelek jó drágák ezen vidéken. Egy font hus 7, 8 sous (Nice-ben 4, 5 sous, alsó Magyarországon alig tenne hármát, Angolországban ellenben mintegy tizenhetet). Az örühus fontja 8 — 9, a' borjuhúsé 12 sous. Egy font kenyér három sous.

A' napszámos 25 — 30 soust kap naponként, a' mi esztendő által mintegy 500 frankot tesz. Az angolországi napszámos sem kap több fizetést a' falukon, pedig eledelét majdnem kettős áron kéntelen fizetni. — Provenceban egy szolgáló, tartás és némely ruhadarabokon kívül 6 — 8 frankot kap hónaponként, egy szakácsné pedig még egyszer annyit.

Toulon Marseilletül mintegy 15 mértföld, 's majdnem 8 pósta, 's így valamivel több, mint Bécshez Posony; de mivel az ut igen hegyes csaknem 10 óra kell az oda éérésre. A' gyorszekér ára nagyon csekély; a' coupéban 5 frank 10 sous; a' kocsi belsejében 4 frank 10 sous; a' gondoleban pedig 3 frank 10 sous. Ugy emlékezem, hogy a' Bécs és Pozsony közt fenálló gyorszekerek ára drágább. — A' kocsibér mértékeltt volta okozza, a' mint már egyszer mondám, hogy Franciaországban minden ember illy kocsikon utaz, a' mi kétség kívül nem kévéssé mozdítja elő a' kereskedés elevenességét, melly ismét a' gyorszekereket tartja fen. Ezek közönségesen egyes emberek intézetei; a' részvevők gyakran vetekednek egymással az utazók hasznára; Amerikában, valamint Angolországban, és Nederlandban szinte mint Franciaországban egyes intézetek gyümölcsei az industriának legnevezetesebb emlékei; illyen még az a' szép csatorna is, melly Magyarországon a' Dunát a' Tiszával öszvekapcsolja. — A' lehető legnagyobb nyereség

reménye egyetlenegy valóságos ösztön szorgalomra.

Marseilleben a' köznépbeli asszonyok különös gondot fordítanak főkötőjökre, melly közönségesen igen szép, 's néha 100 frankos csipkével van beszegve. Mivel ezen csipke nagyon arcokra terül, ruhájok számtalan ránczai pedig hátra vetődnek, azért egész viseletekben nem sok kellem vagyón. Ábrázatjok színében már meg van a' délszaki halványosság; találni mindazáltal sok szép és rendes arczulatot.

September 11-kén délben elindultam Marseille-ből, Beaucairen keresztül Nîmesbe. A' hajóhid Beaucaire és Tarascon közt kétség kívül felette gonosznak tetszenék akármelley francziának, ha külföldön találná; hanem az én utitársaimban legkisebb csudálatot se látszék okozni, pedig bizonynal állíthatom, hogy ennél rosszabb hidat még kedves hazámban sem láttam. Azon felül, hogy semmi korlátja nem volt, olyan keskeny, hogy két kocsi egymás mellett el nem mehet rajta, 's padolatja is tellyes harmoniában vagyón az egészszel. Általában úgy tapasztalom, hogy Francziaország e' részében a' hidak nincsenek olly jó karban, mint Németországban.

A' Beaucairei vásár, melly Julius 22-kén tartatik, hajdan a' volt Francziaországra nézve, mi most Németországban a' leipzig, a' vagy nálunk a' pesti vásár; de már ma napról napra alább száll. Ezen hanyatlás okai főképen a' számos utazó biztosok (Commis voyageurs), kik a' portékák mustraját városról városra hordozzák, 's így a' mivházak tulajdonosait a' vásárookra járás bajátul megmentik.

Nîmesbe reggeli 8 órakor értem, 's az amphitheatromot másodszer látogatám meg egyik uti társommal, ki ezen ős emléken tett új igazításokat nagyon helyteleneknek találta. Az ő véleménye szerint csak arrul kellene gondoskodni, hogy az emlék fenálljon, és semmit sem kellene hozzáragasztani.

Még akkor nap Montpellier-be utaztam. Lunel-be érvén, bámulva látám ezen borárul olly híres helyet sik térségen feküdni; csupán nyugoti részén venni észre néhány alacsony dombokat; azonban, minthogy ezen síkság a' távolban látszó tenger felé hajlik, azért jobban ki van téve a' nap sugárinak. Itt a' szőlővesszők nincsenek karókhöz kötözve.

M O N T P E L L I E R:

(lakosai száma 40,000; département Hérault; a' tartomány régi neve Languedoc.)

Hatodfél órakor értünk Montpellierbe, ezen új Epidaurusba. Az itteni orvosi kar már századok óta híres. — A' XII. században tanácsot kért attul egy praelatus, kirül szent Bernát így szól: „Cumque infirmaretur, pertransiit usque ad Montempessulanum, ubi aliquamdiu commoratus, cum medicis expendit et quod habebat, et quod non habebat.“ — A' XVIII. században pedig a' többek között Rousseau János Jakab is folyamodott az oda való orvosokhoz. Toulouseba utaztamban egy Mad-

ridi asszonyosság volt kocsinkon, ki az ő beteg leányával szint olly czélbul járt vala Montpellierbe.

Meglehet, hogy nem csak az éghajlat magában, hanem az ott olly régolta gyakorlott orvosi tudomány is okozza azon nevezetes különösséget, hogy a' városban minden 16 személy közül egy idősebb 80 esztendősnél. A' Vaud tartományban, melly Európa legegészségesebb részének tartatik, csak 21re esik egy illy agg koru ember. Ennél fogva nem kell azon bámulni, hogy Montpellier népessége napról napra nevedik. Tíz esztendő előtt még csak 30,000 lakosa volt, most pedig közel 40,000. — A' régi város utszáji nagyon szűkek, de mindazáltal elég tiszták, a' mit felemelt fekvésének, 's a' földalatti csatornák esetének, melly által a' városbeli tisztátalanság sebes elfolyása előmozdittatik, kell tulajdonítani. Ezen utolsó környülállás kétségkivül még a' város egészséges voltát is nagyon előmozdítja. Ujabban épült részében tágasak 's egyenesek az utszák; a' lakosok mindazáltal elsőséget adnak a' régi városnak, valamint a' régi Rómaiak, kik minekutána Nero Róma városát ama hires tüzi veszély után, mellyel ő maga vádoltatik, rendes planum szerint ujra felépíttette volna, visszavágytak a' szűk és görbe utszákba, mellyekben, állítások szerint, mentebbek valának a' nyár forróságátul. — A' Montpellieri asszonyok a' nap egyik részét házaik előtt ülve, 's munkájokkal foglalatoskodva töltik. Ezt tették kétségkivül a' régi római asszonyok is, kiknek házain a' munkájikhoz megkivántató világosság bebocsátására nem volt elég ablak.

Franciaország e' részében egyáltalján igen sok olly szokás vagon, melly ezen föld régi birtokosait

juttatja eszünkbe. Avignon, Nîmes, Montpellier 's a' t. számokkal jegyzett szigetekre vagynak elosztva; — arrondissement helyett isle, — kétségkívül a' Rómaiak „in insulas“ régi felosztásának példájára. A' Languedoci szóéjtésben még ma is sokkal több deák eredetű szavak találhatók, mint a' francia nyelvben, így nálok az eke „arayre“ (aratrum), a' kert „ort“ (hortus), buzát lovakkal nyomtatni „couca“ (calcare), a' meny „nora“ (nurus), a' sógor „cognat“ (cognatus) 's a' t.

„Per moia“ melly az ezen vidéken szokásban lévő esküvések egy neme, némelley tudósok szerint a' Saracenusok per Maho-jából (per Mahomet) veszi eredetét. Abbé Sauvage azt a' deák „per Majam“ (Merkur anyja) esküvésből származtatja; talán természetesebb volna ezen szószármazást nem olly távol keresni, hanem azt gondolni, hogy ez az esküvés ennyit tesz „par ma foi“ (hitemre), azon hasonlóságról ítélvén, melly a' felebbi per moia, 's a' Franciaország egyéb délszaki részeiben is használatban lévő per aheM (öszvehuzott „par ma foi“) szavak közt vagyon.

A' Languedoci szóéjtés harmoniáját egy ott dívatban lévő románz következő verseiből meg lehet itélni:

L' ayga la pus rapida
Coulaba lantamen,
Per avedre un aouzida
De son dous instrumen. *)

*) A' viz, a' legsebesebb,
Folydogált lassacsán,
Csak hogy meghallhassa
Az ő édes lantját.

Sehol sem láttam utazásom közben olly szép asszonyokat, mint Montpellierben; talán ez az oka, hogy némelyek ezen várost Monspuellarumnak hívták. Mások a' Montpellier szót Monspessusľbul származtatják (pessusľ zárt jelent) 's úgy vélik minden felől bézárt helyet tesz.

Peyrou piacza talán legszebb az egész világon; valóban királyi miv! Midőn II. Jósef császár Montpellierben lévén e' felséges piaczt megnézné, tréfásan kérdezé: hát hol a' város? 'S valóban el is vész az a' néző szemei előtt, ki itt egy pontrul a' keleti Pyrenékhez tartozó Canigout, továbbá a' Mont-Ventout a' havas hegyek egyikét, 's a' távolbul kitűnő tengert láthatja.

A' XIV. Lajos tiszteletére emelt diadalmi kapun többek közt egy emelt-miv látszik, melly a' Nantesi edictum visszavételét ábrázolja; a' vallás szörnyeteget gázol lábaival!

A' Peyrou piacz mellett lévő új vízvezetés sokkal nagyobb mint a' Pont-du-Gardi; mindazáltal ezen roppant készítményt a' római csudálatos emlékekhez még csak hasonlítani sem lehet. Van a' Rómaiak miveiben valami különös iránylat és felség, melyet az új mivekben majdnem sehol sem találni.

Peyrou piacza emelt helyérül Maguelonne szigetét láthatni.

Montpellier mocsáros vidékén neveltetik egy ló faj, melly a' Camargue szigetihez tökéletesen hasonlít. Ez a' ló az itteni szőejtésen „egas“nak neveztetik, kétségkivül a' deák equustul. Az a' vélemény, hogy arab faj; buza nyomatásra is használtatik.

Megnéztem az orvosikar fűvészkerťét, melly kivált déli-amerikai növevényekkel igen bővelke-

dik. Egy Jinko biloba, másképp Salisburia adianthifolia, mintegy husz esztendős, 's álmérője tövében egy lábnaál több. — Gyönyörű magnoliákat is láttam itt; ez a' név, a' mint kiki tudja, Magnol Péter híres fűvésztül veszi eredetét, a' ki Montpellierben született 1638ban.

A' kert egy félre álló szegletében, valami vak ablak forma alatt, áll Young fogadott leánya egyszerü emléke, ezen felirással: Placandis Narcissae manibus. Azt beszélük, hogy a' költő nem kapván engedelmet leánya eltemetésére a' városi temetőben, éjnek idején e' helyre tevé le a' lelketlen testet. Éjszakájának negyedik énekében egy helyen ezen történetre czéloz, mindazáltal ezt sokan kétségbe hozzák. Annyi csak ugyan bizonyos, hogy akadtak ezen helyen embercsontokra, 's azokat ismét gondosan visszatették. Young költeményeinek nagyobb részét e' kertben készítette. Szereztetett ez IV. Henrik alatt, 25 esztendővel előbb, mint a' párisi; ez a' legrégibb fűvészkert Franciaországban, 's talán egész Európában is. Találtam benne egyet a' Montpellieri név alatt esmeretes fák közül (l'arbre de Montpellier, — cupressus horizontalis, Linn.) Ez egy ciprusfaj, 's ágai vizirányosan terjednek szét. A' Montpellieri kertben lévőnek, mellynél többet az egész vidéken nem találni, tövében majdnem két lábnyi az álmérője, 's azt állították előttem, hogy már három vagy négyszáz esztendős. Fája szerfelett kemény; a' kertész segédje egy elszaradt ágának lemetszésével egész napot töltött. Héjja csigaformájúnak látszik.

Szent Péter templomában láttam Bourdon rajzolatját, melly Simon Magus esését ábrázolja, 's mellyrül Montpellierben igen sokat beszélnek; azon-

ban ugy látszik, hogy csak azért olly hires itt ezen rajzolat, mivel szerzője e' városban született.

A' könyvtár szerencsétlenségemre be volt zárva.

Montpelliernek, kereskedéséről igen régi a' hire, 's még ma is találkozni egész délszaki Franciaországban sok Montpellieri asszonyokkal, kik apró módi készitményeket árulnak. — Ezen város lakosai szagos kenőcs készitással sokat foglalatoskodnak, 's minden lépten nyomon találni egy boltot az industria e' nemében. Azt mondták nekem, hogy Montpellier vidékén a' fűszeres növények, mint a' levendula, méhfű, 's a' t. felette nagy erővel birnak, a' mi kétség kívül kedvez a' kereskedés ezen ágának, 's helybelivé teszi ezt.

September 13kán délutáni hat órákor válám meg ezen kellemes várostul, 's 15kén reggeli nyolcz órákor értem Toulouseba. A' vidék ezen két város közt nem sok néznivalót mutat, kivéven Narbonne-t, melly hajdan hires város volt. Azt vélik, hogy ez a' hely felette sok római régiséget rejt kebelében; 's az utolsó keresés valóban legszerencsésebb fogánattal koronáztatott meg.

Megnéztem itt a' Robine-csatornát, melly a' tengerre visz, 's igen jó karban látszik tartatni. Éjjel menvén Beziers-en keresztül, nem vizsgálhattam meg a' hires Languedoc-csatornát, 's csak Carcassonne-ban láthatám azt először. Nekem ugy tetszett, hogy ez talán felényivel szélesebb a' Sárviz csatornájánál, 's mintegy nyolcz lábnyi lehet a' mélysége. A' két felől felhányt gátok, akác, plátán 's egyéb fákkal vagynak beültetve. Mivel épen ekkor tisztított, a' hajókázás két hónapra fel vala függesztve. Ez a' tisztítás Septemberben és Octoberben szokott megadni minden esztendőben.

A' földmivelés ezen vidéken nem látszik igen virágzó állapotban lenni, 's más részről a' veres agyagnemű föld sem igen tetszik jó mivelésre kedvezőnek.

Toulouse Münchent juttatá eszembe, talán azért, hogy veres téglából rakott épületei nagy részben nincsenek bemeszelve; az utóbbi városban mindazáltal több elevenség 's több méltóság vagyon. Mivel következő éjszaka tovább menni szándékoztam, iparkodtam megnézni, a' mi e' városban megjegyzésre legméltóbb.

A' Capitol talán egész Francziaországban legszébb városház. Itt a' Garonne nincs akkora, mint a' Tisza Tokajnál; a' hid rajta inkább erős mint csinos; Mansard Ferenczet pedig sajnálni lehetne, ha az ezen hid bejárásánál lévő diadalmi boltozaton kívül, más építési plánumot nem készített volna.

A' természethistóriai kabinetbe menetelért egy frankot fizettem; ezen csekély ár tökéletes harmoniában van a' kabinetbeli gazdagságokkal. Ezután a' muzeumot néztem meg, mellyben számos római régiségek találatnak öszvevissza hányva némelly középkori régiségekkel!

Basacle malmá valóban megérdemli, hogy megnézzessék; itt a' víz huszonnégy kereket hajt, a' nélkül, hogy legkisebb lárma hallatszanék; a' buza tisztításra rendelt készültek is szinte a' víz ereje által tartatnak mozgásban. A' buzás szekerek egész a' garatig mehetnek, mellybe a' buza öntetik. Egy szóval, ugy van az egész elrendelve, hogy nagyobb alkalmatosságot képzelni is lehetetlen.

Szent István templomának egy része a' boltozat szélességéről nevezetes; nem jut eszembe, hogy láttam volna ennél merészebb goth építést.

Éjfélkor Pau felé indultam utnak a' levélpostával, 's 16kán este nyolcz óraker értem oda; így csak kevéssel utaztam tovább husz óránál, holott ezen utat a' gyors szekér 36 óra alatt teszi meg; a' levélpostán 34 frankot, a' gyorsszekéren pedig 24et fizet az ember; hanem az elébbivel kikerüli az ebéd és reggeli költségét, melly legalább öt frankra menne fel.

Ezen utat D'Abbadie nevü Toulousei urral tettem, 's annak leányával, egy fiatal és kellemes személlyel, kinek anyja angol születés. Ugy tapasztaltam, hogy az ilyen kevert szüléktül származott gyermekek általjában véve igen jelesek szoktak lenni, főképen ha attyok Francia 's anyyok Angol. Ollyankor a' francia elevenség, fürge ész és nemes indulat az angol szelidséggel 's meghatározott characterrel lép szövetségbe, 's dicső egészet formál. Sőt az angolok magok is felettesokat nyernek nem csak társaságbeli magokviseletére nézve, hanem egész karakterekben is, midőn hosszabb ideig tartózkodnak Franciaországban, 's így viszont a' Francziák, ha a' tenger-szükön tul voltak. D'Abbadie urat, valamint sok más Francziát, nagyon érdeklétte Magyarország, 's megkére, tudósitanám őt hazám felől historiai és statistikai tekintetben; — ezen környülállásos beszélgetés okozá, hogy észre sem vevők utunk hosszóságát.

A' birtokok ezen vidéken apró majorságokra (métairie) vagynak felosztva; a' majorosok megosztják a' termést a' tulajdonosokkal, a' vetni való mag felét ők adják, hanem a' földmivelésre

megkivántató szerszámok közönségesen a' birtokosok által szereztetnek.

Szükség esetében ezen majorosok állapotját a' magyar parasztokéval öszve lehetne hasonlítani. A' legfőbb ellenvetés, mellyet ez utóbbiak helyezete ellen közönségesen formálnak, abban áll, hogy ott a' szorgalom szükségképen hátramarad, hol a' föld nem a' mívelőé, — mert senki sem miveli az idegen birtokot olly szorgosan, mint sajátját; — ha valamelly magyar paraszt iparkodik a' reá bizott földet annyira megjavítani, hogy annak jövedelme tetemesen nevededik, földes ura elveszi azt tőle, kiszolgáltatván neki a' törvényes kárpótlást, 's maga mivelteti nagyobb haszonnal, a' jobbágy pedig elveszti szorgalma gyümölcsét. — Ezen észrevételek a' franczia majorosokra is alkalmaztathatók, 's talán itt sem csekély alappal. Valóban nem is lehet itten a' földmivelés azon magas nemét észrevenni, mellyet p. o. a' Würtembergi királyságban láthatni. Igaz, hogy ezen országban a' lakosok felesleges száma szinte kinszeríti őket a' föld lehetőségig legjobb mivelésére.

Keresztül mentünk Auch-on. E' város fekvése még magasabb, mint Ems-é Austriában. A' székesegyház megnézésre méltó, ámbár újabb izlésü eleje nem igen kellemes ellenkezetben áll az épület goth részével. Innét a' Pyrenék tekintete felséges, valamint a' vidék egyáltalján igen szép. A' kertekben sok szőlőtőkét láttam, mellyek felelesztetvén a' fákra, „treilles“ nevü lugosokat formálnak. — Itt a' törökbuzát is igen termesztik.

Későbbem értem Pauba, hogy sem még az nap megnézhettem volna az ottani régi várt; csak más

nap reggel gyönyörködhetém annak megvizsgálásában. Melly egyszerű, 's melly kevés méltósággal bír a' Béarni fejedelmek ezen régi lakása, ha öszve hasonlítjuk az uralkodók mostani palotájival, 's még is, melly örömet nem érez az ember annak látására, tudván, hogy a' nemes és bátor lelkű Albret Johanna itt szülte azt világra, ki Franciaország kevélysége volt, 's fog maradni mindég.

Pompás lépcsők, mellyek oldalait Henrik (Albret) és Margit (Valois) névjegyei még most is ékesítik, vezetnek fel az első emeletbe. Az első szobában van IV. Henrik bölcseje, iszonyu nagy békateknőből készítve, 's arany szegélyű kék bársony vánkosra allitva. A' nép kedvelte emlékek sem mentheték meg e' várt a' revolutió duló veszélyétül. A' várörök egyike, ugy gondolom Languère, hallván, hogy még a' jó király bölcsejét is lángba akarják vetni, feltalálá magát, 's egy nagy békateknőt állita helyébe, melly egy Pau lakos természethistóriai kabinetjében volt, 's ez valóban elégettetett a' piaczon a' dühös nép által; az igazi pedig a' restauratio alkalmával ujra megjelent.

Minekutána a' régi Navarrai tanács száláján keresztül mentem volna, azon szobába értem, mellyben IV. Henrik született. A' királyné ágya egy roppant kályha mellett állott, bizonyosan azért, mivel IV. Henrik télen jött a' világra (December 13kán 1553). Tudva van, hogy a' királyné, férje kivánságára a' szülési fájdalmak közt énekle el egy régi dalt „hogy siránkozó és rosz kedvű gyermeket ne szüljön.“ Ezen felül egynehány csepp Jurançoni bort eresztett az ujonnan

született szájába, hogy természeti véralkatját erősítse. — Az ilyen emlékezetek úgy fénylenek a' középkor homályában, mint a' szelid csillagok a' setét éjben, — 's némellyek épen illy emlékezetek miatt kívánják vissza a' jó ős időt, midőn mások áldják a' gondviselést, melly a' világos nap hajnalát feltünteté.

A' vár egyik szegletében négyszegű nagy torony áll, téglából építve, 's tömlöcztoronynak neveztetik, melly a' mint beszélük, legrégebb része a' várnak, 's idősebb hatszáz esztendősnél. A' kilencz lábnyi vastagságu falakon néhány keskeny nyílások bocsátnak bele napvilágot. Illyenek által világittatnak meg némünémű módon azon csigalépcsők is, mellyek a' rendkívül vastag, 's keresztvasas ajtón belül, felfelé vezetnek. Ki képzei bámuláson, midőn a' lépcsők egyikén mintegy tizenöt hónapos gyermeket láttam, kis arczát felém fordítva 's mosolyogva ülni. A' földszint lakó toronyőr fija volt. Nehéz volna kifejeznem azon megilletődést, mellyet érzék, midőn ezen ártatlan teremtest magára hagyva láttam olly helyen, melly csak vétkekre 's büntetésre emlékeztet.

E' lépcsőkön több tömlöczökbe jön egymásután az ember, mellyeknek nincs egymással közösülések; kandalló egyikben sincs. — Melly érdeklletes felfedezéseket tehetnének ezen falak, ha beszélni tudnának! — A' vár egyik más tornyában, melly Montauzet-nek hivatik, nem régiben örökös tömlöczöket (oubliettes) fedeztek fel, mellyek létele már régolta feledékenységbe ment.

Ez a' vár királyi kormányzóra van bizva; sokat beszélnek jó karba állittatásáru. — A' fő kapu

előtt egy ház van, a' rege szerint Sully hajdani lakása; e' most nevelőintézet kisasszonyok számára.

Melly felséges a' Paui vidék! a' Gave keresztül foly a' réteken, 's a' gyönyörű változásu berkeken; délszakra pedig a' Pyrenék láncza látszik tellyes felségében.

A' párk, melly a' város egyetlenegy sétáló helye, a' vidéken uralkodó dombon fekszik. Ezen egyszerű sétálónak agg cserfáji a' jó és egyszerű IV. Henrik idejére látszanak emlékeztetni, — valamint Peyrou piacza Montpellierben, méltóságos építményeivel, némünémüképen XIV. Lajos fényes századjára; ámbár az utolsó, ha nem csalatkozom, csak XV. Lajos alatt épült.

Már jó késő este volt, midőn elhagyám e' bájoló helyet, mellynek a' hold világa új ékességet ada.

Más nap reggel azon házat rajzolám le, mellyben Bernadotte, Svédország királyja, született. Attya ügyvéd volt a' parlamentnél, 's csak bérlakos e' házban; mostani tulajdonosa a' ház falára következő felirást akara tétetni:

Charles Jean Bernadotte

Roi de Suède

Appellé au Trône

Par le voeu unanime des Suédois

Est né dans cette maison

Le 26. Janvier 1763 *).

*)

Bernadotte János Károly

Svédország királyja,

kit

A' Svédok köz kivánsága

Hívott királyi polczra,

E' házban született

Januarius 26kán 1763.

Hanem a' département kormányzója igen szabad lelkűnek találván e' felirást, kötelességének tartá a' dolgot XVIII. Lajos eleibe terjeszteni, ki azt olly válasszal küldötté vissza, hogy nincs ok annak felállítását gátolni, nem lévén benne semmi, a' mi az igazsággal meg nem egyeznék. Most ez a' felírás arany betűkkel van fekete márványtáblára vésve.

Igy tehát Pau csekély városa két országló fedelmet láta kebelében születni, 's talán mind a' kettőt a' környülállások bírák vallások megváltoztatására. A' vitéz Gassion, Gusztáv Adolf kedveltje is Pau születés volt. Ezen város lakosainak száma felmegy mintegy 12,000re. Sok angol tölti itt a' telet, a' hely kellemessége miatt. Vidékét miveltebbnek találtam a' Toulouse és Tarbes közt lévónél. Itt az észak cserfája, a' délnek figefájával együtt nő, 's majdnem minden mezei házat fal hosszában feleresztett szőlőtőkék ékesítnek. Itt hallám legelsőben a' köznép szájából ezen idézetet „je vous salue de tout mon coeur.“ *)

September 18kán reggeli 11 órakor elindultam Paubul Bagnères de Bigorre felé. Tarbes-ig a' gyorsszekéren mentem, de minthogy a' Bagnères-el közösülő kocsi már érkezésem előtt elment, Letellier (nevű Roueni úrral külön kocsit fogadtam, melly még az nap elvitt bennünket kívánságunk helyére. Esti nyolcz óra volt, midőn ide értünk, 's nem csekély bajba került szállást kapunk, idegenekkel lévén minden fogadók tele. A' Pyrenéi muzeum tulajdonosa, Jalon asszony egész udvarisággal fogadott bennünket, a' mi annyival

*) Tellyes szivemből köszöntöm kegyedet.

kellemesebb volt reám nézve, mert egynéhány hé-
tig akartam e' helyen mulatni. Egy igen csinos 's
a' Salies forrásra 's Mária Theresia pompás intéze-
tére néző szoba, két frankomba került napjában,
a' villás reggeli 25 sousba, az ebéd 50-be, egy
ferdő pedig, ide értvén a' feje ruhát, 30-ba.

Más nap reggel a' szépségéről olly híres Can-
pan völgyét néztem meg. Uti társam Letellier ur
volt, kirül már fentebb tevék említést, 's a' ki,
gondolkozása módjárul itélve, nem látszott XIV.
Lajos ugyan azon nevű híres gyóntató attyával egy
nemzetségbül lenni. Útközben észrevevők, hogy a'
két felől lévő hegyek felette nagyon különböznek
egymástul. Balrul, hol a' hegyoldal a' nap hevé-
nek egész nap ki van téve, csekély és fonnyadt a'
növevényi élet, a' sziklák meredek 's majdnem
csucosak; forrást vagy patakot, melly ezen száraz
vidéket megelevenitené, sehol sem láthatni. Jobbra
a' hegyek csak lassan emelkednek; az Adour vize
több csatornában kigyózik a' tölgy és gesztenye
fákkal bekerített réteken keresztül. Imitt amott
csinos lakások látszanak, bokrokkal körülvéve; a'
dombokon pedig számos nyájak legelnek, 's távol-
rul kondulnak a' kolompok hangjai. Csak az Adour
vize választja ezen olly különböző két vidéket egy-
mástul.

Tovább menvén, a' viz bal partján a' kapuczi-
nusok Médoux-i régi monostorához értünk; azután
a' Saint-Pauli volt priorság alatt menénk el, melly-
nek épületét Foster ur, egy gazdag angol, néhány
esztendők előtt tetemes költséggel állittatá helyre.
— Utóbb Campan és Santa Maria nevű falukat is
hátrahagyván, több szerte szét fekvő házakhoz
értünk, mellyek „Gryp“ nevet viselnek.

Egy fogadóban megállottunk, 's egy körül belül 12 esztendő's gyermeket fogadtunk, hogy benünket az Adour hires eséséhez vezessen. A' leg-hiresebbikhez, melly balra egy keskeny völgyben fekszik, kívánván vezetetni, keresztül menénk Artigues-en, mintegy 12, vagy 15 apró kunyhóbul álló falu forma helyecskén. Ezen kunyhók mind-egyikének külön akla van. A' pásztorok nyáron által itt töltik az éjszakát nyájaikkal. Minden kunyhón egy csatorna megy keresztül, melly az Adourbul veszi vizét, 's ebben állanak a' tej eltartására rendelt, 's közönségesen rézbül készült edények. Ezen kunyhók egyikében, melly a' mi kis „Dominique“ nevű Ciceronénk attyáé volt, felséges tejet ittunk. Igen kellemes meglepetés volt reám nézve, midőn látám, hogy ezen gyermek még itt is, a' Pyrenék közepette, és Spanyolország szomszédságában, be volt oltva, 's a' tanulásban is szépen előment.

Ezen vidék leggazdagabb emberei birtoka mintegy 30 tehénbül áll, mellyeket September 27-kén szoktak a' faluba visszahajtani, 's Artigues azután pusztán marad egész télen által.

A' vizesés, mellyről most szólottam, ötven lábnyi magasságu lehet, de nem egészen függőleges, 's nem is igen méltóságos, kivéven midőn a' hó elolvadása vizét megárasztja.

Kirándulásunk közel két óráig tartott, 's visszajövet betérvén a' fogadóba, nem érzők magunkat képeseknek éh gyomorral Bagnèresbe visszamehetni. Fogadósánk, ki Rembrandt annya arczképét juttatá eszembe, 's 80 esztendejének ellenére tellyes elevenséggel forgolódott, tej levest, főtt tojást, felséges pisztrángot 's szőlőt raka előnk-

be. Hanem ezen derék anyósunk, arczvonásai jó-ságának ellenére is, 7 frankot fizettete velünk e' csekély mezei vacsoráért! — Már igen késő volt, midőn Bagnèresbe értünk.

September 20-kán Bagnères szomszédságában egy vadgalamb vadászó helyet látogaték meg Letellier ural. A' készülletekrül itélve, azt gondolná az ember, hogy sokkal fontosabb tárgy végett vagynak felállítva, mint a' millyen a' vadgalamb-vadászat. Róppant fenyőszálak emelkednek fel egy fa-sor két végén. Ezen építmények mindegyikén egy egy embert látni több kiterjesztett szárnyu madárforma darab fával felfegyverkezve. Ezen szegény emberek 60 vagy 80 lábnyi magasságban keskeny padon ülve töltik az egész napot; még eledeleiket is ide hozzák, mert a' lajtorján való fel- és lemászás nincs reájok nézve minden veszély nélkül. Minthogy ezen hely egy kevéssé el van zárva a' hegyek közt, azért közönségesen erre járnak a' sikságrul erdőségbe vonuló vadgalambok. Midőn az álláson lévő vadászok észrevesznek egy sereg galambot repülni, felhajtják a' fadarabokat a' levegőbe, 's a' vadgalambok ragadozó madaraknak tartván azokat, lecsapnak sebésen a' földre, 's bele esnek a' fák között kerített hálóba, mellyeket az apró kunyhókban rejtezett gyermekek igazgatnak. Ekképen gyakran harmincz vadgalambot is fognak egyszerre.

Forrón kívántam a' „Pic-du-Midi de Bigorre“ nevü hires csucsra felmenni; de minthogy már nagyon előre ment az esztendő része, kevés reménységem volt uti társakat találni. September 21-kén hozzám jöve báró K.... egy fiatal burkus tiszt, kivel Avignonban esmerkedtem volt meg, 's kér-

deze, nem akarnék-e a' csucsra felmenni? Tü-
 tént megegyeztünk, 's uti társnak egy ifju amerikait,
 Jones urat, vevénk magunkhoz. Az idő kedvező volt,
 's a' barometrum reménységet nyujta, hogy kirán du-
 lásunk alatt nem lesz okunk időváltozástul félni. Dél-
 után három óraker már tul valánk Bagnères-en,
 's jóker elérénk Gryp-be, hol már egyszer megfi-
 zettem volt a' fogadósne szivességét. Minekutána
 egy kis szük vacsorával megelégedtünk volna, azon-
 nal lefekvénk, hogy más nap korán reggel indul-
 hassunk meg.

Éjfélt után két óraker már ébren voltam, a'
 csucs láthatása öröme nem engede aludni; szeren-
 csétlenségünkre nem tellyesithetők szándékunkat,
 melly szerint a' nap költét a' hegy tetejéről akar-
 tuk látni; mert a' közel négy óráig tartó mászás,
 ha setét az éjszaka, mint ekkor volt, felette ve-
 szedelmes. — Vezetőnek fogadósnekné fíját vettük
 fel, ki ez utat már több ízben tevé; hat frankot kívánt
 fáradsága jutalmául. — A' vezetők általjában szá-
 mosak a' Pyrenékben, hanem igen kevesen vagy-
 nak, kik képesek volnának a' hozzájuk intézett
 kérdésekre felelni. Campan völgyében minden lép-
 ten nyomon akadni apró gyermekekre, kik a' szik-
 la-barlanghoz vezetésre magokat ajánlják. — Mint-
 egy ötven esztendeje leghiresebb vezető volt a'
 Pyrenékben bizonyos Mahoni nevü ember. Ez egy-
 szerre gyanut gerjesztett maga ellen, 's pontos vizs-
 gálódás által felfedeztetett, hogy ő ezen kirándu-
 lásai alatt 22 személyt ölt meg.

Nem kell Mahonit az Asté helységbeli jó „Ja-
 cou Hourtigué“-vel öszvehasonlitni, ki arrul hires,
 hogy a' pyrenéi növényeket mind esmeri. Az uta-
 zók vezetése, ugy látszik, örökös foglalatosság e'

familiában; nagyattya Tournefort-ot, a' franczia fűvésztudomány teremtmőjét vezeté fel (1685-ben), maga Jacou meg majdnem minden nevezetes utazókat, kik a' Pyrenéket 50 esztendő óta meglátogatták, nevezetesen Ramond-ot, ki legelsőbben esmerteté meg ezen érdeketes hegyláncz természetét, La Peyrouset, a' hires tengeri utazó testvérét, Vidalt, Reboult, Palassout 's a' t.

Hatodfél órakor indulánk meg a' fogadóbul. Mintegy egy óráig lóháton folytatánk utunkat; azután egy Bagnères-bül velünk jött emberre bízunk lovainkat, hogy azokkal a' Tourmaleti szoros ut tövében várakozzék visszatérésünkre. Mintegy harmadfél óra alatt értünk a' d' Honchet (vagy d' Oncet) tóhoz, melly magasabban áll 5000 lábnyinál a' közép tenger szine felett. Kékes vize bizonyos mélységben zöld foltokat mutat, mellyek valamelly növevény nembül látszanak származni. A' pyrenéi lakosok azt hiszik, hogy nincs neki feneke; 's valóban már több izben próbálták mélységét megmérni, hanem, a' mint mondják, minden foganat nélkül, talán azért, mivel igen bajos hozzáférni. Akár mint van a' dolog, csakugyan felette mélynek kell e' tónak lenni, hogy a' benne lévő viz olly szörnyű áradást okozhasson, millyen az 1762-ki volt, mellyről alább fogok szólani. Azt mondják 250 öl a' hossza, széle pedig 150, noha felényinek sem látszik, mert iszonyu masszakkal lévén mindenfelől körülvéve, ezek a' néző szemé előtt óriási mértéket mutatnak, 's alkalmatlanná teszik valódi iránylat szerint itélni.

A' tó meredek partján lassan ballagtunk előre; az elmúlt éjjel esett hó még bajosabbá tevé utunkat, lábunk gyakran sikámlott; ha elestünk volna, ki-

kerülhetetlenül bele bukunk az alattunk lévő tóba. Helyesen jegyzé meg Lüdemann ur Pyrenéi utazásában, hogy ezen kirándulásban egyedül e' hely fenyeget valódi veszedelemmel.

Nyugodtunk egynehány pillantatig, egy kis lapos helyen ülve. Plantade, mult századbeli csillagvizsgáló, midőn e' csucsra menne vizsgálatokat tenni (1741-ben), eddig hatott elő. El lévén fáradva, le akara ülni, 's minekutána körültekintett volna, így kiálta fel: „Istenem, be szép ez!“ 's szél ütven meg, szörnyet halva rogyott le a' földre. Campanban temettetett el.

A' mászás minden lépten nyomon bajosabb lett, 's a' levegőt észrevehetőleg tapasztalám ritkulni; kénytelenek valánk minden 15 — 20 lépés után megnyugodni. Azonban több utasok állitják, hogy a' levegő ritkulását ezen csucsra mászás közben nem érezni; ez kétség kívül a' személyek véralkatjátul 's a' pára kör különböző változásátul függ.

A' mi Burkusunknak illy nemü sétálás nem igen látszott izlésére lenni, 's hátramaradt egynehány száz lépéssel. Az Amerikai pedig gyomor fájásrul panaszkodott, több izben ismételvén, hogy nem gondolta volna a' csucstot illy magasnak; hanem azért még is mindég elől ment.

Ezután egy borzasztó mélységhez értünk, melly majdnem a' csucs tetejétül fogva egész az Esponnei völgyig terjed; ebbe a' szikladarabok és hóhalomok néha néha menydörgéshez hasonló zajjal rohannak.

Utunkat azon mélység jobb partján folytattuk. A' tó felett a' föld nagy részben füvekkel volt fedve, de közelitvén a' tetőhez, egy halom pala (ardoise) nemü apró kőnél egyebet nem találtunk;

fellebb sárgás agyagkő nemü iszonyu szikladarabok voltak. Végre 11 órakor felértünk a' csucs tetejére. — Soha sem felejttem el azon pillantatot!

Észak felől fákkal 's lakásokkal behintett ropant térség terjedt el szemeim előtt; némelly helyeken eleven fénnel tündöklék az Adour vize. Egy két fejer felhő, mellyek jobbra emelkedtek, az én állásomnál épen annyival látszattak alantabb lenni, a' millyen magasan lebegnek közönségesen a' föld felett. Ez a' látvány a' láthatár egyik felét foglalá el; — gyönyörű 's bájoló tekintet, mint az ifjuság! hanem e' helyről nézve, két képünek látszik a' föld, mint Janus. Az általellení félen, melly különböző a' kilátás! Ezek az agg sziklák, minden nyoma nélkül a' növevényi életnek, egymásra látszanak halmozva; a' kőszálak feketés csucsai iszonyu csoportokban emelkednek az ég felé; többek tetejét örök hó borítja. Idomtalan zavar, homályos és komor tekintet itt az egész.

Ide látszik a' Maladetta; a' spanyol Pyrenék legmagasabb pontja, — 10,722 láb a' tenger szine felett; továbbá a' Mont-perdu — 10,482 láb; a' Vignemale, a' Niouvieille 9696 láb, 's az Ossau, vagy Pau Pic-du-Midi 9186 láb. *)

Látni ezeken kívül Marboré tornyát (tour du Marboré), Roland hasadékát (brèche de Roland)'s a't.

A' Spanyolországhoz tartozó Maladetta tetejére még senki sem hatott fel. 1826-ban két angol utazó próbált reá felmenni, hanem elvesztvén életét vezetőjek, minekelőtte a' hegy tetejére értek volna, kénytelenek valának visszatérni. Gróf Bylands, egy

*) A' magasság ezen meghatározása Reboul urnak a' chemiai és physicali folyóírás 1817-ki Juliusi füzetébe iktatott jegyzetéből van véve.

hollandus, 1827-ki September havában szinte ezt szándékozott cselekedni, de midőn bizonyos veszélyes helyre ért volna, vezetőji egyáltalján nem mentek tovább; uti társa, Witting ur, majdnem nyakig merült egy hóval tellyes sziklahasadékba; 's így ez a' szandék sem sült el. Illyen nemü igyekezetbül nem lehet szerencsés foganatot várni, ha csak számos társaság nem áll öszve, felkészülve mindennel, a' mi szükséges az utazókat egy illy ut veszélyeitül megmenteni. Marsat urnak szint illy szándék végrehajtására a' spanyol tisztségek 1816-ban nem adtak engedelmet. Talán gyanuba esett, hogy valami babonáságot akar ezen híres hegy tején elkövetni. (Lásd: le supplément à l' histoire des Plantes de Lapeyrouse 1818.)

Ramond ur látogatá meg legelsőben a' Montperdu csucsát, utána pedig több utasok.

Sokáig tartott az a' vélemény, hogy a' Pic-du-Midi- de Bigorre legmagasabb hegy az egész pyrenéi lánczon, — kétség kívül különállása miatt, melly még inkább szembe tünteti emeltségét, holott egyéb nagyobb csucok más magasságok között állván, nem annyira vonják magokra a' figyelmet. Minekelőtte Reboul és Vidal urak észrevételeiket közrebocsátották volna, ez a' hegy közönségesen mintegy 9,600 lábnyi magasnak tartatott. Ezen természetvizsgálók az előbbi számot 9,036 lábura szálíták le, sőt Reboul ur a' legujabb mérések szerint ezen hegy magasságát csak 8,958 lábura teszi.

Hogy könnyebb legyen ezen magasságokrul hasonlítva itélni, ide iktatom több esmeretes hegyek mértékét: Saussure a' Montblancot 14,676 francia lábura teszi; Pentland (az Edinburgi new philosophical journalban Jan. Apr. 1830) 15,781 áng.

láb; a' Chimborasso magassága 20,100 láb; a' Nevado di Serata-é a' keleti Kordillerákban (Pentland szerint) 25,250 áng. láb; a' Malahite-é a' Pyrenékben (ugyan csak Pentland szerint) 11,421 áng. láb; a' Mont-d' Or-é Bourgogne-ban 6,288 láb; a' Puy-de-Dôme-é 4,380 láb; a' Lomniczi csucsé Magyarországnban, Wahlenberg szerint, 2,580 méteres *) vagy mintegy 7,800 francia láb, Beudant ur szerint csak 2,400 méteres, vagy körül belül 7,300 láb; a' Mátráé mintegy 5,000 láb.

Tournefort sátozt vitt fel magával a' Pic-du-Midi tetejére, 's ott töltött egy éjjelt. Vidal és Reboul három nap 's három éjjel maradtak ott, legkisebb alkalmatlan érzés nélkül.

Ezen hegy északi oldala szerfelett meredek; rettenve merül a' szem az előtte lévő iszonyumélységbe. Saint-Amand ur, egy ifju tiszt Vivarais ezredébül 1773-ban meglátogatta e' csucsot, 's nem igényyá vizva közelitvén e' részhez, eltűnt egyszerre, 's vezetője látá, mint esék sziklárul sziklára. Tüstént kiküldettek egynehány katonák a' vidéki lakosokkal egyetemben, holt testének felkeresése végett. Ki képzelheti azoknak bámulását, midőn még életet vevének benne észre. Elvitték Barrègebe, 's nyolcz nap mulva tökéletesen helyreállította. — Anyja hallván, hogy fija a' Pic-du-Midi tetejéről leesett, siránkozva sietett Barrègebe, 's azon hallatlan örömben részesült, hogy azt épen és egészségesen ölelhette. Van ezen történetben valami igen csudálatos, főképen azok előtt, a' kik ezt az irtóztató mélységet látták; azonban meg

*) Egy métre három láb, tizenkettőfél linea.

kell jegyezni, hogy ezen fiatal ember vállán puska volt, melly kétség kívül valamennyiben hátráltatta sziklákhöz ütődését.

Mint más nemü csudát, ugy tekintheti az ember egy fiatal angol merész cselekedetét, a' ki 1826-ban felfogadott, hogy lóháton megy fel ezen hegyre, 's ugyan ugy jön le róla, 's valóban meg is tette ezen utat több tanuk jelenlétében a' nélkül, hogy földet ért volna lába. Ez a' vakmerő cselekedet megérdemlené, hogy Ariosto hősse csudatörténetei közt ragyogjon.

Ez a' két eset bizonyságul szolgál, hogy lehetségesek a' históriában előadott, vagy rege által reánk szált sok olly történetek, mellyeket némeltyek lehetetleneknek, mások pedig valódi csudáknak tartanak.

Felérvén a' csucs tetejére, amerikai társunk, kit a' felséges kilátás nem igen látszott érdekelni, egyedül csak a' felvitt eledelekkel foglalatoskodott, kétség kívül, hogy gyomorfájását meggyógyolja, mellyről mentünkben panaszkodott. Minekutána ebédjét elvégezte volna, illy szavakkal kele fel helyéről: „à présent nous pouvons retourner,“ már most visszamehetünk. Igaz, nem e' volt a' legelső hegy, mellyet ő meglátogatott, mert, ha messzeutas szavának hinni lehet, volt ő már a' Mont-blanc-on 's az Alpések több csucsain. Azonban végtére még is elesmeré, hogy ennél érdekletesebb kilátásban soha sem gyönyörködött.

A' Pic-du-Midi teteje majdnem egészen vérkő (schist) masszákbul áll, mellyeknek némelty töredékei az ide gyakran leütni szokott villám által látشانak elolvasztva lenni. Sem gránitot, sem mészkövet nem látni itt. Ez a' különösség a' természetvizsgá-

lőknál már számos értekezéseknek volt tárgya. Az Alpeseiken 's más eredeti hegyeken a' massa közepe gránitbul áll, ezután vérkő 's más agyagos kövek következnek, végre pedig mészkő. A' Pyrenéken ellenben mind ezek rend nélkül vagynak összevevavarva. Ramond ezen környülállást a' tenger áradása következésének tartja; talán az itteni földindulásoknak is lehetne tulajdonítani. Azonban semmi nyomát sem láthatni valamelly tüzokádó hegynek.

Cserfát a' Pyrenéken találhatni hat hét száz méteres-nyi magasságig a' tenger szine felett; bikkfát 1,000 méteres-nyi magasságig; fenyőt pedig egész 1,700 méteres-nyi magasságig. Varemberg szerint a' nyirfa állja ki legjobban a' hideg keménységét; mindazáltal Svédországban és Norvegiában hat hét száz méteres-nyi magasságon felül nem terem meg; 's mivel ezen országokban az örök hó határát 1400 méteres-nyi magasság teszi, világos, hogy ott a' növényi élet nem emelkedik ezen magasság felén felül. A' Pyrenéken, 's Beudant szerint Magyarországon is 2,400 méteres-nyi magasságban van ezen határ, 's ennek két harmadát foglalja el a' növényi élet.

A' Pyrenéi hegyláncz Spanyolország részéről 's a' közép tenger felé sokkal meredekebb, mint észak felé, 's nem mutat semmi általmenetelt a' síkság 's hegyek között, mellyet Franciaországi részén lehet észrevenni. A' Karpatoknál ellenkezőt tapasztaltam; t. i. Galiczia, az az, észak felől vagon olly hirtelen emelkedése a' magas hegysornak. Nagyon különös, hogy a' Pyrenék legmagasabb tetjén kővé vált csigák találtak. A' fő gránit-hát a' Maladettatul Vignemale felé terjed, a' Pic-du-

Midi ezen lineán kívül, másod rangú hegyek közé esik.

Minekutána eléggé legeltettük volna szemünket az előttünk kiterjedt bájoló látványon, 's erőnket a' velünk vitt eledelekkel megújítottuk volna, visszafordultunk délután egy órakor.

Vezetőnk elbeszélé, hogy midőn egyszer egy utazót, 18 vagy 20 esztendőös fijával együtt vezetett volna fel e' csucsra, az utóbbi elfáradván a' mászásban, olly bőven használt erősítő italokat, hogy nem volt többé képes visszamenni, annyira, hogy a' vezető kénytelenítettet azt vállain levinni, a' mit alig lehetett nagy veszedelem nélkül megtennie. — „Kétség kívül Angol volt az? “ — mondá a' Burkus; „„engedelmet kérek,““ felelé a' vezető, „„német volt.““ Az Amerikai hangos kaczagásra fakadt. — Így nem egészen fél óra múlva jó kedvel értünk vissza a' d' Honchet tóhoz.

Méltó megjegyezni, hogy ez a' tó egyenlő magasságban van a' kárpáti zöld tóval, melly utóbbirul így szól Beudant ur: „Három négy órai menés után ér az ember a' zöld tóhoz, melly azért neveztetik így, minthogy a' körülötte lévő dombok te tejérül imitt amott zöld foltok látszanak a' víz fenekén, melly egyébütt feketés. Közelítvén hozzá, észrevevém, hogy ezen foltok csak ott találatnák, hol némelly kis források vagynak, 's hol a' fenéken fejr homok látszik, melly apró csillám (mica) darabokból áll“ 's a' t.

Úti társaim meghívtak, folytassam velek az utazást legalább Saint-Sauveur-ig. Ennél fogva jobbra fordultunk, 's megtalálók lovainkat a' Tourmalet tövében. Ezután a' Bastan patak bal partján folytattuk utunkat egészen Barège-ig. Itt már alig ta-

lálánk idegeneket, kivéven néhány katonát. Egy ezek közül beszélé, hogy már néhány hónap oltá minden nap öt fertály órát tölt a' ferdőben, 's megiszik 12 — 15 pohár meleg vizet. Csudálkoztam, hogy ezen egy kicsinyt erős orvosság mellett is jól érezte magát.

Barège fekvése szomoru és vad. Télen minden lakosai Luz völgyébe vonulnak, 's csak néhány ember marad itt a' házakat őrizni, mellyek néha egészen tetejéig hóban állanak. Az egész város egyetlen egy utszából, 's körül belül nyolczvan házból áll, mellyeknek külseje koránt sem látszik tisztának.

Barège Maintenon asszony idejében, ki ezt az ifju Maine herczeggel, XIV. Lajos fíjával látogatá meg, 's Montespan asszony korában kezdett elhiresedni. Azolta ott számtalan, bámulásra méltó, orvoslások történtek. Mondták a' többek között, hogy gyakran fütötték a' szobákat mankókkal, mellyekre a' betegeknek nem volt többé szükségek, a' mi nekem legalább annyibul tetszett hihetőnek, hogy itt a' hideg gyakran igen nagy, a' fa pedig kevés.

Megjegyzésre méltó, hogy ezen hely a' Bastan áradásának gyakran ki van téve. Ez a' hegyi patak 1826-ban 17 házat vitt el. A' legnevezetesebb áradás 1762-ben történt, mellynek alkalmával 1,200 vendég volt Barège-ben, 's ezek mindnyájan elveszetteknek tarták magokat. Iszonyu volt a' pusztítás. A' víz szörnyü sebességgel áradt meg, 's annál nagyobb volt a' zavar, mivel ez éjjélkor esett. Beszélték, hogy egy vén katona azon nagy lármában Barèget ellenségtül meglepetni gondolván, kardot ránta, 's szobája ablakából, melly szerencséjére elég magas vala, bajtársait fegyverre szólítá.

Ezen áradások a' d' Honchet, és egyéb, a' Bastan-on tul fekvő, tavakbul erednek. Befagyván tudni illik ezen tavak, a' jégen halommá tornyosodik a' hó, 's ha azután a' szomszéd tetőkrül lavinák gördülnek reájok, ez a' massa nehézsége miatt a' tó mélységébe merül, 's a' tóban lévő vizet nagy hirtelen kinyomja; illyenkor a' Bastan előnti az egész völgyet, mellyen keresztül folyik. A' Couret d' Honchet, melly a' hasonló nevü tóbul ered, 's a' Bastanba ömlik, illy eseteken kívül csak egy csekély patak.

Magnéztük a' fürdő intézeteket, mellyek nekem általjában véve nem látszattak tisztán tartatni. Egy köz-ferdőben, melly itt „piscine“-nek neveztetik, hét vagy nyolcz katona hevert egymás mellett természetü mivoltokban. A' hévség itt majdnem szinte olly nagy, mint a' Szklenói (Hont vármegyében) ugy nevezett izzasztó lyukban. A' köz-ferdőt Barège-ben csak a' köznép szokta használni. Az ivó viz szaga még inkább hasonlít a' záptojáséhoz, mint a' Bártfai forrásé Sáros vármegyében.

A' Barègei ásványos viz chemiai elosztás szerint ezekbül áll:

Ötven kilogramme kigőzölgetett viz hágy maga után porcelán edényben három gramme nehézségü és szürkés színü száraz részt, mellyek majdnem semmi nehézséget sem szivnak magokhoz a' levegőbül, izek észrevehetőleg alkalis, kigőzölgések pedig lugsó szagu. Kigőzölgés közben sok buborékot hány, mellyek könnyü pelyh formában üllepednek le. A' nedvesség mintegy 16 latnyira kigőzölgvén, kocsonya formát vesz fel, igen tejes és zsiros tapintásu. A' maradvány különbféle bánás után következő részeket mutatott:

1. Kéngyulat-sav egy ötöd része a' volumennek.
2. Ketted szénsavas szikag .. 91 szem (granum)
3. „ kénsavas szikag .. 27 „
4. „ zöldlőgyulat-savas szikag 23 „
5. „ kéngyulat-savas szikag 6 „
6. Kövér állomány (substantia) 19 „
7. Kovag 40 „

Ezen viz mérséklete negyven gradus.

Még az nap este elmentünk Luz-on keresztül Saint-Sauveur-be. Ez a' mély völgy, mellyben a' Gave kékes hullámi hempelyegnek, eszembe juttatá a' Gàrdont, 's azt a' kies völgyet, mellyen keresztül folyik. Semmi sem lehet szebb Saint-Sauveur fekvésénél! csekély számu házai a' Gave meredek partján díszesen állanak, terebély fákkal körülvéve.

A' Saint-Sauveuri ásványos források nem igen bővelkednek vízzel; de, a' mint hallottam, kivált a' dámáknak igen tetszenek. Tapasztaltam valóban, hogy ez a' szerfelett szappanos víz, olyan érzést gerjeszt a' testen, mellyet nem könnyű kifejezni, 's mellynek, ugy vélem, tetszeni kellett volna azon gyönyörüséget vadászó Rómaiaknak, kikről a' régi írók emlékeznek.

Minekutána kinyugodtam volna ezen kies helyen, hol azonban drágább az élet, mint akár-melly pyrenéi ferdőben, September 23-kán visszatértem Bagnères-be, uti társaim pedig Lourdes felé vevék utjokat.

Luz vidékén egy kőszáli kecskét láttam, melly itt „izard“-nak neveztetik. A' pyrenéi kőszáli kecskék kisebbek az alpesi zergéknél; de csak ugyan egy fajhoz tartoznak ezen állatok. Azt is hallottam, hogy itt a' medvék és farkasok sem olly nagyok;

ki kell azonban venni azt a' medvét, mellyet ekkor tájban öltek meg Bagnères-de-Luchonban, mert ennek hossza hat láb 's két ujnyi volt. A' Pyrenékben egészen különös juhászokutyák is vagynak; én ezeket erősebb testűeknek találtam a' magyar aiföldieknel, de szőrök sokkal rövidebb.

Ujra áltmentem a' Barègei homályos és komor völgyön, 's nyugodtam benne egy két perczenetig, a' természet csudáji nézésébe elmerülve.

Barège-ben ugy látszik, csak egy sétáló hely van, t. i. az az egynehány gyalogut, melly a' városon felül fekszik, 's fákkal van körülvéve. —

Utam a' Bastan völgyén vezetete keresztül, mellyrül már szólottam. Itt ez a' hegyi patak keskeny ágyban vad sebességgel folyik roppant magasságu hegyek közt. Nagy iránylatban áll itten minden tárgy; máshol gyönyörködve nézzük az uton keresztül tekergő csekély patakokat, — itt dühös hegyi vizek látszanak az embert minduntalan megállítani. Apró kövecsek helyett, mellyeken a' hegyekből jövő források közönségesen folydogálnak, itt iszonyu szikladarabok tartóztatják a' lefelé rohanó hullámokat. Egy keskeny ösvény, mellyen csak az itteni lovak 's gyalogok járhatnak, tekeregve emelkedik fel a' hegynek. Alant a' mély völgyben nyájak legeltek, míg a' hegy teteje felhők között tűnt el. Ez a' nagy látvány néma csudálkozást gerjeszte bennem, mellytül gyakran iparkodott vezetőm alkalmatlan kérdéseivel elvonni. Egy óra alatt értem Tourmalet-hez. Ez a' szó a' vidék nyelvén rossz fordulatot jelent.

A' Tourmalet hegyen keresztül kell mennie, a' ki Barège-bül egyenesen akar Bagnères-be utazni. Az Adour és a' Bastan, mellyek e' hegy olda-

lain erednek, egészen ellenkező irányban folynak. Az ut a' hegy tetejéig, melly a' tenger szine felett 6750 láb, tekeregve megy. A' Tourmalet tulsó felén, egy elég kies völgyben, „Tramesaigues“ az az „vizek közt“ nevü csekély falura akadunk, melly a' felebb említett Artigues-hez hasonlít. Este hat órakor értem Bagnères-be.

September 25kén újra utnak indultam, a' Pic-de-l'Hièris-re kívánván felmenni. Ennek magassága csak 5400 láb; de szüntelen tárgya volt minden fűvészek fürkészésének, 's Tournefort kiváltképen vizsgálódott rajta. Négy órába telt, mig ama' ropant márványsziklának tövéhez értem, melly annak tetejét koronázza.

Mentemben megnéztem egy szomszéd dombon egy „trou d'Habouran“ nevü mélységet. A' bele vetett kőnek rohanását szinte közel egy minutáig hallani. Mélységét nehéz volna megmérni, mert nem megy egyenesen lefelé.

Az említett márvány sziklánál egy a' széltül ment helyen tizenhét növevényt találtam virágjában, ezek közt volt gentiana nivalis, euphrasia officinalis, cistus marifolius (Lapeyrouse), hypericum nummularium, dyanthus attenuatus-pyreneus, gentiana acaulis, anthirinum supinum, 's a' t.

Tudni való, hogy a' virágzás ideje nagyon változik a' növevényeknél, a' hegyek magassága különbözőségéhez képest. Lapeyrouse az ottani plántákrul általjában így szól: „a' Pyrenék minden részein más meg más növevények vágynak; találatnak köztök, mellyek csak egy meghatározott magasság alatt diszlenek; mások kicsiny vidékre szorittatnak, vagy, ugy szólván, valamelly különös helyekre vágynak; többek egyetlen egy és csak ugyan azon

szikla nemen kényeskednek ; alig van végre olyan hegy, mellyen valamely kirekesztőleg oda tartozó faj ne találtatnék.“

E' szerző kétli, hogy a' gentiana pannonica a' Pyrenéken találtatnék, mint Wildenow állitá több más fűvészekkel.

Három neme van a' Pyrenéken a' rhododendron-nak, t. i. a' ferrugineum, melly igen közönséges, a' hirsutum, ez már ritkább, és végre a' chamaecistus, melly felette ritka.

Megnéztem az Arris-i kutat is, melly a' lakosok véleménye szerint feneketlen. Némelly irók csupán azt mondják róla, hogy még soha sem méretett meg. Én tehát nagy követ köték zsinigre, 's lebocsátván azt három különböző helyen, csak 120 lábnyinak találám e' hires kut mélységét. Vargák és kányák tanyáznak belsejében, 's onnan ide 's tova szálognak, mint méheķ kas körül.

Soha életemben nem láttam annál fárasztóbb utat, mellyet vezetóm Bagnèresbe visszamenetelre választá. Bámultam, hogy épen 's egészségesen értem haza.

September 30kán a' „Salut“-i ferdőintézetet látogatám meg, azután pedig Medouxt, kapuczinusok régi monostorát, melly Astéi Gramont 'Su'sanna által alapittatott, 's most malomná van változtatva. A' ház mellett lévő kertben olly erős forrás van, hogy ennek vize a' malom hajtására elegendő. Azt vélik több irók, hogy ez földalatti ága az Adournak. — A' malom tulajdonosa egy sziklabarlangba vezetett engem, mellyben, az ő állitása szerint, druid isteni tisztelet nyomai láthatók. Szerencsétlenségemre nagyító üvegem nem volt nálam!

A' barlang mellett mintegy hat vagy hét ujjnyi átmérőjű nyílás volt, mellyből fris szellő lengett, elég erős a' környékező növények szüntelen mozgására. Meglehet, hogy ezen csuda szellő némünémű öszveköttetésben van az Adour földalatti ágával.

Mind ezen nevezetességekhez még egy körül belül 150 lábnyi magasságu 's fenyő egyenességű gesztenyefa járul.

Medoux-bul Astéba mentem, melly egy csekély falu a' völgy tulsó részén; meglátogattam itt az öreg Jacou-t, ki kora ellenére, melly már 80 esztendőhez közelit, megjárja a' hegyeket fűvészkedés végett.

Astéban Gramont urak régi vára omladéki látشانak. Ezek, mint nagyobb része azon omladékoknak, mellyeket Franciaországban láttam, a' mint már egyszer említém, se nem olly merész fekvésűek, se nem olly erősek építésekre nézve, mint a' Rajna partjain lévőek, vagy mint Murány, Világosvár, Sáros, Füleek, Makovicza, Szepesvár, Vág-Besztercze, Temetvény, Borostyánkeő, Dévény, Visegrád, 's egyebek Magyarországbán.

A' falu megett nem igen nagy, de elég merdek 's igen köves hegy emelkedik fel. Itt a' magasabb pontok egyikén körül belül harmincz lépés hosszáságu 's 12 lépés szélességű rendetlen négyszeg látszik; már csak a' falak alsó része áll fen, azonban még is kiesmerszik déli oldalán egy négyszegű torony maradványa, valamint két sáncz is, mellyek ezen, kétségkívül leggyengébb, oldalt védelmezték. A' parasztok ez építményt „Paret de Tautou“-nak (Tótu-falának) hívják. — Davezac-Macaya ur, Bigorre-rul irt históriai értekezésében,

ezen omladékot druid templom maradványnak véli. Azt gondolja, hogy e' szó „Tautou“, Theuttad szóból jön, melly a' régi Gaulok fő istensége neve. A' vidéki lakosok ellenben őseiktől reájok szált hir szerint azt mondják, hogy ez Angolok által építettett csekély vár omladéka. — E' véleményt támogatni látszik az a' környülállás, hogy az emlitett két sánczot környékező hely még ma is „la Bataille“-nak neveztetik, kétségkívül valamelly csatárul, melly e' vár ostromoltatásakor történt.

Minthogy engem ezen titkos eredetű omladékok nagyon érdeklettek, több írónál kerestem ez iránt felvilágositást, 's azok szerint, nékem leg-hihetőbbnek látszik, hogy ezen várat a' Saracenusok építették eredetileg, midőn 732iki szerencsétlen ütközetek után, mellyben Martel Károly a' kevély Abderamot Tours mellett meggyőzte, visszavonultak a' Pyrenék felé, ámbár nem lehetetlen, hogy ő előttök itt már valami druid templom állott. Tudjuk, hogy a' Saracenusok számos védpontokat emeltek a' Pyrenéi hegy-láncz hosszában, 's hogy azokbul csak Nagy Károly által verettek ki, a' ki ezen háboruban nyerte első borostyánját. Ezen hely elrejtett fekvése, menedékhelyül szolgálhata a' Saracenusoknak; — később talán Angolok foglalák el az elhagyatott várt, melly Campan völgye torkolatján némünémüképen uralkodott.

Záporosó érvén utol, kénytelenítettém bemenni egy Astéi parasztasszony házába. Épen ebéd ideje volt, 's nekem ahoz jó kedvem, de a' szegény asszony rántottán és sült almán kívül semmit sem tudott adni. Két fija tökéletesen olvasott és irt; *)

*) A' francziországi kezdő (elementaris) oktatásról így szól a' Journal des Débats (Februarius 1ső napján 1828): „Fran-

egy egy frankot fizetett a' szegény asszony hónaponként mindenikért az iskolamesternek, a' mi nekem majdnem hihetetlennek látszott, hanem hiteles személyek, kiktől ez iránt Bagnèresben tudakozódtam, bizonyossá tevének felőle. Talán kevés paraszt van kedves hazánkban, a' ki reá vetné fejét, hogy ennyit fizessen gyermekei tanításaért. Meg kell azonban azt is vallani, hogy a' Pyrenéi vizek körül lakó falusiaknak sokféle mód-

cziaország 31,800,000 lakosa közt még ma is legalább 15 milliom vagyon, kik épen nem tudnak olvasni. Hat milliom gyermek volna olly korban, hogy iskolába járhatna; de alig jár másfél milliom, az az egy milliom fiu gyermek, leány meg csak 500,000. Így tehát legalább 4,500,000 gyermek, 's ezen felül 10 milliom meglett ember vagyon megfosztatva minden oktatástul, még a' kezdőtül is.

„Közel 40,000 község között még 16,000ben egészen hibázik az iskola fiu gyermekek számára, leány iskola pedig talán 25,000ben nincs.

„A' fennálló 27,000 iskola közül csak vagy 450ben tanítanak viszonyos oktatás szerint, a' többiek a' régi hibás módot folytatják. Azonban a' közönséges iskolák egyikére csak 38 gyermek esik, a' viszonyos oktatásu iskolák közül pedig egyre 104; 's itt még ez a' szám is nagyobb lehetne minden helytelenség nélkül. Az első oktatás, melly a' régi mód szerint 17 vagy 18 frankba kerül esztendőnkint minden gyermek számára, viszonyos oktatásu iskolákban hét nyolcz franknál nem jönne többbe, azt nem is említvén, hogy ebben a' gyermek szint annyi idő alatt többet 's jobban tanul.

„17 milliom forintra becsültetik a' férjfi gyermekoskolák fentartására egyes familiák 's községek által tett kiadás; — a' kormányzék által e' célra rendelt költség nem megy többre 50,000 franknál.

„Franciaországban több társaságok foglalatoskodnak a' kezdő oktatás javításával és terjesztésével, 's kivált a' viszonyosával, melly a' gyermekre nézve nem olly bajos, egészségének inkább kedvez, 's lelki 's testi tehetségeit jobban kifejti.“

jok van egy kis pénz szerzésre, 's hogy idegenekkel való közösülések egyszer'smind jobban éreztetik velek az oktatás becsét. Más részről pedig észrevehető dolog, hogy ők sokkal inkább nyereség kívánók, mint általában a' mezei lakosok.

October 1ső napján Escaladien-be (lépcső az Istenhez) mentem, melly hajdan hires apátság volt, 's Beatrix Bigorrei grófné által szerződött 1242ben. Szent Bertrand itt, a' mint mondják, számtalan csudát tett. Ez a' monostor, jó hírérül erkölcs-iskolájának neveztetett; most kellemes mezei ház, 's tulajdona egy gazdag birtokosnak.

Egy szomszéd dombon Mauvesin régi vára látszik. Ennek udvarába csak lajtorján mehettek fel, mert az, a' kapuval együtt mintegy harmincz lábbal fekszik magasabban a' körülötte lévő helynél. Ezen vár építése egy a' legerősebbek közül, melyeket ezen földön láthatni; majdnem minden falának hat láb a' szélessége, 's még kívül is számos kőtámaszai vagynak. Ugyan azért hajdan bevehetetlennek is tartatott. A' vár egyik régi urának czimerét a' kapu felett márvány táblán láthatni.

Ez a' vár eredetiképen a' Bigorrei grófoké volt, később Foix grófok birtokába, 's azután az Angolokéba került; végre a' XVI. században egy, az egész szomszéd vidéket duló, haramia csoportnak szolgált menedékül.

Olvasóim közül bizonyosan többek látták a' Farkasvölgyi vár omladékot, melly Bécsbe menet balkézre esik az uttul Posony tájékán. Négyszegű magas tornya messzire ellátszik a' hegy oldalában. Ennek a' toronynak falai mintegy tizenöt lépést tesznek mindegyik oldalon, a' mint azokat posonyi tanuló koromban gyakran megmértem. Valami másfél

öl magasságban a' földtül egy ajtót látni kívül a' falban, hová csak nagy bajjal lehet jutni. Onnan a' fal belsejében, balra, keskeny lépcsők vezetnek fel felé. — Épen ilyen toronynak maradványát találtam a' Sárosi várban Eperjes mellett, szint olyan ajtóval 's bal oldalon keskeny lépcsőkkel. — Egy hasonló torony vagyon a' Haimburgi várban, Posony mellett, ott is meg van az ajtó kívül a' falban, 's bal kéz felől a' keskeny lépcsők a' fal belsejében. — Nem csekély bámulásonra a' fellyebb említett Mauvesini várban ugyan olyan toronyra akadtam; oldalai szinte tizenöt lépést tesznek, 's kívül a' falon, az udvar felé, ott is egy olyan ajtó látszik 's a' t. — Illyen észrevételek azon gondolatra birhatnának, hogy a' régi építő mesterek valami közös rendszabás szerint munkálódtak.

Borostyán fedí most mind ezen omladékokat, 's a' mint észrevevém, ez a' növény különösen diszlik e' vidéken.

Visszatértemben elbeszélé a' vezetőm, ki, valamint majdnem minden franczia vezetőjím, kiszolgált katona volt, hogy ő, mint fogoly, Magyarország nagyobb részét bejárta, volt Győrött, Pesten, Temesvárott, sőt Károlyvárott is Erdélyországban. Azt állítá, hogy meglehetősen értette az Oláhokat a' Gascognei pórnyelv segedelmével, 's több szavakat hozá elő, mellyeknek valóban nagy hasonlóságok van; így a' hus olá hul „carne“, itt „car“; a' ház olá hul „casa“ itt „caso“ 's a' t. Sőt magam is sok hasonlóságot találtam az itteni, 's az oláh asszonyok öltözete között. Rokkájokat is egyformán hordják hónok alatt.

A' Grypi fogadóban két gyermeket láttam öt kicsiny kővel játszani, melly játék „bikajáték“

név alatt Magyarországon is elég közönséges; ők ezt „a peyret“-nek hívják. Peyreto az itteni pór nyelven apró követ térszen. Azt tartom, hogy a' Pyrenék inkább ezen pórnyelvi szótul „peyre“ melly követ jelent, veszik neveket, mint sem azon sok más szószármaztatásokbul, mellyeket a' tudósok nagy mesterséggel fáradoztak felfedezni; például, Siciliani Diodor a' Pyrenék nevét a' görög „πυρ“ szóbul származtatja, melly tüzet tesz, „mert, ugymond, azon erdők, mellyek a' Pyrenéket borították, nagy tűz prédaji lettek.“

A' min kiváltképen bámultam, az volt, hogy a' Pyrenék némelly helyeinek „Mahourat“ (az az rosz lyuk) a' neve, melly kifejezés a' Karpátok bizonyos részeinek megkülönböztetésére is hasonlólag használtatik, — Magura, Mahura.

Bigorre régi lakosainak szokásaira 's öltözetére nézve, Davezac-Macaya ur Bigorre-rül irt históriai munkájából hozok fel némelly helyeket. — „Hajokat hosszura hagyták nőni, öltözetek állatbőrbül volt. Kurta köpönyegbe burkolódzva, 's annak bő gallérját fejekre huzva, kigunyolták az idő mostohaságát, valamint a' mai Bigorreiek, kik fejekbe nyomván sípkájokat, semmit sem gondolnak a' széllal és hóval.“

A' magyar parasztok bundáját bárány bőr ékesíti hátul, melly hajdan kétségkívül hasonló módon fejek védelmére voltrendelve a' fergeteg ellen.

Macaya ur ezt ragasztja hozzá „A' mi sirjaitkat illeti, ezek csupán csak földhalmok voltak, azon helyen öszvehányva, hová holt testeik letették; vezéreik sirhalmi magasabbak és téresebbek voltak a' többieknel. Hamvaikkal együtt, fegyvereiket, 's méltóságok jelképeit is oda temet-

ték. A' roppant földhalmok, mellyeket még ma is látni a' Montgaillardi, Ossuni, Barbazani és Lescurryi dombokon, hihetőleg mind ilyen sirboltok. Ezek azon óriási temetkező helyek, mellyeket a' régiségben jártasok „tumulus“-nak neveznek; 's ilyenekben még ma is gyakran találnak fegyvert.“

Kinek ne jutnának eszébe, ezeket olvasván, azon számos dombok, mellyek a' magyar alföldön „halom“ név alatt esmertetnek.

October 2kán számos társasággal látogatám meg a' Bédati hegyben, Bagnères felett, lévő szikla-barlangot, mellynek fenekéig, a' mint mondják, még senki sem hatott. Mi igen tágasnak találtuk, 's több helyeken ékesítve csepegő kövekkel. Csupáltam három kisasszony bátorságát, kik velünk voltak, 's a' legveszedelmesebb helyeken nagy me-részséggel mentek keresztül.

October 3kán az ugy nevezett „Élysée-Cottin“-t néztem meg, melly Bagnères-hez közel egy órányira magányos és csendes völgyben fekszik, meredek hegyekkel körülvéve. Méltóságos cser- és bikkfák árnyékozzák azon forrást, melly mellett a' jeles Cottin asszonyság gyakorta üldögélt, talán „Mathilde“-jét irván. Egy ezen vidéki paraszt asszony mondá előttem, hogy esmerete Cottin asszonyságot, ki mind azok hajlandóságát megnyeré; a' kikkel némünémü öszveköttetésben volt; néha gyalog jött, máskor gyalog hinton hozatta magát ide, hogy több órákig gyönyörködhessék a' völgy magányában.

October 4kén a' Baudéani papot látogatám meg, a' ki a' már kihalt Baudéani bárók régi várát vette meg, 's mint kísértet lakik ezen ős falak közt.

Baudéan hajdani urainak egyike részt vőn a keresztes háboruban, 's ez az oka, kétségkívül, hogy egy hegy a' falu szomszédságában még ma is Jerusálemnek neveztetik. Az utolsó ezen bárók közül Mária Therézia, Magyarország királynéja, szolgálatjában volt, 's még nyugalompénzt is kapott tőle. Ez, a' mint hallottam, igen kegyetlen és durva ember volt; egyéb zsarolások közt arra kinszerítette a' falusiakat, hogy a' várbeli kemenczében süssenek kenyeret, 's ezért nagy adót fizetett velek. Könnyű képzelní, melly édes emlékezetben tartatik ez az ur a' völgybeli jó parasztnál.

October 5kén végre a' Campani hires szikla-barlangot látogattam meg, hová közönségesen legelőször szoktak a' Bagnèresbe jövő idegenek menni. A' barlangbeli csepegő kövek is megéreztek ezen nagy látni-kivánást, mert már alig van belőlök valami.

A' barlang mintegy kétszáz lépésnyire terjed a' föld alatt majdnem vizirányosan. Számtalan nevek és felírások boritják feneke oldalait. Brionne aszszony a' nevét arany betűkkel véseté itt egy márványtáblára, melly emléket azonban a' revolutió alatt, a' bátorságra ügyelő katonák elvittek.

October 6kán „Caesar táborát“, az az egy meredek hegyen, Trebons és Poussac közt fekvő, néhány régi sánczokat nézdegeltem meg. Gyakran találunk itt római emlékpénzeket. A' legmagasabb ponton egy roppant szikladarab látszik, nagyjában gömbölyüre vágva, melly az én véleményem szerint arra volt rendelve, hogy az ellenség közé eresztessék. Ez a' vár a' Bagnèresi völgy torkolatját védelmezte.

Bagnères de Bigorre városa, melly 22 utszát 's mintegy 6000 lakost számlál, kies helyen fekszik. Már a' Rómaiak idejében is esmertetett „vicus aquensis“ név alatt. Római nagy ferdő intézet maradványi, 's Augustus, Agrippa és Nero sok emlékpénzei fedeztettek fel benne. Egy emlékkövön ezen felírás volt:

NYMPHIS
PRO. SALV
TE. SVA. SE
VER. SERA
NVS. V. S. L. M.

Egy másikon meg ez olvastatott:

AGHONI
DEO
LABVSLVS.
V. S. L. M.

Bullet szerint (Mémoire sur la langue celtique) „aghon“ istenesített forrást tesz; „ag“ celta nyelven vizet, „on“ pedig jót, 's így öszvetéve „jóvizet“ jelentvén.

Némelly esztendőben 8000re is fel megy a' Bagnères de Bigorreban megjelenő idegenek száma, hanem közönségesen csak 4 vagy 5000, kik közül mintegy 1500 tartozik főbb ranguak közé. Az idegenek öszvesereglése Augustus 10dikétől September 20dikáig szokott legnagyobb lenni.

Midőn én itten mulaték némelly Ángolok és Spanyolok is használták e' ferdőt, az utóbbiak közt nevezetesen ama hires számkivetett Don Martinez de las Rosas. — A' főbb rendü vendégek általjában véve itt is nagyvárosi módon élnek, későn kelnek fel, 's így a' szabad természet legszebb pillantatait elmulasztják; dél felé a' ferdőbe mennek, az-

után nyugosznak egy kicsinyt, még minekelőtte elfáradtak volna; ugy a' sétáló helyre mennek, melly a' Po'sonyihoz hasonlít valamennyiben; öt vagy hat óraker szokott fényes ebédjekhez ülnek, 's este a' játékszinbe rándulnak, ha épen valami játszó társaság kerül Bagnèresbe. — Francziaországban a' középrendbeliek nincsenek ugyan olly szorosán elválasztva a' főbb rendektől, mint mi nálunk, mert ott a' pénzes Aristokratia a' privilegiomos Aristocratia helyébe lépett, — de csak ott is mindegyik a' magához hasonlóhoz jobban vonzódik mint más valakihez, 's így a' ferdőkben is találni ezen különválasztást. A' középrendűek társaságokat formálnak egymás között, 's tiz husz személy együtt rándul ki a' hegyekre, együtt tánczol vagy vendégeskedik. A' mulatságok igen elevenek, a' mint azt a' nemzeti karakter megkívánja. Egyébiránt meg kell vallanom, hogy a' Pyrenék csudájit kivévén, a' híres Bagnèrest magát, 's más ottani ferdőket, nem igen mulatságosabbaknak találtam, mint nálunk a' Pöstényit, Trencsinit, Bártfajt vagy Füredit, 's a' franczia ferdőket egyáltalján korántsem lehet öszve hasonlítani a' híres Németországiakkal, p. o. a' Wiesbadeni-vel.

Bagnèresben 27 ferdő intézet vagyon, mellyek mind külön forrással birnak. Ezek között az ugy nevezett „Frascati“ talán legelső. Köz-ferdő egyikben sincs, 's a' franczia asszonyok ujjággyal kevert bámulással hallák, hogy minálunk urak asszonyok rendszerint köz-ferdőkben szoktak együtt feredni. Laserre forrása vize, mellyet főképen májbetegség ellen használnak, következő chemiai részeket foglal magában:

Szénsavas gáz megmérhető mennyiségben.

Zöldlőgyulat-savas szikag 1 szem, 15 századszem.

„ „ „ keserag	4	„	30	„	„
Kénsavas mészag	. . 45	„	80	„	„
„ „ keserag	. . 10	„	20	„	„
Alszénsavas mészag	. . 5	„	75	„	„
„ „ keserag	. . 1	„	55	„	„
„ „ vasacs	. —	„	45	„	„
Kövér gyantás állomány	—	„	10	„	„
Növevényi vonat	„	—	18	„	„
Kovag 1	„	—	„	„
Veszteség —	„	52	„	„

71 szem, 00 századszem. *)

Ez a^o massa 25 kilogramme kigőzölgetett víz maradványa volt. Ezen forrás melegsége harmincz kettőfél grádus.

Gutiére ferdőnek, melly ma Frascatinak nevezetik, 37 grádus a^o melegsége. Ennek vizéből 25 kilogramme következő resultatot nyújtott:

Szénsavas gáz 950 koczkás millimètre.

Zöldlőgyulat-savas szikag 1 szem, 56 századszem.

„ „ „ keserag	8	„	50	„	„
Kénsavas mészag	. . 46	„	90	„	„
„ „ keserag	. . —	„	90	„	„
Alszénsavas mészag	. . 4	„	—	„	„
„ „ keserag	. . —	„	90	„	„
Vasacs megmérhető mennyiségben.					
Kövér gyantás állomány	—	„	12	„	„
Növevényi vonat	„	—	18	„	„
Kovag 1	„	20	„	„
Veszteség —	„	80	„	„

65 szem, 06 századszem.

*) Ganderax recherches sur les propriétés physiques etc. des eaux minérales de Bagnères de Bigorre. Paris 1827.

A' Pyrenéi hegység hosszában 27 több vagy kevesebb vendégektől látogatott ásványos forrás van, 's ezeken felül közel 40, mellyek mind kevésbé esmeretesek. Egész Franciaországban pedig mintegy 700 ásványos forrást számlálnak, olly megjegyzéssel, hogy a' közönséges regula szerint, a' melegyek itt is hegyek közt, a' hidegek ellenben térségeken vagynak. Magyarországon egyedül Sáros vármegyében 73 ásványos forrás található. — A' Pyrenéi ásványos vizek legnagyobb részint kénkövesek, például: a' Barège-i, Cauterez-i, Eaux-bonnes-i, Eaux-chaudes-i 's a' t.; a' Saint-Sauveur-i szappanos (floconneuse) 's kénkövet foglal magában. A' Pyrenék leírásában, mellyet Dralet úr közölt, csak egyetlen egy savanyu ásványos vízforrást találok, melly Audinac-ban, az Aude départementban vagyon.

A' Pyrenék nagyon bővelkednek márvánnyal; a' zöld Campan legtöbbször becsültetik. — Némelly írók azt állítják, hogy a' Carthagóbeliek és a' Rómaiak igen gazdag aranybányákat miveltek ezen hegyláncban; most csak vas ásatik nagy haszonnal; mindazáltal réz is elég nagy mennyiségben található benne. Aranynak és ezüstnek csak kevés nyoma látszik.

October 10-kén megindultam Bagnères-ből Tarbes felé, hol egész napot töltöttem. A' város mellett fekvő csatorna, a' mint mondják, 'ugyan az, mellyet Alaric, a' Góthok királyja, a' viznek táborába vezetése végett ásatott; de ez inkább természeti patakhoz hasonlít, mint mesterség munkájához, mert folyása tekergő, és semmi nyoma sem látszik a' partokra kihányt földnek.

A' Tarbesi ménesben mintegy 80 ménlő van, mellyek közül többek felette szépeknek látszattak. Azonban a' legszebb normandi lovakban is vettem észre valamely bélyegét a' durvaságnak, melly az arab lovak gyönyörű formájával szembetűnőleg ellenkekezik. A' ménes hivatal idegenek lovait öt frankért engedi nemesíteni

Tarbesben egy külsőképen igen pallérozott 's nagyon deli (galant) lyoni fiatal emberrel reggeliztem, ki többek közt ezt kérdezé tőlem: „nemde Brema Magyarország fővárosa?“ — Más meg azt kérde, hol kell hajóra ülni, hogy az én hazámba mehessen?“ — Ez a' jó ur szigetnek tartá kedves honomat.

Következett éjjel Pau-ba mentem, innét pedig korán reggel Billère-be, melly egy kis falu mindjárt Pau mellett, hol IV. Henrik, dajkájánál tölté első gyermekségét. Ezen asszony maradéka, neve szerint Lasansan, majdnem szintannyira látszott eredetével kevélykedni, mint a' Lewis Herczegek, vagy pedig az első keresztyén bárók, a' Montmorencyak.

Azon ház, mellyben Henrik lakott, semmi nyomát sem tartotta fen régi formájának. Tulajdonosa egy nagy vasas és hegyes botot mutatott nekem, melly az ő állítása szerint ugyan az volt, a' mellyet Henrik a' hegyekbe tett kirándulásai alkalmával szokott használni. Nekem ugy látszik, azon korában, mellyet Billère-ben tölte a' jó király, legalább a' kigyóölő gyermek Hercules erejével kellett volna birnia, hogy ezen bunkót használhassa. Előbb következő szavak olvastattak e' ház kapuja felett: „Sauve garde du Roi“, de ezen felírás a' revolútió alatt levakartatott.

October 13kán 6 órakor reggel értem Bayonne-ba. Az Adour és a' Nive a' városban egyesülnek, 's torkolatjuk tágasabb kikötőt formál, mint a' Fiumera, ugy szólván, kikötő nélkül lévő Fiumei szabad kikötőnkben; hanem a' bejárás némünémü veszéllyel van öszveköttve, egy mozgó fővénypad miatt. Mintegy husz hajót számláltam meg a' kikötőben, 's megnéztem egyet, melly Havannába készült utazni.

Bayonne, hajóinak erős építéséről szintolly hires, mint jó izü sódorárul; meg kell azonban vallani, hogy az utóbbi nagy részint egészen elkészítve hozatik ide Béarn-bul, 's kivált Paubul.

Bayonneban sok paprikát látni. Ebédkor eczetbe savanyított apró ugorkával paprikát is adtak fel mártás helyett a' hushoz, szinte mint a' magyar asztaloknál.

Itt már több boltoknak van spanyol felirása; az a' fogadó, mellyben szállva voltam, „Posada de San-Estebano“ nevet viselt.

Ebéd után Biariz-ba mentem „caquolet“-en. Ez kettős ülés, egy ló vagy öszvér mind a' két oldalára függesztve; ezeknek egyenlő súlyuaknak kell lenni, oly formán, hogy a' könnyebb ember súlyját addig kell vagy portékával, vagy legalább kövekkel nevelni, mig a' tulsó félen ülőével meg nem egyez; ez az oka, hogy a' két személy felülésének és leszállásának mindég ugyan azon időben kell történni, különben az egyik lefordul. Az utazás ezen neme Spanyolországbul veszi eredetét, a' hol Silleta-nak és Cartola-nak hívják. Az én ellensúlyom egy barna-arczu bask leány volt, ki itt a' legszebbek közé számláltatott.

Egy óra múlva Biariz kies helységébe értem, mellynek számos fehér házai a' tengerparton vagynak elszórva. — A' tenger setétes köd formában álla szemeim előtt; a' távolban imitt amott vitorlák fejelettek.

Igen szerencsésnek érzém magam, hogy itt Toulouse-i D' Abbadie ur familiáját újra megtalálhatám. Fijai elkisértek a' tengerpartra, hol az ugy nevezett „trou Madame“ alkalmas néző pontot formál a' roppant sziklák között. Melly nagy és szép innen a' tenger! — Noha már October közepében voltunk, még is sok angol familia tartózkodott Biariz-ben a' tengeri ferdő használása végett; 's magam is sokkal melegebbnek találtam a' vizet, mintsem hittem volna. Augustus hava legkedvezőbb a' ferdésre. Ekkor a' falu alig elegendő az idegenek befogadására; kivált a' Bayonne-iek seregenkint járnak ide.

A' két nem itten vegyesen ferdik, egyedül csak a' parton van két sátor a' levetkezők számára. A' már említett barrège-i „piscine“-n kívül semmi más francia ferdőben nem találtam olly köz-ferdőt, mint a' millyen nálunk sok helyen van szokásban.

Az idegenek öszvesereglése sok pénzt hoz Biariz-be, mellynek lakosai halászaton kívül semmi foglalatosságot nem üznek; 's melly veszedelmes mesterség ez! tiz esztendő alatt 150 ember lön ennek áldozatja. Még most is észrevehető, hogy itt az asszonyok száma sokkal nagyobb a' férjfiakénál.

Megnéztem a' régi „Visaigue“ (tengert néző) vár omladékin álló világító tornyot. Ebben éjnek idején tizenkét lámpás ég, mellyeknek világossága ellátszik három mértföldnyire. A' világító torony egyik óre azt állitá előttem, hogy sokkal messzebb

látszhatnék az, ha a' világitó torony üvegei a' rossz idő ellen vasdrót helyett cseh üveggel védelmeztetnének, mellynek vastagsága ellene áll minden fergetegnek. Ez a' világitó torony ki van meszelve, valamint azon tornyok is, mellyek a' tengerparton messzire ellátszó fejr színek által nappal szolgálnak jelül.

October 15-kén a' Bayonne-ből Madrid-ba utazó kurirral Irun-ba mentem. Ezen 13 mértföldnyi utat megtettük négy óra alatt.

Egészen a' határnál egy nagy szakállós szerzetest vettem észre; e' volt a' legelső, kit Franciaországban láttam. Az ut mellett ült egy kövön, 's távolról majdnem határkőnek tartottam, melly a' két országot egymástul elválasztja.

Egy csinos hid vezet a' Bidassoa-n keresztül, Béhobie-bul, a' francia vámhelyről, Spanyolországba. Ez a' hid az Angoulême herczeg alatt Spanyolországba nyomult sereg számára husz óra alatt készült. — A' Bidassoa igen kicsiny folyó, melly azonban itt a' tengerrel együtt árad és apad. Nem messze a' hidtul látszik a' Fácán sziget maradványa, hires azon egyességrül, melly a' Bourbon háznak Spanyolországot megszerezte (1660).

A' francia vámosok udvarisága 's megelőző készsége különösen ellenkezik a' spanyol vámtisztek gorombaságával, 's undorító mocskosságával. Ezeknek feje egyedül csak szembetűnőbb részegség, 's következőleg még nagyobb durvaság által különbözött alattavalójitul. A' min kiváltképen bámultam, az volt, hogy ezen tiszt tisztátalan kezét előnkbe nyújtotta, mintha alamizsnát kérne, mellyet adtam is neki uti társam utasítása szerint.

A' mint beértünk a' spanyol földre, az ut tüstént felényivel keskenyebb lett, 's szélein schol

sem láttunk jó karban tartására megkivántató készületet. Az utak ezen rossz volta, a' mint ugyan az az uti társam mondta, annál inkább nevededik, mennél tovább megy az ember az ország belsejébe. — Csak attul félttem ilyen beszélgetés közben, hogy az a' jó ember a' mi utjaink állapotja felől fog tudakozódni.

Néha látni olyan talyigákat is, mint Váczon, mellyeknek kerekei azonban egy darabbul állanak, minden küllő nélkül, 's nem lévén kátránnal megkenve, busan nyikorognak. Azt gondolám, hogy a' legelső szekér van előttem, mellyet a' régiség valamellyik népe talált fel.

Török buza földeket is láttam itt közbeültetve babbal és tökkel. Néhány biscajai leányok öltözete, kikkel az uton találkoztam, felette meglepett, igen hasonlítván a' Tisza mellyéken, Szolnok körül, szokásban lévő viselethez. Hajok egészen homlokokra volt simítva, 's fonadékban függött hátul, vállaitat veres tarka kendő fedte, 's kék vászon kötény volt előttök. Ez a' viselet annyival inkább meglepett, minthogy egész Franciaországban nem láttam hozzá hasonlót.

Irun-ban a' dohányt 's a' fejes paprikát a' házfedél alatt fűzérben láttam szárítani, a' mi hasonlólag némelly magyar alföldi vidék szokását juttatá eszembe. Ugyan ezen városban számos házak kapuja felett van kőbe vésett nemes czimer. A' lakosok száma mintegy 4000-re megy.

Megnéztem a' nagy szentegyházat, melly régi épület, 's belseje igen homályos. Vezetőm, az egyházfi, a' természetesnél valamivel jobb kedvűnek látszott, 's eleinte azt állitá, hogy deakul szint olly jól beszél, mint spanyolul, de midőn néhány deák

szót intéztem volna hozzá, megelégedett azon tudománnyal, hogy a' litaniákat igen jól olvassa. Nyelve spanyol, bask és franczia keveréknek tetszett. Különbféle kérdéseimre, mellyeket a' szentegyház építtetése iránt tettem, nem tudott felelni.

Ezen szentegyház mellett egy régi épület áll; a' belőle hallatszó iszonyu gyermeklármánál fogva könnyű volt eltalálnom, hogy iskola. A' gyermekek mind egyszerre sillabáztak fen szóval; épen ilyen regula szerint hallottam lármázni kiskoromban a' gyermekeket a' Sz..i evangelika iskolákban.

Visszamenvén szálásomra, a' fogadó előtt lévő piacon egy utazó kocsit láttam állani két fegyveres ember által kísértetve. Értésemre esett, hogy közönségesen így szokás itten utazni, a' tartomány utjainak csekély bátorsága miatt. Melly biztató tudósítás reám nézve, kinek szándékom vala más nap korán reggel San-Sebastian-ba menni, 's csak egy vezetővel, kit épen nem esmertem, 's olyan mellék uton, mellyen csak lovagok 's gyalogok járhatnak.

Idegen föld még soha sem gerjeszte bennem olly különös, olly kedvetlen érzéseket, mint az Iruni fogadó. Most hagyám el a' szép Francziaország pallérozott 's nyájas lakosait. Itten durva szemmel néztek reám az emberek, 's még beszédem meghallgatására sem méltattak. Szobámban kandalló sem volt, piszkos benne minden, 's az ágyi ruha bizonyságul szolgálhata, hogy ezen fogadó, siralmas állapotjának ellenére is, számos vendéget lát. — Be szerettem volna Bécs, vagy Páris híres gyomorhőseit ezen Iruni fogadóba szállítani, megértették volna itt Napoleon ezen mondását: hogy

bár melly keveset egyék is az ember, még is mindig többet eszik, mint kellene. Az olajnak, mellyel itt minden ételt készítenek, kiállhatatlan avas szaga volt, 's nehéz képzelni az ide való bornak undorító ízét, melly onnan ered, hogy azt közönségesen kátrános kecskebőr tömlőben tartják. De mindenütt különböző az izlés; az itteni lakosok bizonyosan felségesnek tartják ez italt. Éjjel az utzai vad lárma több izben felébresztett, 's úgy látszott, hogy ezt is az ottani nektárnak lehetett tulajdonítani.

October 16-kán elhagyám Irun-t korán reggel; én lovagoltam, vezetőm pedig gyalog kísért. Nem messze Irun-tul egy san-sebastiani kereskedőnével találkoztunk, a' ki silletaján portékát hozott Bajonne-bul. Francziául meglehetősen beszélt, 's általjában pallérozottnak és jól oktatottnak találám. Elbeszélé, hogy San-Sebastian-ba külföldről jön minden portéka, kivévén a' cataloniai térdkötőt és a' varró selymet. Guipuzcoa, Navarra, Biscaya, és Alava tartományok beviteli szabadsággal bírnak, egyedül csak a' tengeren jött portékákért tartozván egy kis vámot fizetni. Ezek azon szabad tartományok, mellyekből a' sikkasztás, az az a' tiltott portéka kereskedés, más szomszéd spanyol tartományokba főképen üzetik. Egy franczia tiszt, ki Spanyolországban sokáig tartózkodott, azt monda nekem Bagnères-ben, hogy a' sikkasztók szekereit gyakorta több száz jól felfegyverkezett ember kíséri.

Chaptal ur, Franciaország néhai ministere, Spanyolország industriája és kereskedése felől így szól:*)

*) De l' industrie franeaise etc. Paris 1819. 4-dik lap.

„Spanyolország a' XVI. században egy volt. Európa első kézmives nemzetei közül; posztó és szövökötő mivházainak (fabriques de draperie et de bonnets) temérdek készitményei mindenütt érdemlett hirre kaptak, és selyem mivei igen kerestettek. Földje termékenysége, éghajlatja szépsége, két tengerre dülő fekvése, gyapja legszebb volta egész Európában, széksava jeles tulajdonságai, 's borai jósága, legnagyobb virágzásra emelék ezen országot; 's azon felül Európa czivódásaitul is majdnem egészen távol helyezé azt saját állása 's a' t.“

„Több okok veszteték el Spanyolországgal kézmivesi elsőségét, mellyet V. Károly országglása alatt szerzett volt magának; egy részről a' felvilágosodás Európa egyéb nemzetinél sokkal sebesebben haladott előre; más részről pedig Amerikai birtoka ezen gazdag tartományokba vonta Spanyolország népeességét, pénzét és kereskedését; 's ezolta a' spanyol föld mívelése hanyatlott, 's a' kézmivi szorgalom, melly nem mutatott annyi hasznót, majdnem egészen eltörültetett.“

„A' spanyol kereskedés még nagyobb szerencsétlenségét a' vámtörvények okozták, mellyek a' kormányzék szeszélye és szükségei szerint annyira változtak, hogy ugyanazon természetü 's majdnem egészen egy időben tett portéka-szerzések fellette különböző sorsnak vettettek alája; sok izben reggel váratlanul tiltva voltak azon tárgyak, mellyek még este szabadon vitethettek be; nagy vám vettetett arra, a' mi eddig semmit sem fizetett; 's minthogy a' kereskedő semmi portéka vételhez vagy eladáshoz nem fog, minekelötte annak kimenetelét jól fel nem veti, a' Spanyolországba intézendők pedig ezen tekintetben legkisebb bátor-

ságot sem nyújtottak neki: kénytelenítette érzé magát a' fővámosokkal egyességre lépni, mellynél fogva munkálódását bizonyos alapokra építhesse, 's így történt, hogy az országot ellepte olly külföldi portéka, mellyért a' kincstárnak semmi vám nem fizettetett 's a' t."

Mintegy két órányi járás után valami kunyhóra akadánk a' hegyek között, mellyben két órlakott, kiket a' San-Sebastiani felsőség helyezett ezen, az itt elkövetett rablásokrul régolta félelmes helyre. Egy fél pesettá-t *) kellett ezen utóröknek adnom. Az illy adakozóság ezen tartományban általján véve nagyon szokásban látszik lenni; — az utazó zsebére minden ember számot tart, a' kolduló gyermekek szintugy, mint magok a' lakosok. Azonban az ember szívesen fizet itt ilyen kis vámot, csak hogy azon rablásoktul ment lehesen, mellyek, a' mint mondatik, a' madridi nagy uton olly gyakran történnek.

Lezo helységébe érvén, leszálnk lovainkrul, 's hajóra ülénk, hogy áltvitessük magunkat azon öblön, melly a' Los Pasages kikötőbül befelé nyulik. Menet közben látók a' Los Pasages kikötőt, melly minden időben alkalmas a' legnagyobb hadi hajók befogadására; most azonban egészen pusztán 's elhagyatva áll. A' két parton lévő tágas 's magas házak, 's némelly öszvedüledezett erősségek, ezen hely régi fontosságát látszanak bizonyítani.

Fél óránál valamivel tovább tartott, míg az általelleni partra jutottunk, honnét egy óra alatt beértünk San-Sebastianba. — Mintegy 14 eszten-

*) Egy pesetta csaknem 24 krajczár pengő pénzben.

deje, hogy az egyesült angol és portugál hajóssereg ezen várost lövöldözte 's majdnem egészen feldulta. Most rendes plánum szerint vagyon újra felépítve; utszájának kövezete jó, 's két felől négyszegű kövekből csinált gyalogutak vagynak; az mondaték nekem, hogy ez Spanyolországban a' legszebb városok közé tartozik.

Bemenvén egy vas és réz aprólékos boltba, meggyőződtem azon állítás valóságáru, mellyet uti társnémtul a' külföldi portékák bevitele felől hallottam. Az ezen boltban volt számos tárgyak között cataloniai térdkötőnél, sevillai selyemnél és sara-gossai csergőnél (castagnetta), egyéb spanyol készitmény nem látszott. A' térdkötőkre holmi verseket 's más egyéb mondásokat szoktak szőni, p. o.

Quanto crece tu hermosa,
Tanto es mayor mi ternura.

Reyna eres muj ermosa,
Como el clavel y la rosa. *)

A' posztó és más afféle portéka Ángolországbul jó, a' vászon Német Alföldrül, Németországbul pedig vas és rézaprólék.

Bementem más boltba, hol nevetséges keverékben láttam egynehány eladó könyvet 's rézmetszést, számos cserépedény között. Ezen literatura nagyobb része felette különös czimü ájtatos

*) Minél nagyobb szépséged,
Annál nagyobb szerelmem.

Királyné olly gyönyörű vagy,
Mint a' szegfü és a' rózsa.

könyvekből állott; akadtam mindazáltal benne Telemach és Anacharzis utazása fordítására is. A' könyvek igen drágák voltak; Guipuzcoa tartomány egy régi földabroszát két pesettával (majdnem két frank) kellett fizetnem.

Az a' proclamatio, mellyet a' spanyol király Cataloniába érkezése után, az utolsó lázadásokra nézve hirdettetett ki, fel volt minden utszában függesztve; én azonban nem vevém észre, hogy sokak figyelmét vonta volna magára, a' min nem igen lehet csudálkozni olyan tartományban, hol csak kevés ember tud olvasni.

Ezen város két szerzetes 's három apáczaklastromot számlál. Megnéztem benne két szentegyházat, mellyek rendkívül pompásak; az egyik jó izlés szerint látszott felékesítve lenni.

Dél után felmentem a' világító toronyhoz, honnan felette szép kilátásban gyönyörködik az ember. San-Sebastian környéke meglehetősen vagyon mivelve; még olly réteket is láttam, mellyekre rendszeres csatornáknban vezetetik a' viz. Azt is állították előttem, hogy itt a' földbirtok tetemes jövedelmet ad. Az az asszony, kirül fellyebb szólottam, az ut mellett egy san-sebastiani polgár birtokát mutatta, melly csupán egy kertbül, 's csekély szántóföldbül áll, 's tizzel kamatolt százért.

Azon magas pontrul, mellyen állottam, kiterjedve látám magam előtt a' roppant oczeánt (a' biscajai tengert); balra Spanyolország távolban eltűnő hegyei ötlöttek szemembe, jobbra pedig a' meszsze láthatáron Franciaország majdnem lapos partjai.

Szóló San-Sebastian környékén nem miveltetik; mert, ugy mondják, igen kemény az éghajlat, — én azonban szabad mezőn láttam itt figefákat.

A' Pyrenék ezen vidéken olyan magasak, mint a' budai hegyek, kivéven némelly pontokat, melyek, mint például Santa-Magdalena hegye, majd olyanok, mint a' Mátra.

A' bort spanyol Navarrából hozzák tömlőkben; a' kecskebőr szőrös oldala befelé fordítottván, kátránal nagyon bekenetik, a' mi a' bornak idegekre nézve egészen kiállhatatlan szagot ad, melly azonban az itteni lakosoknál felséges szamatnak tartatik. Az olajt is szintugy tartják el; a' gyümölcsboros tömlők nincsenek bekátránózva.

Ezen tömlők azon időre emlékeztetnek, midőn Silén és Bacchus zabolátlan kíséretekkel bejárták a' bortermesztő tartományokat. A' Spanyol híven megmarad ősi rosz szokásai mellett, még ma is, midőn körülötte minden megváltozott. Senki sem tudná vele elhíttetni, hogy a' nedvek hordókban tartása módja sokkal helyesebb az övénel. — A' „Posada Santelmo de la viuda Gianora“ tulajdonosnéja, kinél szállva valék, bizonyossá tőn engem, hogy még a' spanyol mesteremberek is felette különösen ragaszkodnak régi szokásaikhoz. Ha házi eszközt akar valaki ezen városbeli asztalosnál csináltatni, hasztalan tesz elébe mustrának valami külföldi készítményt, mert azt mondja mindjárt, hogy ő sokkal jobbat csinál, 's azután meg kell vele elégedni, a' mit öntetszése szerint előállit.

Van itt mindazáltal egy a' maga nemében jeles készítmény, melly a' csokoládé. A' legjobb minőségűnek fontja két és fél pesettába kerül, hanem még ebben is észrevehető a' spanyol izlés csekély előmenetele, mert a' formája szerfelett idomtalan. — A' kávéházban semmi ujság levél nem volt; de azon fogadóban, hová a' Bydarti portékahordók szála-

nak, a' francia Constitutionnel boritékára akadtam, 's a' fogadósné ugyan csak zavarodottnak látszott, midőn tőle kérdeném, mi legyen az? Az az ember, kivel San-Sebastianbul visszautaztam, azt állította, hogy hetenkint kétszer teméntelen francia ujságokat hordanak be titkon e' városba.

San-Sebastianban nincs játékszin, noha a' lakosok száma majdnem 15,000-re megy; hanem a' francia őrizetbeli tisztek ezen hijányt kipótolták, ők magok játszván francia darabokat, a' városi lakosok 's kivált a' szép nem nagy örömére.

A' Pyrenékben létem alatt feltettem magamban egész Saragossa-ig menni; a' határhoz közelitvén megváltoztattam szándékomat, 's azt gondolám, hogy nem megyek tovább Pampeluná-nál; de midőn San-Sebastianba értem, úgy véltem, hártárt kell vetni spanyolországi utamnak, 's October 17-kén visszafordultam Franciaország felé.

A' Bayonne-tul két mértföldnyire fekvő Bydart helységbeli lakosok, 's kivált az asszonyok, kétszer visznek hetenkint portékákat Bayonne-bul San-Sebastianba; egy illy Bydartin-nel, mint közönségesen neveztetnek, caquoleten tértem vissza Franciaországba. Tizenöt frankért vállalta magára engem Bayonne-ba vinni, 's az uton tartásomrul és szálásomrul gondoskodni. Lezo helységétül fogva fegyveres ember kísért bennünket Irun környékéig.

Nem messze a' várostul hegedű hangok hatottak fülembe, 's azt gondolám, olyan barna vándor hangmivészt fogok látni, millyenek Magyarorszában gyakran fordulnak elő, midőn egyszerre mintegy hatvan fegyveres emberbül álló csapat bukkant előmbe, az ut hajlásánál. Egy kicsiny ember, kék ruhába öltözve, 's a' vállán kard, lép-

degelt előttök, 's mellette láttam a' hegedüst, a' ki egy friset játszott, hogy menéseket serkentse; a' többiek rendetlenül követték őket; legnagyobb részint barna ruhába valának öltözve, hanem minden egyformaság nélkül; fegyverkezetek puskából, pisztolyból és tőrből állott. — Mi ezen derék emberekre egy kis bizodalmatlansággal néztünk. Egy közülök, a' ki, a' mint látszott, kedvelője volt a' navarrai avas bornak, nagyon megütötte arcát lovamnak fejébe. Erre mind a' ketten hátráltak, 's én már kellemetlen kimenetelt vártam; de a' boldogtalan, uti társaitul hangosan kinevettetvén, megelegedett azzal, hogy fogai közt fenyegetődésekét dörmöge, 's tovább folytatá utját.

Kérdezősködém Irun-ban, mi volt légyen ezen vad csapat, 's ime a' tudósítás, mellyet adtak:

A' folyó hónap elején Irun-ban a' pártütés némelly jelei nyilatkoztatták magokat, mellyek a' cataloniai Aggraviadosok mozgásával egybekötetésben látszottak lenni. Az utszákon öszve csoportoztak az emberek, 's e' felkiáltás hallatszott: „Viva Don Carlos! viva la inquisitione“ 's a' t. Ezen dolog megvizsgálására San-Sebastianba kiküldöttség rendeltetett, melly a' régi bevett szokások megtartását kötelességének vélvén, felfegyverkezteté a' Terziokat, 's őrlinéát huzott, hogy az iruni királyi önkénytesek heve zabolában tartassék. Három fegyverviselésre alkalmas fiatal ember közül sors által kellett egyet ezen szolgálatra választani; innét jó a' Terzio nevezet, mellyet némelly ujságírók valami új párt nevének tartottak. Az iruni fiatal emberek nem alkalmaztatták magokat a' san-sebastiani kiküldöttség rendelkezéseihez, 's király kezével aláírt parancsot kívántak látni. Ugy tetszett, mint-

ha a' királyi önkénytesek vezére 's az iruni Ex-Alcade a' megelégedetlenek fejévé akarták magokat tenni. Erre a' kiküldöttség 300 tartományi Terziot küldött Irunba, kik a' főczinkosokat elfogák, 's többek közt az Ex-Alcade testvérét is, ki e' városban pap volt. Ezek San-Sebastianba vitetének, 's tömlőczben tartattak nyolcz napig. Ekképen lecsilapított a' lázadás, 's a' fegyveresek, kikkel öszvetalálkoztam, utolsó osztályát tevék a' városból kiköltöző Terzioknak.

Örültem; hogy nem kelle az éjszakát Irunban töltenem; este 8 órakor értünk Bydart-ba.— Vezetőm közel a' faluhoz egy helyet mutatott, a' hol őt egynehány esztendeje öt spanyol zsivány megtámadta, és kirabolta; ezek őtet egész nap kísérték a' hátszélek felé, 's este a' franczia földre érvén, végre hajták szándékokat.

Ezen parasztnak igen csinos háza volt Bydartban. Minekutána pompás vacsorát adott volna ezüst készülettel, szép tiszta szobába szálított az első emeletben, a' hol ezen kívül még öt jól butorozott szobája volt. — Az iruni posadát tüstént elfelejttem, kivált midőn más nap Biarizbe értem. Innét az ifju D' Abbadie-val Cambo-ba mentem.

Még az nap (October 18-kán) elértünk ezen kies helyre, melly négy órányira fekszik Bayonnetul, 's ferdőjérül 's éghajlatja szelidségérül nagyon hires. Midőn a' pyrenéi vizek mind elhagyatnak, akkor seregenként jönnek Camboba az idegenek. Csak nagy ügygyel, bajjal szerezheténk magunknak szálást, noha már October vége felé járt az idő.

Cambo fekvése egy a' legszebbek közül, melyeket láthatni. A' Nive egy mély völgyben 's magas bokros partok közt kigyózik. Az itteni két

ásványos forrás egyike kénköves, másika vasat foglal magában; amaz csak 22 grádusnyi melegségű, 's következőleg melegíteni kell vizét; ez hideg 's igen kevés vize van. — Ugy tetszik, hogy ez a' ferdő inkább csak egészséges, mint beteg embereknek való.

Más nap (October 19kén) Ategaitze-t néztük meg, melly bask szó, 's rettenetes helyet jelent. — E' valóban vadon völgy; a' bájoló Nive roppant sziklák közé szorul benne. Követvén a' keskeny ösvényt 'a' folyó partján, egy goth kapu forma nyíláson menénk által, melly a' sziklában van, 's Roland utjának (Pas de Roland) neveztetik. A' rege erről azt mondja, hogy Roland, utjában a' kőszál által gátoltatván, hatalmas dárdájának egy szurásával csinálta e' nyilást.

Ezen helyen több asszonyokkal találkozánk, kik valamelly köpönyeg forma fekete ruhába valának burkolózva, ugy hogy még fejek se látszott ki. Igy viselik magokat a' bask asszonyok, midőn szentegyházba mennek.

A' „bask“ nyelv sem a' francziával, sem pedig a' spanyollal nincs legkisebb atyafiságban. Ha igaz ama' régi közmondás: „simplicitate nihil potest superius cogitari“ akkor ez valóban felséges egy nyelv. A' bask, valamint az angol, a' nemet (genus) csak az élő lényekre alkalmaztatja, „mi szükség, ugymond, hogy én a' napot férjfinemünek, az éjelt pedig asszonyemünek mondjam, mint a' franczia?“ — 's erre az együgyü kérdésre talán nem könnyü a' felelet. Ezen nyelvben nincsen olyan hang, melly a' c, ö, ü, zs, q, v, x, vagy y betüt megkivánná. Ime némelly fő szavak: Jan-koak, Isten; ilargi, hold; iguzkia, nap az

égen; aita, hasonlít a' magyar atyához, 's ugyan azt jelenti; ama a' magyar anya; seme, fi; gizona, ember; mendi, hegy; egun, ma; bihar, holnap; ni, én; gu, mi; 's a' t. A' ragasztékok használatát lehetetlen tovább vinni, mint ezen regényes együgyűségű nyelvben, p. o. handi, nagy; handichko, elég nagy; handiago, nagyobb; handichago, még nagyobb; handichagotto, nagyobbatska; handiegi, nagyobb, mint szükséges; handichegi, kevés- sel nagyobb, mint szükséges; handichegitto, nagyobbatska, mint szükséges; handiski, nagyon; handiskiago, még nagyobbban; handizkichago, kevés- sel nagyobbban; handizkic- hagotto, valamitskével nagyobbban; handiz- kiegi, nagyobbban, mint szükséges; handiski- chegi, kevés- sel nagyobbban, mint szükséges; handizkichegitto, valamitskével nagyobbban, mint szükséges; handicor, nagyobb lehetvén; handitasun, nagyság; handigua, rossz érte- lemben vett nagyság; handiguna, valami ke- vés nagyság; handitiar, handikari, nagyot szerető; handisze, nőni; handitu, nagyra termett; handiara z, nagyítani 's a' t. Idegen ember könnyen gondolhatja, hogy ezen nyelv- ben minden szó „a“ betűvel végződik; mivel a' bask az articulust hátul ragasztja a' szóhoz, p. o. mendi, hegy; mendia, a' hegy; seme, fi; semea, a' fi; etche, ház, etchea, a' ház; 's a' többi.

October 19kén visszatértünk Biariz-be, 's én azután 21kén Bordeaux felé indultam Bayonne-bul hat órákor reggel.

Keresztül menénk a' Landes-eken, hol a' növevényi élet csak fenyő- és dugókérgü cserfából 's páfránfűből áll. Ez a' département Franciaország legpallérozatlanabb részének tartatik, 's ezen véleményt az utak rossz állapotja igazolni látszik; mert az utak általjában ugy tekintetnek mindenütt, mint a' pallerozódás bizonyos jelei. — Én egy parasztot sem láttam falábakon járni, a' mi különben a' nagy fővény miatt szokásban van nálók.

Mig Tartas-ban lovakat váltottunk, egy szakálos gyalogembert láték jönni, sok városi gyermektől kísérve. Kérdeztem, mi légyen az, 's a' fogadosné azt felelé, hogy az, az ő véleménye szerint valami ájtatos szarándok. Én őtet, mondám, zsidónak tartottam. „Oh hiszen látja az ur, felelé az asszony, hogy szakála van, következőleg nem zsidó.“ Szép ok gondolám magamban; hanem igaz, hogy a' zsidók Franciaországban nem viselnek szakált. Közelitvén ezen utazóhoz, ugyan meglepettem, midőn tulajdon szájából hallanám, hogy ő galicziai zsidó, Lemberg mellékérül. Épen ekkor tért vissza New-Yorkbul, Gibraltaron 's Madridon keresztül, 's örömeiben elragadtatni látszott, hogy velem németül beszélhete. — Egy szolgáló, ki a' karján egy kis gyermeket tartá, a' többi ujságvágyók közt szinte a' zsidó mellé állott; a' gyermek egyszer csak bele kap a' zsidó szakálába, a' ki ezen barátkozáson mosolyogva így szólott: „nem gondolnék vele, ha csak illy pajkosságot követnének el rajtam a' gyermekek, — de gyakran kövekkel hajigálnak.“

Utóbb csak ugyan kitünt belőle a' zsidó karakter; alkudozni akart a' gyorszekérbeli ülésért, négy frank helyett kettőt igérvén, 's minthogy a'

kocsitiszt egyáltalán nem akart engedni, gyalog folytatá utját.

October 12kén dél előtt tiz óra tájban értünk Langon-ba. Itt leszáltam a' kocsirul, 's a' gőzhajóra ültem, melly három óra alatt megy innét Bordeaux-ba. A' Garonne partjai valóban megérdemlik azon dicséretet, mellyet rólok mondanak. Az egymás után szakadatlanul következő szőlőhegyek, 's a' számos faluk és majorok, mellyeket a' hajórul látni, bájoló egészset formálnak. Én mindazáltal részemrül a' Rhône partjainak, 's még inkább a' Rajnáénak Mainz és Coblenz között, adom az elsőséget.

B O R D E A U X.

(Lakosai száma 90,000; département Gironde; a' tartomány régi neve Guyenne:)

Bordeaux városa hossza a' Garonne bal partján majdnem szintolly nagy, mint Budáé; tekintete valóban méltóságos. — A' kikötőben, mellyet itt a' felséges Garonne formál, több száz hajó állott.

A' francia kikötők közt első a' marseillei; 1824ben 5723 hajó szálott bele; mindjárt utána következik a' bordeauxi, hová ugyan azon esztendőben 3811 hajó érkezett. Az első a' középtengerrel 's főképen Egyiptommal, a' második pedig Kelet-indiával 's Mexicoval vagon kereskedési öszveköttetésben. — Fiumeba esztendőnkint mintegy 200 brigantina érkezik, és közel 2000 partikereskedést (cabotage) üző kisebb rendű hajó.

Mindenek előtt a' kő-hidat nézém meg, mellynek nagysága bámulásra indított. E' nemben soha sem láttam szebbet. Hossza 720 lépés, széle pedig 16, mellyek közül három három lépés szolgál gyalogutul mind a' két oldalon, mozaik forma kövezettel. Ezen hid még ama' régi nemzeteknek is fényes becsületekre válnék, kiknek emlékei omladékaikban is bámulást gerjesztenek.

Ez után szent Mihály templomát 's a' székes egyházat néztem meg. Külön góth harangtornya van mind a' kettőnek, melly egészen magányosan áll, mintegy 15 lépésnyire a' szentegyháztul. Ezeket az Angolok építették.

Az itteni természeti gyűjteményt, kivált a' csigákra nézve, leggazdagabbnak találtam mind azok közt, mellyeket életemben láttam.

A' város könyvtára mintegy 100,000 kötetet foglal magában. Magyarország históriája czime alatt im ezen munkákat találtam benne:

Bonfinii rerum Ungaricarum Decades, Basileae 1568 in folio.

Idem — — — Francofurti 1581, in folio.

Hulsü (Levini) Chronologia usque ad annum 1597. Norimbergae 1597.

Lindenbergii (Petri) Commentarii Rerum memorabilium in Europa.

Epistola Jacobi Palaeologi.

Lipsii (Justi) ad Jacobum Bonavium Epistola.

Rerum Hungaricarum scriptores varii edente Bongarsio. Francofurti 1600.

Isthuanfii historiarum libri XXXIV. Col. Agr. 1622 in folio.

Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum Imperatoribus etc. gestarum Exegeses, recensente Nicolao Reusnero. Francofurti 1603, in 4to.

Tuberonis Commentariorum Libri XI. Francof. 1603.

Fumée de Genillé (Martin) Histoire des troubles et de la pitoyable perte et ruine du royaume de Hongrie. Paris 1594, in 8vo. (Ritka könyv.)

Idem avec la continuation de Montreux. Paris 1608.

Idem the historie of the troubles of Hungarie etc. Newly translated out of french in to english. London 1600.

Histoire des troubles de Hongrie par Vanel. Paris 1685—87, in 12. 6 vol.

Lettre de Mr. S. L... Seigneur Polonais à Mr. le Marquis C. L. à l'assemblée des Etats de l'Empire à Ratisbonne sur les affaires présentes de la Hongrie. Ratisbonne 1683.

Jean Donneau de Vizé, histoire du siège de Bude. Lyon 1687, in 12. (Ritka könyv.)

Respublica et status Regni Hungariae Lugd. Batav. ex Officina Elzev. 1634.

Gabvileri (Hyeronimi) Epitome etc. ortus Serenissimi Principis Ferdinandi Ungariae etc. regis. Hag. 1530.

Matthieu (P. de) Histoire d'Elizabeth fille du roy de Hongrie. Paris 1607. (Ritka könyv.)

Le Clerc (Jean) Histoire d'Emeric Comte de Tekeli. Cologne 1693, in 12.

La vie du Prince Ragoczi. Paris 1706, in 12.

Bechet (Antoine) Histoire du Ministère du Cardinal Martinusius. Paris 1713, in 12. (Ritka könyv.)

Baret (Jean) Histoire sommaire des choses les plus remarquables etc. de Moldavie, composée sur les mémoires de Charles Joppécourt. Paris 1620, in 8vo.

'S így utazásom egyik fő céljának, melly a' Magyarországot illető könyvek és kéziratok ki-nyomozásában állott, csak itt lett egy kis sikere.

A' bordeauxi nagy játékszin, a' mint mondják legszebb egész Európában, én legalább még a' müncheninél is szebbnek találtam. Belseje mind-azáltal úgy tetszik nem ér fel a' párisi nagy éne-kesházzal.

A' kereskedőház nem hasonlítottatik a' pá-risihoz.

Bor teszi a' bordeauxi kereskedés egyik fő ágát. A' homokos földön termett bort nehéznek (vins graves), tavinak (vins paluds) pedig a' mo-csáros helyről valót mondják. Legbecsesebbek a' séguri, medoci és langoni borok; hanem általjá-ban igen keményeknek tartatnak, ha még nem tet-tek hosszú utat tengeren. Itt a' bort félig földszint álló pinczékben tartják.

Bordeaux-bul October 24kén reggeli hat óra-kor mentem el, utamat Toursnak vévén. Saint-André-de-Cubzac-ban bámultam a' Dordogne rop-pant szélességén, 's annyival inkább, minthogy ezen folyót a' Rhônenál vagy Garonnenál kisebbnek tartottam, itt pedig majdnem szélesebbnek tetszett, mint a' Duna Pest és Buda között. Közép mélysége, a' mint mondják, 25 láb a' tenger áradásakor, melly hét vagy nyolcz mértföldnyire érezhető ezen folyón, tiz tizenöt lábnyival emelvén magasabbra ennek vizét. — A' Dordogne nagysága annyival inkább nevezetes, minthogy nem igen hosszú a'

folyása, mert csak középpontján ered Franciaország.

Nem szükséges Don Quixottekint lovon ülni, mint tébolygó vitéz, hogy kalandra akadjon az ember; nekem a' kocsi belsejében volt hozzá szerencsém. Hatan, vagy jobban mondva heten valánk benne; nevezetesen: egy párisi asszony 8 vagy 10 esztendőös lánykájával, kit a' ferdőbül hozott vissza, — egy királyi testőr, egy angol, mint mulhatatlanul szükséges személy francia gyorszekéren, — egy ifju spanyol, egy ifju francia, Bayonne-bul, — és én. A' bayonnei ifju, terhére lévén a' napsugárok, leereszté az ablak szőnyeget. Erre az asszony megkéré, hagyná nyitva az ablakot, minthogy az ő beteg leányának a' fris levegő okvetetlenül szükséges. Az ifju durczásan felelé, hogy ő is tüstént rosszul érzi magát, mihelyt reá süt a' nap, 's megtagadá az asszony kérését. Ez a' megtagadás szóváltásra nyujta okot, mellyben a' gyermeke mellett szóló anya elevenése, 's a' bayonnei ifju gorombasága vetekedtek egymással.

Én csak néztem utitársaimat; a' katona a' kocsi másik ajtajára dülve ült, nem látszván részt venni a' tulsó félen történt csatában; — a' spanyol köpönyegébe burkolá magát 's örömeben gonoszul mosolygott; az angol nagy hidegvérűséggel hallgatá a' heves szóváltást. Mi engem illet, megvallom, egész belsóm felbáborodott az ifju ember gorombaságán. Midőn ez utoljára tele torokkal kiáltotta volna, hogy ha husz asszony lenne is a' kocsiban, még sem szenvedne meg ilyen alkalmatlanságot, felkelék, ajánlván neki helyemet, „a' hol arcza ment lehet a' nap sugáraitul, mellyektül

annyira irtózik.“ Egy kis zavarodással fogadá el ajánlásomat, 's a' zivatar megszűnt. Dicsőségemre még azt is meg kell jegyezmem, hogy az említett asszony épen nem tartozott a' szépek közé. — Igen elérzékenyült ez a' csekélységen, 's kikéré magának nevemet 's lakásomat, hogy a' mint mondá ezen tettemért férje is kinyilatkoztathassa köszönetét. Neve Azevedo volt, 's férje, ha nem csatlakozom, kibujdosott spanyol.

Tours-ba este 11 órakor értünk (October 25kén). Itt nekem a' Loire nagyobbnak tetszett, mint a' Tisza Szegednél; ágya igen homokos. A' Loire esete Goube ur szerint (az ő Normandia históriájában) 1000 ölnyire nem több két lábnál és hat ujjnyinál, holott a' Rhônéé 6 láb és 8 ujjnyi. A' hid rajta egyszerűbb mint a' bordeauxi, de még is igen szép; hossza ötszáz negyven lépés, széle pedig tizennyolcz, mellyek közül négy négy lépés szolgál gyalogutul, mind a' két oldalon. Tizenöt egyenlő nagyságu bolthajtásbul áll, 's maga a' hid egészen vizirányos lineát formál, 's e' részben jelesebb a' bordeaux-inál, melly a' közepe felé valamivel magasabb.

La Tour-du-Plessis vagy Plessis-les-Tours, a' francia királyok régi vára, mellyrül Scott Walter Durward Quentinjében olly gyakorta beszél, Tours városátul fél mértföldre fekszik, a' Loire és Cher közt. A' revolutió alatt lerontatott a' régi építmények legnagyobb része; de a' mi még fenáll, elegendő annak megbizonyítására, hogy a' skót író XI. Lajos ezen hires lakása leírásában elég pontos.

Nagyon messzeterjedő falakkal van a' várhoz tartozó birtok mindenfelől körülvéve. Ez az épület kétség kívül négyszöget formált hajdan, hanem most

már csak egy szárnya áll fen egy toronnyal, melly a' fölépcsőket foglalja magában. — A' mint ezen lépcsőkön felfelé megy az ember, még most is látja a' falban azon vak ablakokat, mellyekben XI. Lajos alatt a' szentek apró szobrai állottak; sőt még régi felirásokat is láttam itt, hihetőleg olyanoktul, kik ezen várt meglátogatták; egy közülök 1668dik esztendőbeli volt.

A' fenmaradt épületen a' város felől hat ropant nagyságu ablak van, mint királyi várhoz illik. Ezen ablakok felső fele kő rárával van körülvéve, 's különbféle figurákkal ékesítve góth stýlban.

Hibázik Scott Walter, midőn azt mondja, hogy a' várnak csak udvarra vagynak ablakai. Én épen az ellenkezőt tapasztalám; az udvarra, legalább a' fenálló épületben, egyáltalján nincs ablak.

A' vár falai leginkább téglából vannak építve, 's nem igen erőseknek látszanak; de ha az ember azon keskeny nyílásokba tekint, mellyek a' föld színénél valamivel magasabban vannak, 's a' pinczékké változtatott földalatti tornácokba szolgálnak, bámulva látja, hogy ott a' falak hat lábnyi szélesek, 's egészen faragott kőből állnak. Ennél fogva a' vár szembetünő része valami nyájas mezei lakásnak tesztetett azok előtt, kiket XI. Lajos mint vendégeket szép szin alatt magához hivata; holott az ő számokra a' vár alatt rémitő tömlöczők voltak készen. Ezt a' fejedelmet királyi lakához lehetett volna hasonlítani; kívülről ő is ájtatos, szelid, és jóakaró embernek tetszett, holott szívében hitszegés és kegyetlenség rejtezett.

A' vár kerítését (plexitium, 's innét a' Plessis név) formáló falak majdnem egészen fenállanak. — Némelly sánczok is látszanak a' vár kerületében,

's én a' fő kúton kívül még más három kisebbet vettem észre, mellyek kétség kívül arra valának több másokkal rendelve, hogy — a' mint Scott mondja — a' várhoz titkon közelgetők beléjek essenek.

A' kert egyik szegletében egy kis kertiház van, egy kerék védbástya alapjára építve. Ezen helyen a' rege szerint titkos tömlöczök voltak, 's ha XI. Lajos hasznosnak ítélte valakinek vesztét, ide szokta azt vezetni barátságos leereszkedéssel, 's a' szerencsétlen áldozat e' helyen hirtelen és örökre eltűnt.

Egy szomszédságbeli paraszt asszony megmutatá nekem az ugynevezett Kardinál de La-Balue barlangját. Meg kell az embernek hajolni, hogy ezen egészen faragott kőből épült szűk tömlöczbe mehessen, mellyben még most is látszanak régi kályha maradványok. Ez az a' hely, hol, a' mint mondják, tiz esztendei fogsággal lakott a' Kardinál azon oktalanságáért, hogy a' Péronnei utat XI. Lajosnak tanácsolta.

Du Plessis-tül fertály mértföldnyire fekszik az a' régi monostor, mellyet Paulai Sz. Ferencz Minoriták számára szerzett. Tudnivaló, hogy ez a' szent XI. Lajos idejében lakott ezen helyen, 's képzelhetni, hogy egy szent ember, olyan királlyal mint XI. Lajos, tellyes egyetértésben nem igen élhetett. Csak a' szerencsétlenség napjaiban szokott folyamodni ezen fejedelem kegyes barátjához; ha ellenben dolgai szerencsésen folytak, kicsufolá, 's jó kedvében csak „jó keresztyén“-nek hívá őtet. Így midőn bizonyos jeles minémüségű körtvélybül akart enni, mellynek fáját a' monostor kertében szent Ferencz ülteté, ezt szokta volt

mondani: „hozzatok nekem ama jó keresztyén körtvélyébül.“ — Azt mondják, hogy az úgy nevezett „poire de bon chrétien“ innen veszi nevét. Ha nem csalatkozom ez a körtvély ugyan az, melly Magyarországon „budai körtvély“ név alatt esmeretes. Minthogy Mátyás király XI. Lajos idejében élt, 's gyakori öszveköttetésben volt az utóbbival, más részről pedig a magyar király híres csillagmagyarázója Galeotus Martius később XI. Lajos udvarába ment által: nagyon hihető, hogy ezen jeles körtvély faj a budai királyi lakhelybe ez időbe vitetett, 's hogy ezen körülállástul vette budai körtvély nevét.

Ez a monostor most papi nevendékház. A benne lévő papok egy vállcsontot mutattak nekem, mint szent Ferencz ereklyéjét, 's bizonyossá tettek a felől, hogy a monostor udvarában lévő galagonya fát maga szent Ferencz ültette. Az igaz, soha életemben nem láttam illy vastagságu galagonyát; törzsökének álmérője több egy lábnaál egész embernyi magasságig, 's szintolly egyenes, mint akármelley közönséges fa.

Az a felséges viz, mellyet a monostorban, valamint Tours városában is isznak, egy csatorna által vezettedik ide, a Cher folyónak ágya alatt. Megnéztem a Saint-Martin-i káptalan palotája maradványit, mellynek hajdan magok a francia királyok is tagjai voltak. A kincses torony, a mint mondják, Nagy Károlytul épittetett, 's úgy látszik, remekmive a goth építésnek. Saint-Julien régi szentegyházát most egy fogadóban félszernek használják.

A Touraine-i lakosok egy kis tudatlansággal 's gorombasággal vádoltatnak általjában. Az utóbbi vádat alaposnak tartanám, ha ciceronemrul itél-

nék, ki nekem némelly rajzolatokat mutatott, mellyek a' felállítandó muzeum számára vagynak rendelve.

October 26kán délutáni öt órakor utaztam el Tours-bul. A' Loire jobb partján számos mezei házak látszanak a' meredek dombokhoz támasztva, mellyeknek fejezes köve, ha nem csalatkozom, szint' olyan mint a' promontoriumi Buda mellett. Ezen sziklába is sok pincze és egész lakás vagyon vágva.

Blois-on éjjel mentünk keresztül; nem volt egyébre időm, csak a' hid szélességét mértem meg, melly tizenhat lépésnyi, 's három három lépésnyi szolgál gyalogutul mind a' két oldalon. Nincs olly hosszú mint a' tours-i.

Hét óra volt reggel midőn Orléans-ba értem. A' székesegyházat csak távolrul láthatám. E' városban is pompás hid köti öszve a' Loire két partját, Saumur-ben is egy. Be óhajtottam volna ezen szép hidakat valamelly titkos mesterséggel hazámba általszállítani!

Orléans-ban egy ollyan széles és egyenes utsza, mint Tours-ban az ugynevezett „rue royale“,— vagy Pesten a' nagy hidutsza, — nyulik a' hid végétül egész a' nagy piaczig. Ezen az orléans-i szüz ércz képszo-brát látni, igen egyszerű, de nagyon jó ízléssel készült talpkövön. Az én véleményem szerint ezen szobor legnevezetesebb hibája abban áll, hogy nem elegendő nagy.

Orléans-on tul messze terjedő térségen megy által az utas; a' hol csak nagy ritkán láthat falut 's fákat. Ha nem volna ezen föld olly tökéletesen jól mivelve, öszve lehetne hasonlítani a' Tiszamel-leki kiterjedt síksággal.

Páris vidékén felette sebesen hajtanak a' postakocsisok; egy óra alatt három mértföldet mentünk. Hét óra volt este (October 27kén) midőn visszaértem Parisba.

Általános észrevételeim szerint Franciaország földje nem olly termékeny, mint Magyarországé; ugy tetszett, hogy nagyobb részint valamelly vereses agyagbul áll. — Igaz ugyan, hogy Franciaországban sokkal kiterjedtebb a' tökéletes földmivelés, mint mi nálunk; mindazáltal még sem emelkedett olyan polczra, mint Németország több tartományaiban, 's kivált Angliának nagy részében. Azt hihetné az ember, hogy a' föld ezen jó mivélése, főképen a' földbirtok sokszoros elosztásából származik, — mert Franciaország (ifjabb Dupin ur szerint) négy milliom földbirtokost számlál; hanem Anglia példája, a' hol csak mintegy 30,000 ember bírja az ország egész földjét, *) ellenkezni látszik ezen véleménnyel.

Franciaországban csak három vagy négy földbirtokost számlálhatni, ki fekvő jószágából fél milliom frankot huz esztendőnkint; itt koránt sincs olly szerfelett gazdag ember, mint Angliában, de ellenben annyi szegény sincs.

Franciaországban mintegy 60,000,000 akó bor terem esztendőnkint; — a' mi hazánkban körülbelül 20,000,000 akó.

Franciaországban kétségkívül a' szarvas marhatenyésztés a' mezei gazdagságnak leggyengébb ága. Bámultam a' tehenek és ökrök csekély számán, mellyet utam közben láttam. — A' szarvasmarhák száma Franciaországban hat milliomra becsül-

*) Valljon hány földbirtokos lehet a' mi hazánkban?

tetik, holott magában Magyarországhban van öt, hat milliom.

Meg nem tudom fogni, mikint lehessen Franciaországban harmincz milliom juh; mert én igen keveset láttam utazásom közben, — holott Magyarországhban, a' hol csak nyolcz vagy kilencz milliom vagyon, inkább szembe tűnnek. — Rendes dolog, hogy a' juhok száma több országokban, mint p. o. Spanyol-, Francia-, Ángol- és Magyarországhokban, csaknem egészen megegyez a' lakosok számával.

A' lovakban egyáltalján hijányt érez Franciaország, mellyet azonban az öszvérek és szamarak, kivált a' délszaki részeken, igen jól kipótolnak. A' lovak száma Franciaországban 1,200,000re becsültek; — Magyarországhban több van 500,000nél.

Ált nem láthatom, mikint lehessen Franciaországban a' dohánybul való jövedelmet esztendőnkint hét milliom frankra tenni; holott ezt a' növevényt csak két départementban szabad természteni. Magyarországhban a' mezei gazdaság ezen ága egy a' legtetemesebbek közül, 's még sem terem több esztendőnkint 300,000 mázsánál, mellynek ára mintegy $2\frac{1}{2}$ milliom frankot tehet.

Az utak általjában meglehető's karban vannak, hanem még is ugy látszik, előbb jobb állapotban tartáttak. Franciaországban igen kellemesen lehetne gyalog utazni; minálunk ez nem volna tanácsos, és pedig főképen egy ok miatt, melly a' külföldiek előtt elég különösnek tetszhetnék, értem a' kutyákat, a' magyar falukbana a' gyalog utazók valódi ostorát. Azt is meg kell vallanom, hogy a' francia ebeket igen szelid indulatuaknak

találtam, — mintha ezek is részt vennének a' közpallérozódásban.

Malchus *) szerint Franciaországban egyegy lakos a' status jövedelme fejében 13 forintot és 25 krajczárt fizet; az austriai monarchiában pedig csak 3 forintot és 53 krajczárt. Nékem magamnak több rendű francia birtokosok mondták, hogy ők jövedelmeknek mintegy heted részét fizetik adó fejében, kinek p. o. hét ezer forint jövedelme vagyon, az ezer forintot fizet adóképen. Ha ebből egy részről világos, hogy a' francia kormány sokkal nagyobb jövedelmet huz, mint a' mi monarchiánk, hasonló népességtől; más részről kitetszik az is, hogy nálunk a' kormányzás nem olly költséges. Azon kérdés fejtegetése, hogy miképen vagyon ezen adózás a' népre elosztva a' két országban, van-e valami iránylatban egymáshoz a' nagyobb 's kisebb tehetségű lakos adófizetése 's a' t., nem tartozik ezen munka tárgyához.

Ha az angolok idegenek iránti nagy durvasággal vádoltatnak, meg kell vallani, hogy a' francziáknak egészen ellenkező karakterek vagyon. Az ő udvariságok a' vendégszeretés hiányát gyakran elfelejteté velem, melly fájdalom! a' pallérozott népeknél mindenütt eltűnik. A' szegény, durva oláh egy korsó friss vizet tesz ajtaja eleibe, hogy az ott elmenő utasok szomjokat olthassák!

Mi a' tanultságot illeti, igaz, hogy sok személyekre akadtam, kik e' részben külső pallérozódásoknak, 's udvari módjoknak nem feleltenek meg; hanem talán épen ezen udvariság okozza, hogy a' tudományok tekintetében is felette sokat

*) Handbuch der Finanzwissenschaft und Finanzverwaltung.

kivánunk tőlök ; holott más, külsőképen nem annyira pallérozott, tartományokban igen nagyon meglepētünk, ha durva szájbul netalán némelly deák szavakat hallunk, mellyek valamelly tanultságot árulnak el.

Nem akarom itt fejtegetni, hogy a' franciaországi történetek leírásából millyen karaktert kellessék e' nemzetnek tulajdonítani, hanem az a' környülállás, hogy ezt sok idegen, karakter nélkül valónak kiáltja, onnan is jöhet, hogy az olyan idegen az ottani udvariságot időnek előtte vévén barátságnak, igen könnyen tesz olly követeléseket, millyenekre csak a' barátság adna szabadságot, 's ha azután várákozásában csalatkozik, boszonkodik az egész nemzetre. Én legalább ottani hosszabb mulatásom alatt ritka szépségű karakterekre akadtam közöttök, ámbár az illyenek, valamint mindenütt, ugy ott is, kisebb számmal találtatnak.

Némelly olvasóm talán véteknek is tartaná Párisrul semmit sem szólni akkor, midőn Franciaország akarmelly részéről illy hosszasan beszéltem. Ide iktatom tehát rövid kivonatokban némelly leveleimet, mellyeket ott laktom alatt hazámba több rendű esmerőseimhez irtam. Az illyen nézőpont akarmelly rajzolatnál is sokat téssen, 's azért reménylem, hogy olvasóim azokat kegyesen fogják venni.

Páris, Febr. 6kán 1826.

Valahára tehát itt vagyok! Tegnapelőtt délben szerencsésen értünk ide, hét postalegényünk hatalmas pattogatása közben, 's egy, a' Herczeg E. . . által bérlett, hôtélbe (rue d'Artois, Chaussée

d'Antin Nro 5.) szalottunk. A' palota nem igen nagy, 's még is 42,000 frank házbérbe kerül, ide értvén minden házi készületet.

Az uraságok házai itt nagyobb részint udvar és kert között vagynak építve, úgy hogy elől az utszán csak a' kaput látni 's a' mellékes épületet, mint p. o. Pesten Valero selyem műházánál.

Ide érésünk után tüstént megjelent a' párisi kofák (femmes de la Halle) kiküldöttsége, minket köszönteni. Gondolám magamban, ha már ezen elhíresztelt durva asszonyok is olly udvariak mi irántunk, melly módosoknak kell még egyéb embereknek lenni! Az említett tisztos követség nagy bokkrétát hozott jó hajlandósága jeléül; — magában értetődik, hogy az ilyen ajándék igen drága pénzbe kerül.

Utszánk egyfelől a' Boulevard-des-Italiens-re vezet. *) Legelső menetelem oda volt intézve. A' több napig tartott esős idő felette sárosokká tevé az utszákat, mellyek itt különben sem igen tiszták. Mind a' mellett roppant sokaság tolongott fel 's alá a' Boulevard-okon. Ez a' nép járásában, tekintetében, nyelvében 's minden mozdulataiban szembetűnő elevenséget árul el. Ügygyel bajjal tolakodám keresztül a' sokaságon, 's vaktában jobbra vettem utamat. Egyszer csak előttem állott a' pompás rue-de-la-paix, 's a' Vendôme piac. Az utóbinak közepén emelkedik fel ama' roppant diadalmi

*) A' párisi boulevard-ot, melly hajdan a' város sánca volt, úgy lehet képzelni, mint Pesten az ugy nevezett országut, az Evangélikusok templomától fogva egész a' szénapiaczig, azon hozzátétellel, hogy a' boulevard-on nagyobb részint két sor fa van ültetve, a' mi Pesten is igen kívánatos volna.

oszlop, mellyen a' francia seregek újabb győzelmek emelt mívben vagynak érczbe öntve. Hajdan Napoleon ércz képszobra állott a' csucsán, most a' Bourbonok feje zászlója lebege ott fen.

Az oszlop belsejében lépcsők vezetnek fel a' galleriára, de azok egészen setétek, 's olly keskenyek, hogy két ember el nem mehet egymás mellett. Így magam is kénytelen valék hirtelen visszatérni, midőn már szinte oda fen voltam, mert egy ember pihegve akadt előmbe, 's azt állíá, hogy néki hamar le kell mennie, mert a' felesége, ki vele volt, rosszul érzi magát.

Febr. 10kén 1826.

Most utazásunkrul egy két szót. — Straszburchban léptem legelőször francia földre, a' mit ugyan az ottani lakosok nyelvébül nem könnyű észrevenni, mert azoknak nagyobb része németül beszél elzaszi szóejtéssel; csak a' főbb rendü polgárok élnek közönségesen francia nyelvel. — A' itten lévő Schoepflini könyvtárban Corvin Mátyás királyunk egy régi képét láttam, igen jó karban. Ez inkább a' Jankovich Miklós gyűjteményebélihez hasonlít, mint az Ambrasihoz. — A' város könyvtárában, melly több mint száz ezer kötetet foglal magában, Isthuánffy és Bonfin egy két régi kiadását találtam.

Savern (németül Zabern) mellett a' mai napon is fenálló számos vas és réz hámor Schiller Fridolinjára emlékeztet. — Sarrebourghan legelőször hallám a' köznép szájából a' francia nyelvet. Egy igen együgyü, szegény szolgáló francziául beszélt a' kocsink mellett, a' mi eleintén egy kiesinyt

különösnek tetszett, nem azért, mintha az előtt soha sem hallottam volna együgyűen beszélni francziául, mert azt nálunk is lehet hallani, hanem paraszt leány szájából a' diplomatica nyelv csakugyan szokatlanul hangzott.

Nem tudom, ha franczia elmésségnek lehet-e nevezni, a' mit itt egy mesterember czimerén láttam. A' festés valami nagy csizmát ábrázolt, melyből egy macska, egy majom és egy szép asszonyfej nézett ki, ilyen aláírással: „à la botte remplie de malice“ (gonoszsággal teljes csizmához).

Nancyban, az utolsó lengyel király *) hajdani lakhelyén, egy templomban ugyan ezen királynak sirkövét látni ilyen felirással: „Hic jacet Stanislaus I., cognomine Beneficus, per varias sortis humanae vices jactatus, non fractus, ingens orbi spectaculum, ubique vel in exilio rex, beandis populis natus, Ludovici XV. [generi complexu exceptus, Lotharingiam patris non Domini ritu rexit, fovit, exornavit. Hunc pauperes, quos aluit, urbes, quas instauravit, Religio, quam exemplo instituit, scriptis etiam tutatus est, insolabiliter luxere. Obiit 23. Februarii 1766. aetatis 88.

Az uton lévő franczia vendégfogadók külsőképen egyáltalán nem mutatnak annyit, mint a' németországiak, de roszaknak még sem mondhatni; legalább egy ellenkező tulajdonsággal bírnak sok hazánkbelivel: nálunk tudniillik néha szivesen megadnók az étel árát, ha csak kaphatnánk enni, itten pedig szinte esedezni kell, hogy ne hozzanak annyit, mert kevés is sok pénzbe kerül. Nancyban

*) Lezcinsky Szaniszló.

egy vacsoráért, hálásért és reggeliért (tiz személyre) két száz frankot fizettünk.

Châlons-nál bal kézre a' szép Marne völgye terül el, jobbra pedig a' catalauniai mezőség, hol Attila Aetiussal megütközött. A' régi csatapiaczkok közönségesen folyóvizek mellett estek, kétségkívül a' számtalan ló itatása miatt; így a' Magyarok csatája a' Lech mellékén Augsburgnál, a' Tatarharcz a' Sajónál, a' Nikopolyi nagy ütközet a' Duna mellett, a' Mohácsi veszedelem 's a' t.

Epernay tájékán egyesülnek az Eau-noire és a' Marne, mint Tokajnál a' Bodrog és a' Tisza. Epernayt a' champagne-i Bacchus residentiájának nevezhetni. Moit hires pinczéjében negyven ezer telepalaczkot találtunk, a' mi nem olly felette sok, ha meggondoljuk, hogy csak hazánkba is behoznak esztendőnkint majdnem tiz ezer palaczkot, ide nem számlálván a' hamisat, melly talán — hazafiui örömeinkre, — végre épen úgy fogja semmivé tenni a' champagne-i bor becsét, a' mint azt a' tokaji bornál fájdalmasan tapasztaljuk.

Champagne-ban az agyagos föld egy lábnyinál valamivel mélyebben kő keménységű fejr masszává válik; ebből itten, valamint Buda mellett Promontorban, egész házak építtetnek. Châlons-sur-Marne-n tul (a' mint már egyszer emlitém) több falukat láttam, mellyek engem egészen Magyarországba igaztek. A' házak szalmával és náddal vagynak fedve (különben a' francia falukban leginkább lapos téglatetőket látni), a' kerítések épen úgy, mint nálunk, deszkából és tuskébül állanak, a' széna baglyák csucsosak, a' szalmakazalok pedig hosszúak; sőt még a' falusi nép öltözete is, kivált az asszonyoké, kevéssel látszott nekem attul különbözni,

mellyet Magyarország némelly vidékein láttam, p. o. Csallóközben. Hogy a' hasonlóság még ámitóbbá tétessék, mindjárt az első faluban, Mateloueban, körül belül husz leégett házhelyet láttam. A' mint előttem mondták, ezen faluk még a' régi stil szerint vagynak építve. Tudnivaló dolog, hogy déli Olaszországban szinte szembetűnő hasonlóságot tapasztalni Magyarországgal, a' többi közt a' buzának lóval való nyomtatásában, ugy némelly vidéken az asszonyok főkötőjében, melly a' veszprémi asszonyokéhoz hasonlít. Ez bennünket azon gondolatra bírhat, hogy az a' kis pallérozódás, mellyet az irtóztató háboruk csupán mint tilos portékát engedé- nek belopatni Magyarországra, nem csak a' tő szomszéd tartományokbul, hanem az Anjou házbeli királyok, és Corvin Mátyás alatt, Francia és Olaszországokbul is oltatott ide által.

Febr. 26kán 1826.

Egy két héti itt létel után ezen óriási városul 's annak lakosirul még nem mondhatni sokat, ha a' kimerithetetlen tárgyat tekintjük, mellyrül szólni kellene; mindazáltal elébe terjesztem kegyednek némelly észrevételemet, rövid rajzolatban.

Páris legvégső utszáji meg nem felelnek az idegen várakozásának; három, négy emeletü 's viszont apró, csunya épületek vegyesen állnak egymás mellett. Hanem magában a' városban általján szélesebbek az utszák, mint Bécsben a' belső városban, 's már azért is vidámabbak. A' nyilvános épületek, majdnem kivétel nélkül, nagy és pompás stilben vagynak építve. A' ki a' Louvre, a' kereskedő ház, a' Marine minister palotája, a' Bourbon palota

(követek kamarája), 's egyéb hasonló épületek előtt áll, könnyen a' régi Rómába vélné magát igéztetve, habár az utóbbinál lévő allonge parókás roppant képszobrok hirtelen eszméletre bírják.

Templom kevés van, egész Párisban alig több negyvennél, 's ezek is majd mindég üresek, vagy csak érettebb koru asszonyokat látni benne. — A' mit Párisban rosznak mondhatni, az elsőben az utszák kövezete, — csak kevéssel jobb a' selyme-czinél, vagy a' pécsinél; — továbbá az éjjeli világítás, mellyet egyedül a' késő éjszakáig megvilágított boltok javitnak valamennyire; — 's végre a' kenyér, mellynek semmi ize sincs. — A' viz a' filtrir fabrikában tétetik ihatóvá, de még is jobbnak találom, mint előre képzeltem, hanem felette drága; egy nagyobb háznál két száz frankba is bele kerül esztendőnkint.

Az ide való nép egyáltalján későbbben szokott felkelni, de későbbben is fekszik le, mint mi nálunk szokás; tizenegy óra felé 's még éjfélkor is, főképen nyáron, nyitva vannak majd minden boltok, — 's olly nagy a' tolongás némelly utszákon, mint nappal. A' köz-nép csaknem ugy tartja a' nappali rendtartást, mint nálunk, hanem a' felsőbb ranguak közönségesen kilencz tiz óraker szoktak kávézni, némellyek lágy tojást is esznek hozzá 's vajjas kenyeret; azután délben villás reggeli következik, melly rendszerint levesbül, főzelékbül, egy kis sültbül és gyümölcsbül áll. Az ebéd öt vagy hat óraker szokott tartatni; vacsorával ritkán élnek. — A' Palais-Royalban Verry konyhája még most is hires. Itt egy izben 147 féle ételt számláltam meg a' lajstromon. Egy ottani másik Traiteur-nél „chez les trois frères provençaux,“ — minap valakit vendégelvén,

tökaji bort is adattam; egy kis pohárka három frankba került, egy palaczk 36ba, de igaz olly jó volt, a' minőt nálunk ritkán lehet inni. Itt azért nem veszik, mert illy szörnyü drága, ha pedig olcsóbban adná valaki, akkor azt mondják, hogy nem lehet igazi.

A' párisiakrul most csak ennyit; a' férjfiak nekem jobban akarnak tetszeni, mint a' szép nem. Rendetlen vonások és egészségtelen szín az utóbbinál igen közönségesek. Csak a' szemet találok a' párisi asszonyokban érdeklőnek, igen sok eleven-ség látszik benne, 's bizonyos kifejezése a' palléro-zódásnak, még a' legközönségesebb személyeknél is, mellyet máshol ritkán szoktunk észrevenni.

Febr. 26kán 1826.

Az ezer meg ezer uj, soha sem látott és soha sem hallott tárgyak között ugy élek itt, mint valamelly egészen uj világban. Minő mozgás és tolongás körülöttem! — Midőn tegnap este egy olvasókabinetben az ujságokat olvasnám, egy diszesen öltözködött asszony ült velem szemközt, mélyen gondolkodó, tudós tekintettel, 's görbe orrán ropant szemüveggel; — majdnem elnyeléssel fenyegeté a' Moniteurt. Kivüle még egynehány asszony vala ott, kik szinte ujságokkal mulatkoznak.

Néhány nap előtt a' „des-Variétés“ játékszinben voltam. A' ki a' zajongást és bohóságokat látja, mellyek itt a' galleriakon 's a' földszinti helyeken történnek, könnyen elfelejti, hogy ez a' szárazföld legmiveltebb nemzete. Egy bizonyos Brunet lépe fel, — erre iszonyu szózat hallatszék egy lózsibul: „voilà Brunet le frippon!“ Ez a' kiáltás az egész

házban morgást, füttyölést és kaczagást okozott. — Mindjárt erre lárma támadt a' földszinti részen; úgy látszott, hogy két csinos urnak az iszonyu tolongásban nem volt elég helye az egymásra szánt ütések helyes kioszthatására. Csak nagy ügyvel bajjal választathatának el egymástul. Tüstént csendesség lön; ekkor két egymásra rohanó kutyának morgása, ugatása és sikoltása hallatszott. Ez valami tréfás másolatja volt az előbb említett verekedésnek. Az egész ház kaczagásra fakadt, még a' színjátzóok is mosolyogtak. A' felső gallerián az emberek almával 's más hasonló szerekkal hajgálták egymást. — Ezen multság tartott esti hét órától fogva majd tizenegyig.

Martius 10kén 1826.

Egy itteni követ hitvese minap az udvarnál ebédelt, az az tiszteletére ötvenkét személyre adott az udvar táblát, hanem a' királyi familiából senki sem volt jelen. A' vendéglett asszonyság esmerősnéji, vagy, a' mennyire lehetett, földinéji közül hat személyt hívhatta ezen ebédhez saját tetszése szerint. A' Dauphine (korona herceg hitvese) kocsija jött érte, a' követek bevezetője (introduceur des Ambassadeurs) kíséré oda és vissza. Tábla előtt bemutatattott a' Dauphine-nek 's az egész királyi familiának. A' Dauphine bemutatáskor bal kezével fogta a' vendéglett asszonyság jobb kezét, — a' Dauphine leült, 's intett az asszonyságnak, hogy ő is üljön le. Egy két perczenetig beszélgettek, ekkor bejelentetett a' király; kiki felállt. A' király belépe a' körbe, az idegen asszonyság mélyen meghajtá magát, 's két lépéssel elébe ment a' király-

nak, ki erre arczát megcsókolta (a' király csaknem 70 esztendő). Azután visszament a' király 's a' t.

Aprilis 18kán 1826.

Aprilis 13kán Sgricci Improvisatióján voltam jelen egy nyilvános szalában. Mintegy négy száz hallgatója lehetett. — Mindenek előtt arra kéré Sgricci társa a' közönséget, hogy azon tárgyakat, mellyeket az improvisatornak egy szomorú játék alapjául feladni akarnak, írják czédulákra 's vessék az e' végre készen álló üveg vederbe. Ezen czédulák, szám szerint mintegy negyven, mind felolvastattak Sgricci említett társa által a' közönség előtt, hogy azon feladások, mellyek köz helybenhagyást nem nyerendének, félretétessenek. Egyebek közt következő tárgyak is fordulának elő: Francesca di Rimini, Ignez de Castro, Attilius Regulus, Virginia halála, Rienzi, Julius Caesar, Cajus Brutus, Mas-Angelo, Ugolino, Metastasio, Missolunghi bevétele, — épen e' nap terjedt el a' hír, hogy Ibrahim basa ezt a' várt ostrommal elfoglalta. — Midőn az utolsó tárgy felolvastatott volna, a' közönség legnagyobb része iszonyu helybenhagyó kiáltásra fakadt. Sgricci társa, ugy látszott, mintha ellenezni akarná e' tárgyat, 's mondá a' többek közt, hogy ez a' politika ellen van. Egy ősz ur felszólamlott erre a' hallgatók közül: „ce n' est pas la politique française.“ A' tárgy elfogadtatott, az az, a' többi tárgyak közé tétetett az üveg vederbe. Most sorsot huztak. Egy asszonyság húzá, „Francesca di Rimini-t“ — „non! non!“ hallatszék mindenfelől. Egy másik asszonyság nyult a'

vederbe: — „Ugolino“ — „non! non, non!“ hal-
 latszék ujonnan. Végre egy fiatal szőke leány nyult
 hófehérségű kis kezével Pandora szelenczéjébe;
 ujjággal pillanta — mit természetes — a' czédu-
 lára, és mosolyga, — Missolunghi volt. — A' szá-
 la örömtapsal telt be, mintha már szakálánál fog-
 va tartanak a' gonosz Ibrahimot. Sgricci társa siet
 ki a' czédulával, 's egy minuta múlva belépe Sgricci
 a' szalába. Ő közép termetű, majdnem kicsiny,
 gyengéd és vékony alkotásu, haja hosszú 's fekete,
 homloka alacsony de széles, szemei nagyok, feke-
 ték és lelkesek, órra hosszukás, egyenes, szája
 jókora, 's ajkai keskenyek. Régi olasz szabásu,
 's himzett fehér galléru, fekete bársony öltözetben
 volt; nyaka meztelen. Melyén arany emlékpéznz
 függött, mellyet Toskána nagyhercege ajándékozott
 neki, 's rövid száru csizmát viselt fekete rojtokkal.
 Azt mondják, hogy bal lábának lőköröm formája
 van, hanem igen jól kell azt elrejtteni tudnia, mert
 egészen közönséges formájú csizmája volt; csak-
 hogy még is valamennyire döcözgős a' járása. Sgricci,
 lord Byron, és Scott Walter derék sántító hármast
 tesznek, de hiszen már az egyik kimaradt közülök.
 Sgricci valami szemérmes bátortalansággal lépett
 be, melly azonban egy keveset affectálnak látszott,
 szintugy mint gyenge lány szava is, mellyel a' fel-
 adott tárgyat a' társaság előtt kétszer elolvasá. —
 Ezen tárgyhoz — mondá egy pár perczenetnyi gon-
 dolkozás után — néhány tragicus személyt próbálok
 formálni, hanem meg kell vallanom, hogy az egész
 történet nem igen esmeretes előttem; még azt sem
 tudom, ki volt légyen Missolunghi vezére? több
 szózatok nevezék Bozarist. Egy jelenlévő görög ifju
 egynehány oda tartozó főszemélyt mondott, egye-

bek közt Jósefet, a' missolunghi-i érseket, 's ka-
 pitány Karaiskakit. Ennekutána engedelmet kért
 Sgricci a' történetbe egy pár asszonyszemélyt is
 felvehetni, 's nevezetesen egy hugát az érseknek,
 ki 'Sófiának hivassék, 's ájtatos és mélázó leány
 légyen; azután még a' görög kapitánynak is ada
 feleséget. A' törökök részéről Ibrahim basa nevez-
 tetett meg, 's Selves, egy hite cserélt franczia, 's
 végre kart is kapott mindegyik felekezett. A' jelen-
 és a' tengerpartra téteték által Themistocles, lord
 Byron és General Normann sirköveihez közel. Egy
 szomszéd lózsiban három stenographust (sebesirót)
 vevénk észre, kik a' szomorú játék feljegyzéséhez
 készülének. Minekutána Sgricci a' képzelt szemé-
 lyeket ekkint elrendelte, 's a' történet helyét meg-
 határozta volna, minden további gondolkozás nél-
 kül megszólamlott, 's másfél óráig improvisált,
 folyvást nevedő tüzzel. Engem különös borzadás
 lepett meg ezen különös ember hallására és látá-
 sára. Hangja világos, tiszta, kellemes, nyelve a'
 legszebb olasz, actiója bámulatos eleven és kifeje-
 ző, ámbár néha igen groteszk. Szólása olyan, mint-
 ha jambusokban beszélne, vigyáz valami scansio
 formára, 's némelly helyen, a' hol a' hathatóságot
 nevelheti, rimeket is vegyít bele. Néha előveszi
 zsebkendőjét, hogy arczárul az izzadást letörölje.
 Megnevezi minden jelenés elején a' személyeket,
 mellyeket előhoz, de hangját soha sem változtatja
 annak megmutatására, hogy most más személy be-
 szél; ezt a' beszélgetésből kell kitalálni. Némelly
 helyek kimondhatatlan tapsal fogadtattak. — Köl-
 tése csupa lyrai, 's a' darabnak a' cselekedet el-
 rendelésében, 's a' személyek karakteristikájában
 csekély becse lehet, — de még is a' legnagyobb

figyelemre és bámulásra méltó. Sgricci valamilelki köteltánczos forma, hanem annyira áll a' közönseges köteltánczosok felett, a' mennyivel a' lélek van a' testen felül emelkedve.

Április 20kán 1826.

Nem régen a' növények kertében (Jardin des Plantes du Roi) voltam többek társaságában. Kimentünkben volt alkalmatosságunk a' város roppant kiterjedését csudálni. A' jó magasan fekvő „Pont du Jardin du Roi“ nevű szép, új vashidraul jobbra és balra, kelet és nyugot felé, a' mennyire a' láthatár terjed, csaknem egy 's ugyan azon setétes házmasszát láttam. Mit nem rejt ezen roppant labyrinth magában! boldogságot és nyomoruságot, érdemet és vétket, minden kigondolható formában és színben. — A' boulevardokon még alig látszott egy zöld fa (Április 7kén), hanem a' növények kerte már egészen Májust mutatott. Még a' természet is becsületben látszott ezen saját szentségét tartani; itt már az akáczfák is zöldeltek. Maga báró Cuvier vezete bennünket mindenfelé, 's ez méltó cicerone a' növények kertében. A' legnagyobb gazdagság van itt a' természet minden országából, csudálatra méltó rendel nézésnek kitéve. Üres helyet nem látni, 's még sem mondhatni, hogy itt vagy amott kelletténél több volna öszvehalmozva. Egy osztály a' másik után következik olly sorrenddel, melly a' szemnek kellemes, 's a' beavatatlannak is könnyen megfogható. A' libanus-i méltóságos czedrus (92 esztendő) felségesen néz le egy dombrul, kár hogy csucsát több esztendő előtt a' villám leütötte. Törzsöke 's ágai a' cserfához hasonlitanak, tövisei

majdnem megegyeznek a' gyalogfenyőjéivel, csak hogy vaskosabbak és setétebb színűek. — A' mit a' nagy természet a' világ minden végén 's szegletében nagyot 's nevezetést teremt, az itt, mint egy égő-pontban, vagyon öszvegyűjtve. Felmenvén egy kis mulató házhoz, melly egy dombon fekszik, újra végig láttuk egész Párist; de az én fejemet és szívemet a' szép természet kecasei, mellyeket épen most csudáltam, annyira elfogták, hogy ezen iszonyu nagy Ninive az ő kilencz száz ezer lakosával engem csak undorított. — Természetes, hogy itt az illy nemes felhevülés nem igen sokáig tart. — Nem lehet szebb tudomány, mint a' természet vizsgálása. Midőn a' többi tudományok a' velek foglalatostkodók szívét gyakran elfásítják 's kiszáritják, a' természet esmérete az ő változhatatlan felségében, tanítványit kegyesekké 's jókká teszi.

Junius 10kén 1826.

Illy nagy város kebelében csak a' mesterség látszik uralkodni, 's a' jó anyatermészet csak akkor jut eszünkbe, ha netalán valami élő remekmivét látjuk. De most hamarjában más természeti szépségeket is láttam, 's lelkem, melly már bele fáradt volt a' nagy zürzavar látásába és hallásába, enyhülést talála, mint a' fáradt vándor az erdő forrásánál. Kurirképen valék Mayni Frankfurtba küldve, 's visszatértemben meg nem tartóztathatám magamat, hogy a' Rajna mellékén egy kis kerülést ne tegyek. Mainzbul egy csinos hajón, az ugy nevezett vizi diligencen, Coblenzbe mentem. A' legszebb májusi idő 's egy jó és vig társaság a' hajón, rendkívül kellemessé tevék ezen utamat.

Oh milly bájos tájékok ezek! Meg kell vallanom, sem a' szépen változó Vág völgye a' regényes Vág Beszterczével, — sem a' keskeny Garanvölgye a' Revistyei várral, — sem a' tágas Hernád völgye Boldogkő setétes omladékaival nem érnek fel ezen tekintetben a' Rajna mellékkel. Mainz és Bonn között, a' mi nem nagyobb darab föld, mint Pesthez Komárom, csaknem ötven váromladékot lehet számlálni.

Az egész társaságban csak egy schweiczi ifju volt komor és magába merült. Ez a' Rajna melléki hegyeket nem elég magasaknak, magát a' Rajnát nem elég szélesnek, a' vizi diligencet nem elég téresnek találta, — mi pedig mindnyájan őtet nem elég okosnak; későbben sült ki, hogy a' komor ifjunak otthon valami Mimilije volt, 's az attul való távozás állította őtet környülményeivel ilyen feszes lábra. Egy stuttgardi kereskedő is volt a' hajón, pallérozott, szép feleségével 's hajadon sógornéjával. Ez az ember szüntelen gőzmachinákrul és gőzhajókrul beszélt, mintha valami rossz lélek lakott volna benne. Többek között azt állitá, hogy a' gőzhajózás egyedül csak az apró kereskedést mozditja elő; mer't általa a' kisebb kalmárok csekély portékájikat, mindég hamar megkaphatják, 's így a' nagy kereskedőket, kik előbb a' kis kalmárok spediteurjei voltak, minden bizonnyal tenkre teszik. Én, az anti-gőzmachinistát, a' ki, mint későbben megtudám, maga is nagy kereskedő volt, a' mennyire lehetett, kikerültem, hogy gőz beszédjétül ment lehessek. Bingen-nél láttam ama' veszedelmes örvényt (Bingerloch), melly hajdan Charybdis gyanánt számtalan hajót nyelt el. Eszembe juta azon idő, midőn a' szegény rajnai hajósnak a' bingeni

lyuktul, 's a' Rajna mellett tanyázó sok rabló lo-
vagtul egyiránt kelle félnie, — ekkor megránta
köntösömnél fogva a' bohó gőzokoskodó, 's bizo-
dalmasan közlé velem, hogy, a' mint reményli,
ezen helyen több gőzhajó fog elsüllyedni, „itt sem-
mit sem használnak“ mondá „a' machinák, 's ez
majd véget vet az egész tréfának.“ — Hajósaink
ellenben azt állították, hogy most a' bingeni lyuk
koránt sem veszedelmes.

Egy drontheimi svéd bányász-tiszt is volt a'
hajón, igen értelmes ember, ki, mint mineralog,
tudományos tekintetből Európa nagy részét beutaz-
ta. E' meg semmi egyébrül nem akart beszélni a'
selymeczi bányamívelésen kívül. Volt végre velünk
két hollandus kereskedő is, Seeland tartománybul,
két phlegmaticus, millyen még soha sem került
előmbé. Ezek se nem láttak, se nem hallottak sem-
mit körülöttök; úgy tetszett, hogy ezek szüntelen
csak additíóval és subtractióval foglalatoskodott.
Coblentzbul meglátogattam Ehrenbreitsteint, az óri-
ási erősséget, 's ebédre Bad-Emsbe kocsiztam. Ems
koránt sem olly szép, mint p. o. Bártfa, vagy a'
trencsini ferdő, 's még is millyen híres egész Euro-
pában. A' német ferdőhelyek a' continens közepén
feküsznek, 's ez teszi, hogy a' Muszka, vagy Bur-
kus, ha Párisba utaz, úgy nem különben az An-
gol, ha az olasz vagy franczia földet már megunta,
könnyen oda kerül. Tíz napi távollétem után ismét
Párisban voltam.

Junius 28kán 1826.

Minthogy most nem messze lakunk a' híres
Palais-des-Invalides-tül, környékünk teli van inva-
lidusokkal, 's én soha sem láttam így elcsonkitott

embereket. Ezek itt a' mult háboruknak élő trophaeái! Minden száz embernél legalább negyven, ötven láb, 's szintannyi-kar hibázik. Ezen világszerte esmeretes invalidus házat, kivéven a' Domját, nem találok olly szolid és nemes izlésű épületnek, mint az invalidusok palotáját Pesten. Az első emeletbeli szép szobák elfogadó szaláknak, 's Isten tudja micsoda pompás czélokra vagynak rendezve; a' szegény sánta invalidusnak pedig a' második és harmadik emeletbe kell mászkálni. Így karakterizálják magokat XIV. Lajos csudamivei; mindenütt csak pompa és felség, valódiság pedig kevés benne.

Tudom csudálkozol, hogy még eddig a' Palais-Royal-rul semmit sem irtam. Minden idegen ezt szokta Párisban legelőször felkeresni, 's megvalom, magam sem késtem sokat annak megnézésével. De az utazók rendszerint annyira nagyobbítják leírásokban az ilyen tárgyat, hogy ez, melyről régolta olly sokat hallottam, várakozásomnak egészen meg nem felelt. Egy vasárnap este mentem oda legelőször, azt gondolván, hogy akkor lesz ott a' legnagyobb pompa, azonban épen ellenkezőt találtam; a' boltok be voltak zárva, 's minthogy épen azokbul jön a' legnagyobb fény és világosság, a' sokaság csaknem vaktában tolakodott a' setétes tornácokban, egynehány nyomorult lámpa mellett. Ezen tornácok az udvar felől az egész épület körül vezetnek, 's bele telik majd fél óra, míg az ember végig sétál benne. A' boltok itt számtalanok, minden kigondolható portékával, de ez nem a' legjobb hitelben áll. A' tizenhárom kávéházon kívül, több rendű játszóházak is vagynak itten. Ezek közül a' 113 ajtó-szám alatt lévő't meglátogatván,

kisérőmet nem akarták bebocsátani; mert még nem látszott huszonnégy esztendősnak. A' kalapot az előszobában kell hagyni; illy' tisztes helyre nem volna illő fedett fővel bemenni! A' „rouge et noir“ leginkább van divatban, de más nemű játékok is folynak. A' játékosok, a' mint gondolhatni, általában nem legtisztességesebb karaktert mutatnak ábrázatjokban, nevezetesen egy ottan munkálódó Croupier-nek olyan képe volt, hogy a' miolta ötöt láttam, urunk árulóját, Judást, csak ilyen arczal képzelhetem magamnak. — Tudnivaló dolog, hogy a' játszóházak árendája mintegy hat milliom frankot hoz be esztendőnkint a' kormánynak. — Ha valaki azt mondja, hogy ez illetlen jövedelem, 's hogy a' nyilvános játékot meg kellene tiltani, a' kormány védlőji ezt felelik reá, hogy ha árendát nem vesz a' kormány a' nyilvános játszóházaktul, a' játékok majd minden felvigyázat nélkül, alattomban fognak történni, 's a' kormány hat milliom frankal kevesebbet vesz be.

A' Palais-Royal-ban sok idegent látni minduntalan; ezek között a' németeket, fen szóval folyó beszélgetésekbül könnyü kiesmerni; a' francia illy nyilvános helyen halkal szokott szólni. Rendesnek tetszett, hogy a' német, ki otthon nem sokat beszél, a' Palais-Royal-ban illy lármát tesz, a' francia pedig, ki bizonyos tekintetben az egész világ tudtára lármáz, ugyan ott olly csendesen van. — A' roppant épület elő részét maga herczeg Orléans lakja, ki a' többiért, a' mint mondják, fél milliom frankot vesz be esztendőnkint házbér fejében.

Augustus 6kán 1826.

Nehéz volna másutt akárhol olly sokféle tárgyakat egy nap alatt látni, mint a' mennyit én a' mult vasárnap itten szemléltem. Először a' Régiségek Muzéumába mentem a' Louvre-be. Visconti jeles munkáját *) kezemben tartva, mintegy álmoképen láttam itt előttem az ó világot. Számtalan képszobor, melykép, emelt miv, candelabrum's egyéb készítménye a' görög és római vésőnek, vagynak ezen roppant pompás szalákban változó sorban felállítva. Most tudom, mint lehessen valami régibe is bele szeretni! Julia, Augustus leánya, elfelejthetetlen előttem, — képén soha nem hervadó ifjuság, testalkatjában mennyei báj és kellem. Egy Tiberius, bő togájába felségesen burkolva, 's a' legegyszerűbb állásban, mellyet római imperatornak adhatni, sokkal méltóságosabbnak tetszett, mint ama' Theseus Bécsben, melly olly igen szeretne méltóságot parancsolni. Septimus Severusnak egyik melyképe csudálatos remekmiv! Soha sem hittem volna, hogy a' hideg, halál sápadtságú márványbul illy eleven lényt lehessen teremteni! Ábrázatjában több az élet, karakter és igazság, mint ezer élő physiognomiában, mellyeket a' köz életben látunk. — A' hiu Lucius Verus többrendü melyképei mind szembetűnő szorgalommal vagynak készítve; látszik, hogy nehéz volt a' mivészeknek a' hiu ember helybenhagyását megnyerni. — Rendkívül érdeketes volt reám nézve a' Praxiteles hires Saurocton-a (gyik-ölő Apollója), melly egy régi hiv másolatnak tartatik, —

*) Description des antiques du Musée royal. Paris 1820.

's egy párkány. (Fries) töredék, Minerva athenei templomának czellájából, melly Phydias plánuma szerint, 's az ő felvigyázása alatt készítettett. Egy-néhány athenei szüz jön haza a' Panatheneekről, 's visszahozza az áldozati készületeket az istenaszszony templomába. De mit használ itt a' leírás, ezeket látni kell!

Az előidő ezen szentségébül egy egészen ellenkező helyre mentem, t. i. a' Palais-Royal-nak egyik kávéházába. Itt az illyenben ritkán biliárdoznak; ugy látszik, csupán ujság olvasásra 's kávé ivásra vagynak azok rendelve. Rendszerint valami csinos dáma ül a' pénztárnál, kinek kötelessége 's foglalatossága a' vendégek oda édesgetésében áll. A' nevezetesebb kávéházakban számos és pompás tükörök talátnak, mellyek itt egyáltalján igen módiban vagynak. Egy, körülbelül két réfnyi magasságu 's öt negyed réfnyi szélességü tükör, mintegy ezer frankba kerül.

A' kávéházbul az evangelicus templomba mentem, (rue-des-Billettes) melly majd egy órányira van a' mi hôtélünktül. Az isteni tisztelet délután egyedfél órától fogva két óráig tart. A' templomban nincsen oltár, hanem csak imádkozó asztal, mint a' reformátusoknál, de csinos orgona áll benne, melly sokszor másféle muzsikátul is kísértetik. Az oda való egyik predikátortul többek között azt hallottam, hogy midőn Napoleon alatt, (a' mint szokás szerint minden esztendőben most is történik) a' sokféle előljároságok az udvárnál megjelentek, Napoleon mindég ugyan azon kérdéssel szokta volt az említett predikátort megszólítani: „nemde tizenkét ezer lelket számlál ekklesiájok.“ Ugy tetszik, ő is azt hitte: mundum regit numerus,

noha ő alatta csak az egyes szám látszott uralkodni.

Visszamenet a' St. Honorée utzában azt olvastam egy czédulán, hogy egy fertály háromra ezen helyen amerikai angol isteni tisztelet lesz. Így hát épen jókor jöttem. Fen a' házban egy kis kápolna van a' presbyterianus isteni tisztelet számára. Egyszerű szalmaszékeken ült itt mintegy nyolczvan diszes asszonybul és férjfibul álló gyülekezet. Én is leültem közéjük. A' fenékszinen egy alacsony cathedrából látszott ki a' pap feje. Nagy csendesség volt, nagy tetszett az ájtatosságához készültek. Egy negyed óra mulva felállta az egyszerű fekete ruhába öltözött pap, 's igen sokáig olvasott angol bibliából. Elöttem egy asszony ült, mellettem jobbra balra két ur. Midőn a' pap a' biblia olvasást elvégezte, az asszony egyszerre felállta elöttem, 's arczával felém fordult. Szinte megijedtem ezen mozdulásán, pedig közben légyen mondva, ábrázatja igen szép volt. Jobb 's bal szomszédom hasonlólag megfordultak, tehát én is hátra fordultam; az egész gyülekezet a' papnak hátat fordítva állott. Most egy nagy, vastag Amerikainak széles háta volt elöttem, azonban keresztyén türedelemmel vártam a' dolgokat, mellyek majd következni fognak. A' pap lassu 's egyforma hangon imádkozott. — Jobb szomszédomra kacsintottam, — ez behunyt szemmel ájtatoskodott; azután a' balra pillantottam, ennek is be volt a' szeme hunyva; most egész csendességgel fordultam meg, 's a' pap felé néztem. A' hátam megett lévő asszonyságra is pillantottam fél szemmel, de ennek nyitva volt a' szeme, valamint még egynehány más asszonyé és uré is. Így tehát Isten neki én is nyitva hagyám

az enyimet. Az imádság hosszabb volt husz Mi-
atyánknál. Minekutána vége lett volna, ujlag le-
ültünk mindnyájan. A' pap egy éneket dictált,
mellyet az egész gyülekezet egyszerü 's igen szép
melodia szerint énekle utána. Az előttem volt asz-
szonyság ugy énekelt, hogy sz. Ceciliát vélhettem
volna hallani. Az ének után az ángol predikáció
következett, melly szörnyü hosszú volt. Azután
még egy rövid imádságot olvasott a' pap, 's végre
négy óra után kimentünk a' szabad levegőre. Nem
egy hamar megyek ismét a' presbyterianus ká-
polnába!

Most még a' Louvre-be akartam menni, hogy
a' felső emeletben a' képgyűjteményt még egyszer
csudálhassam, hanem már ki felé tódult a' nép; a'
muzeumok négy órakor bezáratnak. Bumban ismét
a' Palais-Royalba mentem 's a' Rotonde-ban or-
geade-t ittam, melly azonban ugyan csak rossz volt.
Általában nem találtam Párisban nyilvános helyen
(Tortoni-n kívül) valódi és jól készült hivesitőt.
Legtöbbnyire egyvelékek, ugy hogy akármelly
kicsiny magyar városban sem kaphatni rosszabbat,
ha t. i. itten más hivesitőt lelhetni a' fris szellőn
kívül.

Hatodfél órakor cabriolet-be ültem 's a' Bar-
rière - des - Combats - hoz mentem, az állatviadalt
nézni. Először 's hihetőleg utolszor volt, hogy ezt
láttam. Be sajnáltam a' szegény állatokat! Nyo-
morult sokaság lehetett az a' Rómáiaknál is, melly
a' gladiatorok viadalában gyönyörködhetett. — Itt
legelsőbbben kutyákat eresztettek a' korlátok közé,
's egymás ellen tartották őket; midőn elég sokáig
morogtak és ugattak, szabadon bocsáttatának 's
ekkor egymásra rohantak. A' közönség mindég

azon kutyát vette pártfogása alá, melly eleintén gyengébbnek látszott, ha vitézül viselte magát, 's rendszerint e' maradt utoljára győztes, mert a' felette heves csakhamar kimerité erejét, a' hidegvérüt pedig a' goromba megtámadás hathatósan felingerlette. — A' kutyák után egy vadkan jött, melly ugyan csak vitézül védelmezte magát a' kutyák ellen. Továbbá egy farkas következett, melly szüntelen nyafogás közben úgy elszórta a' kutyákat, hogy kin volt reá nézni. Most egy simára fésült csinos szamarat vezettek a' vivó helyre, nyereggel a' hátán, mellyen egy nagy majom ült. Megjelentek különféle kutyák 's erőszakosan támadták meg a' fülest, de a' vitéz bajnok minden várakozást fellyül muló bátorsággal védelmezé magát. Mint örült, úgy szökött első lábaival a' leggorombább kutyára, azután a' hátulsókkal rugdalt, itt is talált, ott is talált, mint hajdan a' dühös Roland. A' majom minden rugás után egyet ütött füle közé tenyerével, mert a' rázódásért boszongkodott. A' kutyák lassankint mind eltávoztak a' szürke oroszántul, melly az ő diadalmát iszonyu orditással fejezé be.

Az alatt, mig a' közönség ezen tisztes viadalt legnagyobb részvétellel nézé, hallám a' lózsi-ajtót hátam megett igen halkal nyikorogni. Visszanéztem, — egy tolvaj már kezében tartá szomszédom kalapját, melly a' mellékpadra volt téve. Szavamra a' vendég hirtelen visszavonult mentekező, udvarias kifejezésekkel. Szomszédom megköszöné figyelmemet; ő ez uttal hajadon fővel sétált volna haza *).

*) E' volt egyetlen egy e' féle történet, mellyet Párisban csaknem három esztendei ott létem alatt ön magam tapasztal-

Az utolsó vitéz dicsőséges harcza után egy iszonyu nagy medvét hoztak a' csatahelyre, melly a' reá rohanó tizenkét kutyát rettenetesen öszve-marczangolta. Ezek között egy izmos fekete kutya legnagyobb bátorságot mutatott; tizszer is elhajította a' medve hatalmas talpával, két izben meg is harapta csunyául, hanem az „Intrepide“ mindig újra megtámadá a' roppant undokot, 's végre valóban olly erővel ragadá meg torkánál fogva, hogy bizonyosan megfojtotta volna három akkora ellenségét, ha tőle el nem huzzák vala. Szomszédom dühösen tapsola kezével, ezt kiáltván: „d....e, il l' a prit d'une belle manière!“ *) — Ezután még bikaviadal jött, de a' mellyet én már nem akartam nézni. — Késő este bágyadtan értem haza.

September 8kán 1826.

September 4kén többek tarsaságában Fontainebleau-ban voltam. A' gyorszekéren mentünk. Mindössze huszonketten ültünk benne és rajta. A' kocsi belsejében hat frankot fizettünk egy helyért 's egy frank borra valót. Fontainebleau Párishez mintegy annyira van, mint Bécshez Po'sony (14 vagy 15 franczia mértföld). A' vidék, mellyen keresztül utaztunk, valóban igen szép, kivált Corbeille felé, hol a' Szajna nyájas dombok között folydogál. — Szép mezei lákásokat és kert-ültetéseket is sokkal többet láttam ezen ut mellett, — melly Olaszországba vezet, — mint a' Németországba

tam; holott ellenben Londonban oda érkezésem után mindjárt a' második este nyilvános utszán megtámadtattam.

*) Ö.....t, ugyan szépen megfogta.

vívó körül. A' régibb allée-~~ka~~ nagyobb részint szilfábul állanak, az újabbak platán és nyárfábul. A' „hameau de la Cour de France“-nál, egynehány mértföldnyire a' várostul, az ut mellett balra valami obeliszka forma kőoszlop látszik, illy lovagos felirással „Dieu, le Roi et les Dames.“ Eredete ismeretlen. Hihetőleg az utolsó toast mentette meg a' revolutió idejében a' két elsőt 's magát az emlékoszlopot is a' romlástud.

Közel Fontainebleau-hoz, a' szomszéd dombokon jókora mészsziklák látszanak, mellyek a' szép bikk és cserfa erdővel festős ellenkezetben állnak. Imitt amott halavány nyírfák emelik a' többi fák setét zöldjét. Noha ugy látszik, nincs a' francziáknak igazi érzések a' természet szépségei iránt, (a' mi azoknak, iránylathoz képest, csekély számából is ki tetszik, kik a' Schweiczot meglátogatják) még is hazafiui elragadtatás lépé meg e' kies tájék látására francia uti társunkat is, ki ezt szinte most látta legelsőbben. Én részemről a' vernáthi szoros-utra, a' murányi regényes vadonra 's a' t. gondoltam. Hét órányi kocsizás után Fontainebleau-ba értünk. Ezen 7—8 ezer lakost számláló kis városban a' kövezet igen jó, a' mi nekünk szegény párisiaknak örvendetes jelenés volt.

Öt egybefüggő, különböző építésű kastély tesz egy zavaros egészet, melly I. Ferencz, IV. Henrik, XIII. Lajos és XIV. Lajos által részenként építettett. IV. Henrik két milliommál, XIV. Lajos pedig öt milliommál többet fordított építésére. Egy ángol ezen csuda épületnek „un rendez-vous de châteaux“ nevett adott. A' nagy első udvarban — cour du cheval blanc — történt Napoleonnak ismeretes bucsuzása hív gardájátul, Elbába menetele

előtt. Vernet Horácz ezen szempillantatot egy gyönyörű képben adá elő. — Napoleon Aprilis 20kán 1814ben délután egy óra felé lépett ki szobájából. Egynehány főtiszt, — korunk legfényesebb udvarának szomorú maradványa, — várakozott reá az előszobákban. Hallgatva nyujtá mindeniknek kezét, sebes lépésekkel sieté le az udvarra, hol öreg gárdáji soronkint valának fellállitva. In utraque sorte fideles. — A' dobosok dobszóval köszönték, a' gárdák fegyverrel tisztelkedének; ő int — — 's minden hallgat. Rövid, de érzéssel tellyes beszédben vesz bucsut korának első katonája régi fegyveres társaitul; kik neki csak néma zokogással felelnek. Bonaparte ezután maga eleibe lépteti Tortit, a' sas-tartót, leveszi a' harczjegyet, 's a' saszívéhez tüzesen szoritja; erre mindnyájoknak még egy „istenhozzád“ot mond, 's — el siet. — A' mindenben csak magát tekintő vezérnek, a' ki győzelmek szédelgésében az embereket egyedül számjegyeknek tekinté, még is kellett e' szomorú órában csekély hiveinek részvételet becsülni tudnia, — mert szemeit nedvesedni látták.

Engem a' kastélyban mindenek felett azon régi szobák érdeklettek, mellyek hajdan V. Károly császárnak szolgáltak lakásul, 's mellyekben ujjabb időkben IV. Károly spanyol király és VII. Pius pápa a' nemzetek törvényeivel ellenkező fogságban éldegéltek. Egy előszoba, egy kis ebédlő, 's egy hálószoba, mellyben egyszer'smind misét olvastak, volt minden, mi az elsőnek az ő óriasi Escorialjáért, 's az utóbbinak a' vatikán tizenegyezer szobájáért kárpótlásul adatott. A' földi semmiség ezen emlékezet helyeinek mellékdarabjául szolgálhat a' kastély másik részében azon szoba, a' hol Napo-

leon az ő lemondó oklevelét készítette. Az a' kis kerek mahagoni asztal, mellyen azt irá, a' szobában még most is áll. Elég nagy volt ilyen munkára! Mutatnak még más hosszú asztalt is Napoleon-tul, mellyen rendszerint plánumait dolgozta ki. Az a' galleria, mellyben Monaldeschi — a' svéd Kristina Bergamije — annak parancsára meggyilkoltattott, több szobává változtatott által. — XIV. Lajos boudoir-ja, mellyben még az ágy teteje és oldalai is tükrökkel vannak kirakva, azon férjfi napkeleti pulyaságára emlékeztet, kinek karaktere hiuság és ész, érdem és vétek egyveleget ábrázol, 's a' ki sok szép mivén kívül négyezer milliom livresnyi adósságot hagyott népére örök emlékezetül.

A' kastélyban sok szoba még most is régi fényében áll, a' mint benne IV. Henrik, 's az utána következett királyok laktak. A' kastély egyik felét egy nagy tó mossa, mellynek közepében egy kis mulató ház egyenesen a' vizbül emelkedik ki. Ott tartotta IV. Henrik ministereivel 's a' többivel, legtitkosabb tanácskozásait. — Egy régi allée még a' Maintenon nevét viseli; a' mellette fekvő domb pedig IV. Henrik dombjának nevezetik. Itt mindennek van történeti érdekléte. Még elfeledém a' kastélybeli régi játékszint emliteni, melly hasonlólag meg van előbbi formájában. Elöl a' gallerián jobbra a' királyné lózsija, balra a' királyé látszik; a' királyi hercegeké pedig a' fenékszinen van. A' galleria korlátja igen alacsony, hogy a' nézők öltözeti ékessége annál inkább meglátszassék.

Este egy más játékszint látogattunk meg, hol se galleria nem volt, se ékességet nem lehetett látni. Ben a' városban egy nagy udvarban állott

egy kis nyomorult játékszin, egy pár ocsmány decoratióval. A' meglehetősen számos közönség szabad ég alatt ült, részint csupa földön, részint pedig kerekben alacsony padokon. Egy kis holdvilág 's egy pár fadgyu gyertya tevék az egész megvilágítást. Egy magános muzsikus régi töredezett hegedün játszott egy ouverturet, melly nekünk mélyen szivünkre hatott. Végre felránták a' kárpitot, melly azonban hatalmas ránczokban egy kicsinyt fél oldalra függött. Nem tudom, volt-e neve a' darabnak, hanem alexandrinusokban volt írva. Egy férjfi beszélt benne elejétül fogva majdnem végig lélekszakadva, a' többi játszó személyek néha egy „igen“t, vagy „nem“et mondtak. Mondhatom, soha sem láttam hazámban ennél nyomorultabb játékszint, szindarabot, és játszó társaságot. Sáros Patakon jutottam egyház, melly közel járult hozzá, de ez is legalább fedél alatt adatott egy kocsiszinben.

Más nap Thomery helységébe kocsiztunk, melly másfél francia mértföldnyire esik Fontainebleauhoz, 's legjobb szőlő terem benne az egész vidéken. A' falu a' Szajna mellett, szőlőkertekkel körülvéve, kies völgyben fekszik. Minden szőlőkert, mintegy embernyi magas fallal vagyon bekerítve, mellynek déli oldalán, valamint a' házakon is ben a' faluban, fel vagynak eresztve a' szőlővesszők. Itt ezen szőlőfaj „Chasselas“nak neveztetik. Heintl, a' szőlőmivelésről irt munkájában „Malvasier blanc“nak nevezi azt; 's ez szint' azon neme a' szőlőnek, mellybül Tokajban legjobb asszuszőlőt nyernek. Ezer meg ezer apró kosarat, mellyeknek mindegyikében három font illyen szőlő van, raknak itt hájóra, 's elviszik Párisba. Ennek beviteléért nem

fizetnek vámot, mert azt mondják, alkalmatlant közönséges borcsinálásra. — Mi öten falusi ebédünknel öt frank ára szőlőt ettünk meg; melly nálunk talán annyi garasba került volna.

September 24kén 1826.

Ősszel és télen tanuljuk a' négy falat becsülni, 's a' legegyszerűbb kályha lassankint kedvelt tárgyunkká lesz. — Itt ajtón, ablakon keresztül fuj a' szél, téli ablakoknak egyetlen egy példányát sem látni az egész városban. Rendszerint minden jóra való szobában csak kandallót találni, a' kályhát éktelen szérnek tekintik. Szerencsénk az ősz itt közönségesen igen kellemes, 's a' tél is koránt sem szokott kemény lenni. A' Boulevard-on lévő alléek tekintete még most is igen nyájas; a' szilfa sorok, mellyek tavasszal olly későn zöldelnek, ősszel kipótolják ezen hibájokat, mert igen sokáig tartanak el.

Most itten nem igen beszélnek másrul, mint Canningrül, ki a' mint fogta kegyed hallani, egy idő oltá itt mulat. Hihetetlen, mennyire érdekli ő a' közönséget; midőn egynehány nap előtt az olasz operában volt, sokkal többen néztek reá, mint a' játékszinre. Megvallom, magam is különös érzéssel tekintettem ezen, korának leghiresebb emberére; midőn őt egy itteni követnél való bévezettetésekor legelőször láttam. Kisérője előre lépdegélt fejét magasan tartva, Canning gondos képpel 's lehajtott fővel jöve utána, mintha világszerte elterjedt hírének sulyja alatt járna. A' szalában épen akkor egynehány rajzolat feküdt a' fortepianón, nevezé-

tesen az 1825ki po'sonyi koronázásrul némelly magyar lovas magnások képei. Canning az egyikre azt mondá mosolyogva, hogy két ellenszél fuj a' lovasra, mert a' ruhája egyik része erre, a' többi meg amarra lebeg.

Canning termete közép, haját egy kicsinyt beporozva viseli, de már igen kopasz, arcza szép, halavány és lélekkal tellyes, főképen mikor beszél. Az ide való Absolutisták azt állitják, hogy igen gonosz tekintete van, a' Liberalisok ellenben jámbornak és nyiltnak mondják, csak hogy szája körül még is van valami gunyoló vonás, melly az utóbbiak szerint természetesen az elsőket illeti. — Már most tudja a' közönség, hogy ő kedves élete társával reggel hat órakor kél fel, hogy téjfagyaltat nem eszik, hogy az erős spanyol borokat a' könnyü francia dessert boroknál többre becsüli, 's a' t. — Kiváncsi vagyok hallani, mit fog mondani házi orvosunk, a' hires Dr. Gall, ha Canning nagy fejét meglátja. Ez a' Gall tréfás ember; néha valóban Kotzebuera gondol az ember, midőn őt beszélni hallja. Minap azt mondá, hogy a' kicsiny fejben kevés velő 's így kevés ész is van, 's hogy neki igen kellemetlen nagyon kicsiny fejet látni: „Nur keinen kleinen Kopf!“ — Egy asszonyosság volt jelen, kinek igen kicsiny feje van, 's ki fényes elmebéli tehetségei által legalább is egy igen nagy kivételt formált Gall regulájában; de ezt a' doctor nem vette tekintetbe. Nem régiben egy lovászmesterrel lókereskedőnél volt egy pár lovat venni. Megállott egy lónál 's úgy vélekedett, hogy az igen derék állat. A' lovászmester nagyon megütközött; „Doctor ur“, mondá „hisz ez a' ló egészen hibás!“ — „Barátom“, felelé Dr. Gall, „nézze

meg csak, millyen nagy a' feje!“ Erre a' lovász-
mester azt mondá, hogy egy bizonyos szürke ál-
latnak is igen nagy feje van, 's még sem ér semmit.
— Dr. Gall feje is természetesen igen nagy. Azt
mondja, azért nem tudott uszni megtanulni, mi-
vel a' feje nehezebb fél fontal, mint lennie kelle-
ne. — Csak ugyan szeretném tudni, hogyan mérte
azt meg?

October 5kén 1826.

Leírom kegyednek röviden azt a' nagy diplo-
maticus ebédet, mellyet az austriai követ tegnap
adott. A' vendégek már két héttel előbb hivattak
meg. A' hosszú kerek tábla — negyvenhat személy-
re — egészen ezüst evőkészülettel volt megrakva;
a' plateau kilencz pompás mivü vázábul állt, 's csu-
da szépségü virágokat mutatott, hanem csak mes-
terségeseket, mint diplomaticus ebédhez illik. Har-
mincz inas udvarolt, kik közt a' huszár pompaöl-
tözetével mindenek szemét magára vonta. Nyolcz
komornyik volt barna frakban, széles arany rojtal,
a' többi inasok sárga galandos kék ruhában valá-
nak. — Gróf Villèle vezeté az austriai követ hit-
vesét a' táblához, 's melléje üle jobbra, balra pe-
dig báró Damas a' külső ügyek ministere. A' kö-
vetnével épen általellenben ült a' követ, az ő fér-
je; ettül jobbra a' pápa nunciusa, balra herczeg
Castelcicala, a' nápolyi követ. Egyéb vendégek
közt jelen voltak Canning, Pozzo di Borgo, Frays-
sinous, az egyházi ügyek ministere, herczeg Croy
(de gente Croyiaca, melly itt „Kruj“-nak monda-
tik, nem „Kroa“-nak), herczeg Laval-Montmo-
rency, báró Rothschild az ő veres consul öltöze-

tében 's a' t. Gróf Villèle ivott legelsőben a' mi fejedelmünk egészségére, erre mindnyájan felállának, 's jobbra balra hajtogaták magokat. A' számos muzsika banda a' mellék szobában lármás tust fujt; azután eljátszá a' „Gott erhalte Franz den Kaiser“-t — 's a' t. Erre az austriai követ a' francia király egészségére ivott, — újra felkelnek, hajtogatják magokat, tus; — utóbb a' banda játsza „Vive Henry quatre“, — azután „God save the king“; ugy a' szép Minka melodiáját, mint orosz nemzeti dalt, — a' jelen volt különféle követek tiszteletére. A' tábla este hetedfél órakor kezdődött, 's nyolczkor már vége volt.

A' francia pompaétkekben egyszerü, éhes gyomor nem nagy örömöt talál. Kevéssel ez előtt az északamerikai egyesült státusok' követe Browne ur adott egy diplomaticus ebédet, mellynél az ételleket csupa pompa és fény miatt nem lehetett megenni. „Istenem!“ mondá panaszkodva az angol követné a' mellette ülő urhoz, „egy falatot sem tudok ezen tudós étkekbül enni, bár csak azt a' sült galambot kaphatnám ide!“ Szomszédja kieszközlé egy inas által, hogy a' galamb a' szegény éhes asszonynak jutott. Midőn haza felé mentek, így szóla Canning ur az angol követnéhez (Canning lelki testi barátja az itteni angol követnek) „engem már régolta nem boszontott meg senki annyira, mint ma kegyed, a' táblánál.“ A' követné egészen elbámulva kérdezé, „hogy hogy?“ „már jó darab időtől fogva“ mondá Canning „kacsintgattam egy sült galambra, melly nem messze állott tőlem; a' többi étkekbül semmit sem nyelhettem le, 's a' galambotskával akarám vesztesé-

gem pótolni, 's ime megdöbbenve láttam, hogy kegyed azt magáévé tévé.“

October 20kán 1826.

Tudja kegyed, hogy az itteni színjászók a' francia anyaszentegyház kebelébül egyes egyig ki vagynak zárva, még azok is, kik a' királyi játékszinen játszanak, 's következőleg királyi szolgálatban állnak; — csak az énekes jászók nem! — Franciaországban a' színjászók kizáratása az Arlesi conciliumban rendeltetett, melly 314ben tartatott. Fleury munkája harmadik kötetében ezen szavakkal adja azt elő: A' színjászók, valamig ebben a' mesterségben maradnak, ki vagynak zárva az ur asztalátul. Bossuet e' részbeli véleményét imigy adja elő: „Az egyház a' színjászókat kárhoztatja; ezen elhatározása világos a' Ritualeban (itt egy párisi Ritualera mutat), annak gyakorlása állandó; a' szentségektül életben halálban megfosztja azokat, kik szinen játszanak, ha mesterségekrül le nem mondanak; a' szent asztalnál elmellőzik őket, mint nyilvános bünösöket; kizárják őket, mint becteleneket a' szent rendekbül; 's ennek csalhatatlan következésében megtagadtatik tőlök az egyházi temetés.“ (Bossuet, *Maximes sur la Comédie.*) A' párisi Rituale igy szól: „Fideles omnes ad sanctam communionem admittendi sunt exceptis iis, qui iusta ratione prohibentur. Arcendi autem sunt publice indigni, quales sunt interdicti, infames, ut comoedi (Rituel de Paris, de Eucharistia, item de Communionem infirmorum). — Midőn nem régiben egy színjászó meghalt volna, a' papság az illendő temetést megtagadá tőle; de

mintegy 15,000 ember követte a' holt testet, 's elkísérte a' koporsót a' nyugalomhelyre.

November 9kén 1826.

Igen rövid nekem az idő ebben a' nagy komédiaházban, de kegyed leveleit még is alig tudom várni, a' mi kétségkívül annak jele, hogy ritkán érkeznek. Azért is olyan valakiről írok most kegyednek, ki az irásnak nagy barátja, 's kit az egész világ szeret. Folyó hónap ötödikén a' Hôtel-Windsor-ba mentem, hogy Scott Walter urat meglássam, a' ki oda szalott, 's a' mint mondják, csak egynehány napig fog Párisban maradni. A' kapusné azt mondá, hogy Scott ur leányával együtt kiment a' városba, hanem délután öt órákor haza jön, 's azután hat órákor az angol követhoz meg enni. Midőn öt óra tájban ismét a' Hôtélbe mentem, a' Baronet már otthon volt. Beszéltem tehát inassával az iránt, mikint láthatnám Scott urat, a' nélkül, hogy látogatással kellené térhére lennem. Ez azt tanácsolá, hogy hat óra felé az entresol-ban várakozzam. Többi között azt beszélé, hogy Scott ur legjobb indulatu 's legegyszerűbb vendég, kit ő valaha szolgált; 's hogy minden bizonynal keveset alszik éjjel, mert a' gyertyák reggel mindég egészen ki vagynak égve. Az nap reggel már hatodfél órákor hivatá őt, 's több levelet ada neki által, mellyeket hihetőleg azon éjjel írt. Mondá tovább, hogy mindég jegyezget otthon, 's igen keveset beszél, de a' leánya annyival beszédeesebb; a' mi igen természetes, mert csak kell valakinek valamit beszélni.

Hat órakor az entresol-ba állottam közel a' lépcsőhez. Itt jól láthatám őt, a' mint a' lépcsőkön lefelé jött, 's azután is egy folyosón végig kellett előttem elmennie, még pedig gázlángok legteljesebb világánál. Mondák: „jön!” Elöl leánya, Miss Anna ment, 18 — 20 esztendő, egészen gyászban, angol módra fodoritott, bogárfekete hajjal, 's fekete tüzes szemekkel. Egy szolgálóhoz beszélt eleven 's majdnem férjfi hangon. Szerettem volna hosszabb ideig nézegetni, de atya mindjárt utána jött csendesen sántikálva, 's így a' beszédes feketét minden további vizsgálat nélkül hagytam magam előtt elmenni. Scott Walter termete meglehetősen magas és szikár, fejét előre hajtja (55 esztendő). Csekély haja, úgy látszik, valaha szőke volt, most ősz. Apró, eleven, szürke szemeit erős szemöldökök árnyékozzák, homlokának különös háromszög formája van. Ábrázata egyes részeiben igen közönséges; de az egész még is mélyen gondolkodó lelket árul el, 's van rajta egy vonás, melly régi búra látszik mutatni. Még nem láttam olyan arczképét, mellyet csak szenvedhetőnek is lehetne mondani. A' Palais-Royal-ban Angolország mai legjelesebb írójának hat képrajza vagon, 's ezek közt az övé is, hanem akármellyik az öt más arczkép közül szinte jobban hasonlít hozzá, mint a' magáé. Gyönyörű gyűjtemény!

Scott jobb lába térdén alul kifelé van görbülve; azt mondják, hogy ez a' köszvény következése, melly őt gyakran kinozza. Ő maga azt mondja, hogy kicsiny korától fogva mindég sánta volt. — Durward Quentin szerzője nem jól beszél francziául, fekete leánya pedig atya kifejezése szerint, ezen nyelvben

„toute muette“^{*)}). Hanem anyanyelvén bezzeg kipótolja ezen veszteségét. Midőn az atya és leánya herczeg Galitzinnéhez esti mulatságra voltak hiva, ott minden asszonyt skót öltözetben találának, 's az urak melyrevalója, nyakkendeje 's a' t. hasonlólag skót színű szövetbül vala.

December 7kén 1826.

Itt már beállottak a' téli mulatságok. Nálunk most minden kedden van társaság, mellyen 2 — 300 személy jelenik meg. Kevesen kártyáznak, — csak két vagy három asztalnál, — egyedül beszélgetésekkel 's képekkel mulatkoznak, mellyek a' réz- és kőmetset kereskedőktől csupán e' végre béreltetnek ki.

Azt könnyü észrevenni, hogy az ide való társaságban általján csakugyan több elmésség és nyájasabb elevenség uralkodik, mint sok más helyen. De van is elegendő tárgy a' conversatióra. A' bécsiek azt mondják, hogy Pesten Budán a' téli mulatságban rendszerint először a' hidegrül van szó, azután a' Duna jegérül, hamar fog-e megállani, vagy soká tart-e még, avagy, hogy immár, hálá az egeknek! elment 's a' t. Ezek, igaz, mind meglehető's hideg tárgyak, 's talán olyan a' rólok való beszélgetés is. Azonban én egy Francziától a' bécsi mulatságokrul hasonlóképen azt hallottam, hogy ő nem tudja, miért adnak ott fagyaltat, hiszen, ugymond, ugy is csupa jég ott a' conversatio. — Párisban, hol az asszonyok is politizálnak, a' conversatio tárgya kimerithetetlen. Midőn a' théâtre-Ambigu elégett, mi csak más nap reggel tudtuk azt meg az ujságbul, 's alig tevődött róla említés beszélgetés közben; nálunk az ilyen eset legalább

*) Egészen néma.

arra szolgálna, hogy jó darab ideig semmi másrul nem volna szó.

A' társaság itt tizedfél órakor kezdődik, éjfél tájban fagylaltal 's a' t. szolgálnak, 's egy óra felé kiki haza megyen. Egy illy alkalommal esmeretes hazánkfiya, az ifju Liszt is jelen volt, 's fortepianón csudálatos ügyességét bőven megmutatta. Ez, most esztendeje, attyával együtt Angolországban járt, a' hol három hónapig tartózkodott. Csak egyetlen egy concertet adott, mellynél azonban 8000 frank tiszta bevétele volt. Egyébiránt némelly este három négy társaságba is ment játszani, 's közönséges honorariuma 15 — 20 guinée volt. Az angol király, ki maga is érti a' muzsikát, kiviteté őtet Windsorba, 's felette leereszkedő volt iránta. Az Angolokrul azt állítá az öreg Liszt, hogy az ő mivész pártfogások nem egyéb mutogatásnál; gyakran a' legközönségesebb helynél dühösen tapsoltak, ha ez vagy amaz elkezdett tapsolni, a' legszebb helyeket pedig fel sem vették. Hanem „de gustibus 's a' t.

Carafa, Kalkbrenner és Cherubini híres hangmivészeket is gyakran látom. Kalkbrenner három esztendősen kezdett klavirt játszani. Ötödik esztendejében már a' burkus királyné előtt játszott. Még igen jól emlékezik, mondá, hogy a' királyné a' játszás végével felkele, egy asztalhoz mene 's neki e' szavak közt „der kleine Schelm darf mich nicht vergessen“ egy arany órát ajándékozott. A' királyné tökéletesen elérte célját! — Kalkbrenner kellemes és finom pallérozottságu ember. Párisban csupán kész jövedelmébül él, melly, mint mondják, 40,000 frankra reá megy; nem ad órákat, 's egyáltalján igen nagyot játszik. Az ujjab angol forte-

pianókat rendkívül dicséré; ezekben, mondá, valami énekforma van, mi a' bécsieknek nem szokott tulajdona lenni; azonban a' Grafftul valókat erejek miatt magasztalta. Beszélte a' többek közt, hogy őt egyszer Bethoven Bécsben szokott heves módja szerint az utszán vállánál megfogta, 's ezt mondá neki: „Mondja meg kegyed Cherubini-nek szives köszönetemet, hogy Rossini meghívását el nem fogadta.“ Rossini t. i. egy izben vendégséget adott, mellyen Páris minden jeles hangmivészei jelen voltak. Természetes, hogy Cherubini is hivatalos volt, de nem jelent meg. — Ó, ki egy nemesebb, nagyobb nemben szinte az, mi Rossini a' magáéban, vagy még több, — Rossinit egyáltalján nem szivelheti. Hectora Priamidem 's a' t. Cherubini alacsony, sovány, keveset beszélő emberke, gondolkodó, igen okos ábrázattal. Egy főasszonyság énekle az ő jelenlétében; felette nagyon tapsolt minden, 's midőn minden hallgata, ő egy egyszerű „bient“ mondott, a' minek csudálatos fontossága volt.

Januarius 3kán 1826.

A' mi utszáinkban még most is pezseg a' sok uj esztendei ajándékot vásárló ember. Itt uj esztendő előtt 's utána két hétig, ugy szólván, közönséges országos vásár van. Talán nincs senki egész Párisban, a' ki ez uttal valakit meg ne ajándékozna, vagy pedig valakitül ajándékot ne kapna. Vezethetnék csak ezen iszonyu boltvilágba, elmennék veled a' hű juhászhoz — au fidèle berger — a' Lombarde utszába. Földszint egy szép confiture-magazin van; az első emeletben pedig egy nagy

szála tündöklök, mint kristály világban, csupa czukormivtül. Nyolcz deli lyánka áll itt, vagy inkább ide 's tova szökdel a' vendégeknek szolgálni. A' melly izletes gyümölcs a' világ öt részében terem, az itt mind legszebb módon van czukorbul mimelve, 's ehez járul a' számtalan gyertya, tükör 's arany és ezüst ékesség fénye. — 'S még is szegény koldus a' fidèle berger, Giroux Alfons, Lesage 's több mások fejedelmi készületéhez képest. Lesage-nak, a' butor és bronzmű kereskedőnek, ugyan azon szobákban vagyon lerakóhelye, mellyekben hajdan herczeg M... lakott, midőn itt követ volt. Nyolcz egymásba nyiló szalában állnak legszebb rendben a' legpompásabb butorok, órák, candelabrumok, 's a' fényezés mindennemű 's formájú tárgyai. Száz meg száz ember jár itt fel és alá; sokan vesznek, mások pedig csak bámulnak mindent; én az utóbbiakkal tarték bölcsen, mert Lesage ur árai, valamint készülete, valóban fejedelmiek.

Délután egy nyelvmesterrel a' pompás Passage Vivienne-be mentem, még egynehány szép boltot megnézni. Ez a' Passage olyan, mint a' párisi ut-sza Pesten, csakhogy ennél nagyobb és szebb, — 's még más huszonegy ilyen üvegutsza vagyon a' városban. — Alig érénk ide, iszonyu szélvész ke-rekedék azonnal, mellyet sebes zápor követe. Sok ember szaladt e' nyájas menedékhelyre. Többek közt két kisasszonyt — mintegy 18 — 20 esztendő-seket — vevénk észre, kik egy kis lyánkával állottak a' bemenetelnél, 's a' rossz idő miatt kétség-be látszottak esni. A' jelenlévők közül némelleyek szitkozódtak, mások nevettek; — így pezsgett a' sokaság a' tágas tornácban fel és alá, 's a' fergeteg nem akart megszűnni. Ime fel és alá járkáltunkban ta-

lálkozunk a' fellyebb említett kisasszonyokkal. Egyszerre felém fordul az egyik, 's idegen szóéjtéssel mondja francziául: „oh, az ur, a' mint hiszem, egyike bátyám barátinak; bátorkodom kegyedet kérni, legyen olly jó, szerezzen nekünk kocsit, hogy haza mehessünk; legnagyobb zavarulatban vagyunk e' rossz idő miatt“ 's a' t. Vizsgáló tekintetet veték a' kérőnére — mert Párisban van az ember — 's tüstént akarék menni, hogy béres kocsit hozzak, mit azonban kísérom meg nem engede, reá beszélvén, hogy én maradjak addig az ügyefogyottaknál, míg ő kocsit szerzend. Elment, mi beszélgettünk. A' leány kérdeze, régolta nem láttam-e bátyát? én felelém, nem tudom, kit véljen. — „Sir Hastings“t. — Nincs szerencsém esmerni. „Micsoda, de kegyed Aidé ur“? — Engedelmevel, nem vagyok az. „Oh Istenem, minő tévedés, ezer bocsánatot, uram!„ — Hogy ez tévedés volt, én már régen észrevettem. A' kisasszony elpirult, 's a' beszélgetés csak hamar csendesebb lőn. Megtudám, hogy a' kisasszonyok Hubert asszony „rue-basse-du-rem-part“-i pensionatjából, melly Párisban egy a' leg-hiresebb leánynevelő intézetek közül, jönnek, 's ismét oda akarnak menni; engedelmet kértek volt az előljáronétul a' boltok megnézhetésére, 's itt lepte meg őket a' rossz idő. Én magamban gondoltam valamit az előljáronérul 's a' híres intézetrül. — Kisérom olly kellemetlen hirrel tért vissza, hogy kocsit tellyességgel nem lehet kapni. Így tehát oda nyújtám karomat a' szegény gyermeknek, ajánlván őt haza kísérni; társam is szinte ezt cselekvé a' másik leánnyal, 's a' száraz nyelvmester legbeszédesebb emberré lett a' világon. Fertály órányi bucsujárás után elérénk az intézethez, 's a'

kisasszonyok gyengéd pirulással köszönték meg lo-
vagos kiséretünket.

Az ilyen pensionátok itt számtalanok, 's o-
lyan is van közöttök, mint gondolhatni, melly nem
annyira a' jó nevelésnek, mint sem a' világi örö-
möknek látszik szentelve lenni; ugy nem különben
némelly pensionátok nem csak a' fiatalság, hanem
az érettebb koru asszonyi személyek elfogadására
is szolgálnak. Az illyet majd ugy tekinthetni, mint
valamelly apáczaklastromot; semmi férjfi sem la-
kik benne. Özvegy asszonyok és árva leányok ott
valódi menedékhelyet találnak; — a' lakásért, ele-
delért és szolgálatért hónaponként előre fizetnek a'
ház tulajdonosnéjának. Mindegyik kedve szerint
vagy a' maga szálásán eszik, vagy a' közönséges
táblánál a' köz-szálában, hol esténként is együtt
szoktak mulatkozni. Ha egy ottani lakosné valami
attyafiját látogatóképen ezen társaságba be akarja
vezetni, szükséges, hogy azt elébb a' ház tulajdo-
nosnéjánál bemutassa. A' melly lakosné magavisele-
tében legkisebb kétségre okot ad, annak az ot-
tani lakás tüstént felmondatik. Vegyitve találta-
nak itt minden nemzetbeli asszonyszemélyek. Töb-
bek között egy illyen pensionatban két konstanti-
nápolyi igen szép görög leány is tartózkodott, kik
megöletett attyok után örök gyászban jártak.

A' Hastings név kedvéért még egy történetets-
két közlök, melly talán érdekelni fog tégedet. Lady
R..nek, Marquis Hastings, maltai kormányzó
testvérleányának, November 22kérül 23kára vir-
radó éjjel igen eleven álma volt. Egy hosszú folyo-
són ment ő végig, nagybáttya csendesesen jött elei-
be, nyájasan mosolyga reá, 's megszorítá kezét.
„Istenem!“ mondá ő, „nagybátyám, be hideg a'

keze!“ „Jó gyermekem“, felelé ez reá, „ne csudálkozzál rajta, hisz én holt vagyok; nem olly bajos meghalni, mint gondolják.“ — Erre az asszony nagyot sikolta 's felébrede. Annyira érdeklé őtet ezen álm, hogy hideglelésbe esék. — Egy idő múlva nagybátyja egyik esmerőse érkezék Nápolybul olly tudósítással, hogy a' Marquis November 22rül 23kára virradóra csak ugyan meghalt. Midőn kimuláshoz közelgetne, még egyszer felemelé fejét, kezét foga nyájasan jelenlő barátival, 's e' szavakkal: nem olly bajos meghalni, mint gondolják — kiadá lelkét. — Ezen dolgot itt minden társaságban beszéltek, 's valóban különös kis történet. Én részemrül úgy tekintem, mint ternet vagy quaternot sorsjátékban; itt a' számok helyett egy pár szó 's néhány mellékes környülmények ütnek öszve.

Martius 21kén 1827.

Humboldt Sándort nemde úgy lehet tekinteni, mint a' mai tudományos világ főhérosát. Három világrészben ragyognak érdemei, tudománya hártatlan. Tegnap vala szerencsém őtet látni. Arculatja, jó formán közönséges vonások mellett, még is mélyen gondolkodó tüzes észt árul el, kivált ben ülő szemei. Közép termetű, jó testes, sebesen és világosan beszél, tele elmésséggel, melly a' szóbeli személyek árnyék oldalát gyakran igen furcsa 's tréfás módon világítja meg. Ez a' tulajdonsága, mint mondják, oka annak, hogy nem kevesen lehetőségig távol maradnak tőle. Az ő ábrázatja 's magaviselete egyebek közt egy tiszte-

letre felette méltó asszonyágban kellemetlen érzést okozott.

Beszélé, hogy egész amerikai utazásában, (melly mintegy öt esztendeig tartott) csak egyetlen egyszer volt beteg, 's akkor is csak következő okbul. Midőn az Andesi őserdőket járná, hálóhelyet csinált magának a' földön fekvő félig rothadt fa-levélbül, 's el lévén fátadva egész éjjel aludt, fejét karjára téve. Reggel ijedve vette észre, hogy karja, melly a' földet érte, egészen fonnyadt és merevény, 's maga is kábult és erőtlen vala. Tovább menet javult állapotja, hanem karját csak nagy bajjal állithatá helyre. — A' levegő mérsékletének legsebesebb változása, — midőn az Andesek hóvidékeirül a' rekkenő völgyekbe mene le, — legkisebb ártalmas befolyást sem okozott testében, jól érzé magát mindég, 's még csak a' feje sem fájt.

Ennek testvérével Humboldt Vilmoossal, a' burkus Statusministerrel is megismerkedtem egy tudós társaság ülésében. Mellettem ült, 's minekutána egyrül másrül, 's többi között az ott jelen lévő sok idegenrül beszélünk volna, azt kérdé tőlem, hová való vagyok. A' mint hazámat megnevezém, azt mondá nékem, hogy ő is tanult egyszer magyarul professzor Márton urtul Bécsben. — Literaturánkrul volt azután a' szó. A' másik szomszédom azt állította, hogy rossz helyezetünk van, a' Töröktül nem sok jót tanulhatunk, 's csak épen Bécsen keresztül jöhet hozzánk egy kis világosság. — Ez, ugymond Humboldt, nem sokat tesz; Anglia pusztá tenger között fekszik, Franciaország Spanyolországgal 's két tengerrel határos, 's még is ezek előljáróji az europai miveltségnek, 's a' t.

Martius 30kán 1827.

Az austriai követ a' mult télen három pompás táncmulatságot adott, mellyekre mintegy négyszáz személy volt mindég meghiva. Az öreg herczeg Talleyrand első szokott lenni a' megjelenők között, 's közönségesen legkorábban ment el. Néha német tánczot is jártak, noha itt ezen táncz ellen furcsa előítélet uralkodik; a' lejtöst felette illetlennek tartják, minthogy a' tánczosné olly bárátságos szomszédságban forog tánczosával. A' francia társaságokban csak asszony mer németül tánczolni, leány soha sem. Minap kérdém egy angol leánytul, ha tánczolt-e valaha németet? „Isten ménts meg, ugymond, inkább meghalnék.“ Angolországban még nagyobb ezen előítélet, mint itt; csak a' legfelsőbb rangu társaságokban, mellyek sokon tul emelkednek, tánczolnak néha németet; de még ott is ugy nyilatkoztatá ki magát többek között herczeg Devonshire, hogy lehetetlen volna magát olyan leány elvételére határozni, a' ki valaha németet tánczolt.

Nem régiben társaságban voltam a' hires Jomard-nál, az itteni geographica társaság egyik nevezetesebb tagjánál, kinek neve azonban talán nem hatott el a' Duna partjáig. Többek közt azon negyven fiatal Török közül is volt ott két példány, kiket az egyiptomi basa küldött ide, hogy az europai miveltség titkaiba béavattassanak. A' táncz is szóba jött. Kérdé valaki az egyik Egyiptomitul, mint tetszik itt neki a' táncz? „Igen jól“, mondá ez, „ha másokat látok tánczolni, de én magam nem akarnék benne rézsesülni. E' nálunk csak komédiások dolga.“

Tegnapelőtt este legelőször voltam báró Gérardnál, a' király első képirójánál, esti mulatságon. Gérard igen finom pallérozottságu kis ember, régies (antik) fejjel; felesége gömbölyü eleven aszszony. — Gérard minden szerdán ad társaságot, mellyet a' legjelesebb tudósok látogatnak meg. Így van a' dolog Jomard-nál is. Talán bizony ezt fogja kegyed kérdezni: hát kegyed hogy akadt oda? — Mind a' két helyen bizonyos Choris, jó barátom, vezetett be, a' ki 1815—18 esztendőekben Kotzebue Ottóval a' világot körülhajózta, 's így ennek valóban sok vidám órát köszönhetek.

Az idevaló képirók között báró Gérard és Vernet Horácz a' legjelesebbek. Gérardban talán nagyobb a' tanult mesterség, Vernetben a' genialitás. Az utóbbival, a' mint beszélik, minap szépen járt egy angol. A' lord kétségkívül úgy tekinté a' képirót, mint kész köteles mesteremberét, 's ennél fogva angol büszkeséggel parancsolt készíttetni albuma számára egy kis rajzolatot, — „de a' legnagyobb sietséggel, mert neki kevés nap mulva tovább kell mennie.“ Vernet előállítá a' rajzolatot a' megígért időre, 's midőn a' lord az ár felől tudakozódnék, Vernet ötven Louisdort kívánt a' csekélységért. A' kevély Angol megdöbbsent, 's még egyszer teszi a' kérdést, azt vélvén, hogy talán rosszul érti a' mivészt: Vernet ismétli az ötven Louisdort, vagy is ezer négyszáz frankot. A' lord hazafiui szitkozódások alatt lefizeti a' nagy summa pénzt, mellyet Vernet mosolyogva ott helyben a' lord inasának ajándékoza.

Néha este egy Hervé nevű angol képiróhoz is járok, kiben a' régi egyszerű jámborságot az újabb pallérozottsággal és classicus tudománnyal ritka

egyeségben találtam. Jó angolosan iszunk nála három négy óriási findzsa theát 's vajas kenyeret eszünk hozzá, azután sakkozunk, beszélgetünk a' Mistresssel és két leányával. Az Angolnék, valamint a' mi asszonyaink is, jobban szeretik a' házi életet; de a' francia asszonyok mindenben részt vesznek. Egy Madame Boissard, kit itt esmerek, majdnem könyv nélkül tudja a' követek kamarája tanakodásait, jobban mint a' férje; 's ez nem valami kivétel, ilyenek itt rendszerint minden asszonyok. Kétséget nem szenved, hogy ezen körülállás igen neveli benne azon nemzetiséget és hazaszeretetet, mellyrül a' Francziánék olly igen esmeretesek, habár azt sem lehet tagadni, hogy e' miatt sokszor elvesz benne azon nemesebb asszonyiség (Weiblichkeit), melly kivált a' németországi asszonyok tulajdona, 's mellynek kifejezésére a' Francziának alkalmas szava sincs.

Aprilis 19kén 1827.

Épen most beszélt előttem valaki egy látogatásról, mellyet ő gróf Genlisnél tett. *) Genlis asszony egy nagy katulya elküldésével foglalkozott, mellybe számtalan papirosbul metélt tájék, állat, ember 's a' t. vala elrakva, 's mellyeket ő, mint saját keze mivét, herczeg Berryné-nek ad ajándécul. — Genlis asszonynál nagy volt a' rendetlenség, iróasztala tentával befecskendezve, 's

*) Tudnivaló, hogy ez volt a' mostani francia király I. Filep nevelőnéje; meghalt December 31kén 1830. Nevét Zsanlisz-nek kell olvasni, nem Zsanli-nek, a' mint külföldön rendszerint történik.

rajta irományai legnagyobb zavarban. A' szerzőné kezein tentapiszkon kívül még egyéb avult szeny is látszott.

Magaviselete és beszéde egészen természetes volt és nyíltszivü; egyébiránt saját érdemeinek érzetében nem felette szerény. Így többek között midön nyelvtudományárul volna szó, ezt mondá „engemet az Ángolok magok is mündég Ángolnének tartottak.“ Jó és szép emlékező tehetségét is magasztalá, „une mémoire bonne et belle“-nek mondá azért, mert ő minden rosztat elfelejt, a' mit olvasott vagy megélt, a' széprül és jórul ellenben igen elevenen emlékezik. Genlis asszony most nyolczvanadik esztendejében van. Társalkodásában igen vidám és tréfás; így, midön a' mostani Davoust palotárul volna szó, ezt mondá, hogy hajdan annak helyén a' hôtél-Monaco állott, 's ő ott több esztendők előtt igen jól mulatkozott. „Mintegy hatvan esztendeje lehet, hogy ott utolszor tánczoltam, de még most is gyönyörködve emlékezem reá.“ —

Ezen jámbor asszonyság az utolsó időben igen sokat vesztett tekintetébül a' párisi község előtt, résszerint antiliberalis okoskodásai, 's öndicséretei, résszerint pedig szerfelett számos, 's talán nem épen sokat mondó munkáji által.

Május 2kán 1827.

A' kies Po'sony gyönyörű környékével most tavasszal valódi éden né lesz; még Páris, ez a' ropant házmassza is, mellybül a' természet számkivetve látszik lenni, mintegy megifjúlva áll. Sétáló emberekkel van minden tele, kivált a' Tuileriák

kerte, hol az Angolok is nagyobb részint megjelennek. Ezen nemzetbeli asszonyokat a' francia asszonyoktól mindjárt első pillantatra meg lehet különböztetni. Az Angolnék rendszerint nagyobbak, karcsubbak, 's feszesebbek, nagy lábokkal nagyokat lépnek, inkább hosszukás, fejérből és rendezőbb a' képek, öltözetek közönségesen egy kevésbé különös, inkább becses, mint csinos, 's majdnem mindnyájan hordanak fátyolt kalapjokon. A' francia asszonyok magok tartása felséges, lábok igen szép, fejek egy kicsinyt vastag, szemek felette eleven, orrok fitos „retroussé, à la Roxolane“, — ez mulhatatlanul szükséges francia asszonynak, a' ki szépnek akar tartatni; ékesség dolgában valódi ministernék. — A' férjfiak közt nem látni olly szembetűnő különbséget, 's nehéz volna meghatározni, ki légyen hiubb 's hasztalanabb, egy angol fashionable dandy-e, vagy egy francia petit-maître. Nálunk az illyen urfit legalább kötél-tánczosnak néznék.

A' Francia koránt sem szereti annyira a' kertet, mint a' Német avagy az Angol. Magában Párisban, valamint környékén, kevés kert vagyon, más nagy városokhoz képest, 's a' nyilvános kertekben is, mint a' Tuileriák vagy a' Luxembourg kertében, szinte több idegent látni, mint Franciaát. Igaz, hogy itt felette sok az idegen. A' Párisban lakó Angolokat most mintegy tizennyolcz ezerre teszik, a' Németeket pedig huszonöt ezerre. Egynehány francziává lett Magyarra is akadtam, nevezetesen egy Le-Blanc nevű szabóra, kit hajdan Fejérnek hívták.

A' fent említett nyilvános kertekben, valamint a' Palais-Royal udvarában is, számtalan szalma széket

találni három vagy négy sorban felállítva, honnan az ember kedve szerint nézheti a' fel 's alá sétálókat. Egy olyan ülésért két sous-t kell fizetni az árendás asszonynak, 's ezen árenda csak a' Tuileriák kertébül harminczezer frankot hoz be a' királynak. Ugyan ott mindenféle ujság levelet is kapni; egy egy darabnak olvasásáért egy sout fizetnek. Illyen sokféle itt a' kereset! — Megjegyzésre méltó, hogy itt a' templomokban is vagynak illyen szalmaszékek, mellyekért szinte két sous-t kell fizetni egy ülésért, de ezekbül hihető nem jó beannyi árenda, mint a' Tuileriák kertében lévőkért.

Majus 20kán 1827.

Tegnap a' Cimétière du Père-la-Chaise-ben voltam. Minekelőtte oda érne az ember, számtalan képfaragó, kőfaragó, lakatos és asztalos műhelyt 's virágkereskedőnét lát kész koszorúkkal és immortellekkel, mellyek mind azon nagy temetőbeli halottak számára vagynak szánva. Egy nagy kapu, francia izlésű jelképi ékességekkel, szolgál fő bejárásul. A' kapu egyik felén e' szavak olvastatnak: qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, vivet.

Ezen számtalan, sűrűen egymás mellett lévő, 's legnagyobb gondossággal fentartott és ékesített sirboltok látása valóban szivreható. Egy emberi élet nem lenne elegendő mind ezen feliratok olvasására, mellyeknek, mint magában értődik, legnagyobb része francia; vannak mindazonáltal angol, spanyol 's deák nyelven irattak is, 's egy német, gróf Türkheimé. Következő sirírás már a' jobbak közé tartozik.

Henri — Justin — Cécilie Philibert.

Du paisible sommeil de la douce innocence

Dans ce triste berceau tu dors, o mon enfant!

Ecoute — c'est ta mère! o ma seule espérance,

Reveille-toi, jamais tu ne dors si longtems! *)

Abeillard és Héloïsenek nagy sirboltjok van góth stilben építve, mellyet nekik egy apátasszony emeltetett a' La Rochefoucauld nemzetségbül. A' hosszú felirat mostani betűjegyekkel van készítve, melly a' régi izlésű sirbolthoz nem jól illik. Azt az ideát sem tártom egészen szerencsésen választottnak, hogy a' két szerelmes egyházi ruhájában a' sarcophagon fekvő állittatik elő. Én a' térdelő helyzetet, melly a' középkori sirköveken gyakran fordul elő, a' fekvőnek minden esetre eleibe tettem volna.

Delille Jakabnak igen egyszerű sirköve van, minden epitaphium nélkül. Nevén kívül még csak születése 's halála esztendeje sincs kitéve. Tanto nomini nullum par elogium — mondhatni itt, 's talán több jussal, mint M. . . . sirkövénel. Azonban születése helyének nevét 's élte időszakát illő lett volna feljegyezni.

Meglátogatám Generál Foy sirboltját. Száz koszoru fekszik még most is rajta, 's az ideig óráig való egyszerű követ is hasonlólag számtalan immortelle koszoru ékesíti. A' kövön ezen felirást olvasni:

*) Az édes ártatlanság csendes álmát alszod gyermekem, e' gyászos bölcsőben! halld anyádat egyetlen reményem, ébredj fel, soha sem alszol te illy soká!

Il se repose de ses travaux et ses oeuvres le suivent.

Hier, quand de ses jours la source fut tarie,
La France en le voyant sur sa couche étendu,
Implorait un accent de cette voix chérie, —
Hélas! au cri plaintif, jeté par la patrie,
C'est la première fois qu'il n'a pas répondu! *)

Gay Delphine kisasszony a' szerzőnéje ezen felirásnak, mellyben talán egyedül a' „Hier“ szó nincs a' maga helyén.

Ezen roppant temetőben alig látszik egy képszo-
bor a' sirköveken, mellyeknek száma, mint
mondják, huszonöt ezerre reá megy; többnyire csak
egyszerű talpkő (pedestal) formájok van. A' sir-
hoz tartozó föld fa vagy vas rostéllyal van beke-
rítve, mellyen belől cziprusfák virítanak, a' sirtol-
tok nagyobb része edényben álló virágokkal is ékes-
kedik, 's általjában igen tisztán tartatik. — E' sza-
vak „concession a perpétuité“ sok kövön látszanak
's azt jelentik, hogy az a' bekerített föld örökre
el van adva. Ha a' sirtolt helye ninesen e'képen
örök időkre megvéve, öt esztendő mulva újra fel-
ásatik, 's a' ki szedett csontok más köz helyen te-
mettetnek el. — Ezen temetőből gyönyörű a' ki-
látás.

*) Piken munkáji után, 's mivei követik.

Tegnap, midőn napjai forrása elszáradt, égyán kiterülve lát-
ván őt Franciaország, esdeklék e' szeretett szózat egy
hangjáért, — 's jaj! a' haza panaszos kiáltására most első
izben nem felelt!

Május 31kén' 1827.

Megesmerkedtem egyebek közt a' hires Balbival, kinek ethnographiai atlása olly roppant tudományt 's olly sok észet árul el. Ez a' hires ember egy padlás-szobátskában lakik fijával együtt, az ötödik emeletben. Csak egy ágyra van benne hely; az atyának tizenhat esztendő's fijával együtt kell hálnia. Kérdém Balbitul, hol eszik közönségesen? Néha itt, néha sehol sem, vala a' felelet. — Munkáját Sándor császárnak ajánlotta, kitül azért egy brilliántos szelenczét kapott. Az a' munka keveset hozott be, nem lévén mulattató olvasás; a' szép szelenczét pedig nem szeretné eladni, következőleg a' szükség nem esmeretlen előtte. — Ha zavarulatban vagyok, mondá, egyet szippantok a' szép szelenczébül, 's azt gondolom, mindent elfelejtek: — de a' rosz gondolatok csak hamar vissza térnek. Éként itt is vagynak tudósok, kik — hogy érthetőleg fejezzem ki magamat — csontokon rágódnak, 's még is nálunk sok tudóska gondolja, hogy csak a' magyar haza az, melly fijainak érdemét meg nem tudja becsülni.

Egy időtül fogva a' csillagvi'sgáló épületben Arago ur alatt a' popularis Astronomiát hallgatom kétszer egy hétben. Mintegy százötven hallgatója van, 's ezek között herczeg Orléans legidősebbik fija Chartres herczeg, ki felette szorgalmatosan jegyezget. Gróf Daru, Velenceze históriájának írója, 's Napoleon alatt hadi minister, szinte meg szokott jelenni három leányával együtt; — általjában sok más asszonyság is eljár ide, 's valóban senki sem adhatna elő egy olly tudós tárgyat nagyobb világgossággal, mint Arago ur. A' sziv és az ész az itteni zürzavar után szinte kipihen egy ilyen felséges tudomány hallgatására.

Junius 9kén 1827.

Tegnapelőtt, az az pünkösdi hetfejen, egy rózsás leányt — Rosière — láttam Nanterre-ben megkoronázni. De ezt bővebben kell elbeszelnem. Nanterre egy csinos falu, melly körülbelül egy órányira fekszik innét. Nem mutat ugyan semmi nevezetességet, semmi omladékat, semmi emlékoszlopot; mindazáltal itten nagyon szép hire van, nevezetesen a' nanterre-i kalácsrul (gâteau de Nanterre), melly olyan forma, mint a' millyent alsó Magyarországhan a' paraszt lakadalmakon szoktak enni, csak hogy valamivel finomabb és izletesebb. Délutáni három órától fogva ötödfélig azzal mulatkozám, hogy a' nagy tolongáson keresztül vergődém, melly a' helység keskeny utzájít 's a' templom előtti piaczot egészen betölté. Előnyomakodásom közben egy czimen e' felírást látám: „Pichereau, connu pour la coupe des cheveux,“ a' jó ember nem akará egyenesen kimondani, hogy ő hajfodorító. — Egyébiránt csak abbul állott minden észrevételem, hogy itt czivódást és perlekedést, amott tréfálódást és nevetkezést, 's mindenütt olly csevegést és lármát hallottam, mintha az egész falu egyetlen egy zsinagoga volna. Ötödfél órakor értem a' templom ajtajához; itt még várakozni kellett. Elöttem egynehány fiatal ember állott, kik unalombul minden pajkosságot elkövettek, a' mi illy csekély helyen végbe vihető vala. Egy az előtte álló ifjunak galléra alá iszonyu nagy tulipánt dugott hajfonadék gyanánt, 's mig ő ezen munkálattal foglalatatoskodott, addig egy harmadik, ki háta megett álla, hevenyében ugyan azon szeretéti szolgálatot tevé neki; de már ez a' harmadik olly vigyá-

zékony volt, hogy kezét hátul saját galléránál tartá, ne hogy valami negyedik szinte illyent köveszen el rajta. — Végre megnyilék a' templom ajtaja, most minden a' bejáráshoz rohant, mint ostromnál, hogy a' templomban jó helyet szerezhessen. Örültem magamban, hogy a' természet jó masszából alkotott, mert egyébkint ebben a' rettenetes tolongásban ezer darabra törethettem volna. A' templomban igen jó helyet kaptam épen a' főoltár mellett. Öt órakor megkondult minden harang, kívülről tábori muzsika hallatszott, a' templomban az orgonán — ki hinné? — Napoleon koronázási marsát játszották; min' ez öszvevéve olyan lármát csinált, a' minőt már régen nem hallottam. Most megnyitá a' rendet egy feltarkázott schweiczi, utána több énekes gyermekek jövének, erre a' papság, 's végre a' helység Maire-je, karján a' koronázandó rózsaleány. Ez mintegy husz esztendő's lehetett, egészen fejérbe öltözve, de — főköttő volt a' fején. Itt a' hajadon fejet valami illetlennek tartják. A' rózsás leány neve Lanclouet Margit, 's ő egy földmives leánya. A' Maire egy emelt székhez vezeté őt, a' helység papja rövid beszédet tartá, mellyben kiváltképen a' rózsás leány két dicséretre méltó tulajdonságáru szóla, szerénységéru és szorgalmáru. Meg nem foghatám, hogy a' leány nem sirt, arcza egyedül csak zavarulatot fejeze ki, holott az én szemeim, valamint a' többi körülállókéi is, könybe borultak. Ekkor előhozák a' csinált fejér rózsakoszorut egy ezüst tányéron. Egy főrangú asszony vevé azt kezébe, eleibe lépe a' rózsás leánynak, ez térdével egy vánkosra álla, 's a' dáma által a' koszorúval megkoronáztaték, egyszersmind természeti fejér rózsá is tüzetvén keblére. Most újra meg-

harsant az előbbi muzsika, a' tréfának vége lőn, 's mi is haza menénk. — A' templombul kimenet kérdém egy öreg paraszttul, szegény-e az a' rózsás leány? — 's ezen nyiltszivü feleletet vevém tőle, hogy ezt a' tiszteletet mindég csak a' leggazdagabb lakosok leányai szokták elnyerni. Tehát itt is uralodik a' pártfogás mérge?!

Junius 30kán 1827. *)

A' miolta Párisban lakom, már többször hallám ezt a' kérdést, esmerem-e híres neves házafiját, a' tudós Mandelyt? — Felette különös embernek mondották, de mostani szalását senki sem tudta. Minapában Revue-Britannique nevü francia folyóírásban (Maj. 1827.) e' következő tudósítást olvastam, melly a' New Monthly Magazinebül vagy on kivonva:

„Egy tudós Magyar élete Párisban.“

„— „Egy fábul épült kerti házhoz jöttünk, (mond egy angol utazó) mellynek egyik oldala egy szomszéd épülethez vagy on támasztva; általmérője lehet vagy hét lábnyi. Ezt a' kis hajlékot a' ház tulajdonosa ingyen engedte által Mentelli urnak; (az Angol így írja a' nevet). A' társam kopogatt 's beléptünk a' bölcshez. Mi hárman alig találtunk helyet a' szük kunyhóban. Jobb kéz felől egy fejer fa láda állott a' szobának csak nem egész szelében. A' Philosophus egy deszkán ült 's

*) Ez a' levél a' Tud. Gyűjtem. 1827diki XI. füzetében is megjelent.

lábát a' ládában tartotta, mellyben egy ócska gyapju takaró feküdt. — Háta annak a' háznak falához volt támasztva, mellyhez a' kerti ház hozzá van építve. Ő előtte valami kis asztal állott a' ládán, 's azon egy író kőtáblát láttunk, mellyre ő theoreémájit 's megfejtéseit irdogálja. — Az időnek mostohasága az üvegablakot és a' deszkafalat nagyon megrongálta; a' Philosophus az ilyen lyukakra és hasadékokra holmi papiros darabokat ragasztott, mellyeken a' legcsinosabb görög és arab írás látszott. — A' láda mellett balra egy régi karszék állott, mellynek karfája, valamint a' szobának nagyobb része, mindenféle nagyságu könyvekkel volt elborítva, a' nagy folio daraboktul fogva egészen a' parányi kis 18ad rétig, melly Blaeü sajtója alul kijött. — Ezt a' karszéket hajdanában kardinál Fesch adta volt Mentellinek. — Egy darab czin, melly edény formára volt öszvehajtva, függött vasdróton az asztal felett 's mécs gyanánt szolgált. Ezenkívül egy setét szegletben egy bádog fazekat vetünk észre, nem különben egy vizes korsót és egy darab fekete kenyeret.“

„Mentelli ur, mondá barátom, minekutána személyemet megesmertette volna vele, Mentelli ur épen úgy beszél ángolul, mint te vagy én, noha talán kettőnkön kívül soha sem látott Ángolt.“ — Ez igaz is volt. Én velem nagy könnyűséggel beszélt, igen válogatott kifejezésekkel, minden franczia idiotismus nélkül, 's a' mi legcsudálatosabbnak látszott, semmi idegen accentussal. Ez a' különös ember egyenlően beszél deák, német, régi 's új görög, tót, arab, sanscrit, persa, olasz, magyar és franczia nyelveken, 's a' többi esmert nyelveket is nagyobb részint érti. A' sinai nyelvet is

tanulta, és mintegy három ezer jeleit esmeri; legjártasabb pedig a' matematikai tudományokban és a' Statistikában. — Ő az életnek minden gyönyörűségeit tanulásra való vágyának szentelte. — Minden héten egy leczkét szokott adni a' Mathe-sisből, 's azért három frankot kap. Ezen a' pénzen megveszi egész hétre való élelmét, melly két kenyérből és egynehány földi almából áll. „Hogy ha, ugymond, minden nap friss kenyeret vennék, sokkal többet el tudnék költeni; a' kemény kenye-ret azért szeretem, mert nehezen lehet megemész-teni.“ Egyszer kétszer a' hétben bádogg fazekában két vagy három földi almát főz magának a' mécs láng-jánál, 's már azt is luxusnak tartja. — Egy vastag flanel ruha volt rajta. Télen a' ládájában hál, nyáron csak karszékében. Illyen nyomorult élet-mód és a' sok éjszakázás legkisebbet sem árt egész-ségének; ábrázatja vidám, színe friss és egész-séges, képvonásai nyíltszívűségre mutatnak, teste épen nem sovány. Hosszu haja vállára csüng le, barna szakála valami méltóságot ad ábrázatjának, melly a' régiség karaktereire emlékeztet. Girodet festőműhelyében gyakran modelnek szolgált, 's így is szerzett magának valamit. Kérdezém, nem unja-e élete módját? ő azt felelte, hogy épen nem, hogy már husz esztendő-től fogva így él, hogy az életnek örömei igen kívánatosak ugyan, de mint-hogy azoknak megszerzése végett kéntelen lett volna a' drága időt az unalmas leckeadásra fordítani, inkább csak így akarná folytatni tanulását, mellyre még most sem talál elegendő időt, ámbátor ugyan az egész napot és a' fél éjszakát a' tudományoknak szenteli. Egyébiránt épen nem tartja magát szerencsétlennek.“

„Igy tehát koránt sem a' különösség affectálása vitte őtet ezen kemény reguláju életre; ő csak tudományos kincseket akar egymásra halmozni, azoknak szaporításában talál mulatságot, a' fősvény ember példájára, a' ki minden nyugalját 's egész életét a' pénznek áldozza fel.“

„Azt beszélte nekem, hogy Angliát kivévén, Európának minden tartományait gyalog öszvejárta; — hogy a' francia Akademiának némelly tagjai legjobb baráti, 's hogy mind a' melletts, hogy ruhája olly rossz állapotban van, ők épen nem átalják karon fogva vele sétálni, 's társaságokban is szívesen látják. — Ez ugyan például szolgálhatna aristocraticus Universitásainknak, és sok dandy (hetyke. csecsebecs) Professorainknak, kik olly szép számmal vagynak Angliában. Nálunk a' ruha szükséges a' tudomány ékesítésére; Angliában megvetik a' talentumot, ha rongyosan jár.“

„A' szegény Mentelli egy kis historiát beszélt, melly talán ide fog illeni: „Minapában, ugymond, egynehány barátim mindenféle ruhát küldöttek ajándékban. — Egyszer kétszer magamra vevém, de mint-hogy az uj könyvet még inkább szeretem, mint az uj ruhát, csak hamar arra szántam volt magamat, hogy az ajándékozott portékát eladom, 's az árán egynehány könyvet veszek, mellyek után már régen sopánkodtam. Magamra vévén tehát régi köntösömet, az uj ruhát egy zsibároshoz vittem, a' ki, minekutána a' finom portékát nyomorult öltözetemmel öszvehasználtotta volna, nekem esett 's mint tolvajt a' Policziánál bevádolt. Igy arestomba jöttem 's ott ültem egy egész hétig holmi kóborlók között, mint-hogy balgatag cselekedetem miatt szégyenlettem barátimat szomorú állapotom felől tudósítani. —

De végtére észrevévén, hogy az időmet így elvesztegetem, csak ugyan pennát fogtam, — 's esmerőseim tüstént kiszabadítottak. — Hogy ha egy különös tömlöczben tanulásomat szabadon folytathattam volna, azt olly könnyen el nem hagytam vala. Igen alkalmas helynek tartom; az ember ott ingyen él, és minden idejét tanulásra szánhatja.“

„Az én barátom Mentelli urat néha ebédre hivta, de az illyen vendéglésnek rendszerint veszedelmes következései valának az ő egészségére nézve; egy pohár bortul forró hidegbe esett.“

„Ángliát igen kívánta látni, — „jól tudván, ugymond, hogy ott drága az élet, száz ötven frankot akarok szálni erre az utra, 's ottan való mulatásomra.“ — Én akaratom ellen is nevetésre fakadtam, bizonyossá tévén őtet a' felől, hogy Ángliában ennyi pénzel beérni tellyes lehetetlenség. — „Én (ugymond a' Philosophus) a' proportióhoz képest ezen summának harmadrészével az egész Continenst bejártam. Tudom, hogy Ángliában az eleség igen drága; — nekem csak kenyér kell, meg viz; — éjszaka, ha mezőn vagyok, holmi sövény mellett is elhállok, a' városokban pedig és a' falukon a' templom ajtajához fekszem.“ — Ugy de, mondám en, Ángliában legnagyobb bűnnek tartatik ám az, ha az embernek pénze nincsen. A' ki szegény, az szükségképen bűnös is; — törvényeink csak a' vagyont oltalmazzák, nem pedig a' szegénységet. — Ha valami fának árnyékában fog hálni, majd akkor költik fel, mikor a' tömlöczbe viszik. A' béke birája ugy bánik az urral, mint valami kóborlóval, vagy egy contrabandistával. Ha az ur megmondja, ki légyen: ő az ur rongyos ruhájára fog mutatni, 's azzal okvetetlenül be fogja bizo-

nyítani, hogy az ur hazudott. Ki tudja, végre talán valami kemény büntetés is fogja érni gondatlan lépéséért. Én esmerek egynehány birákat a Provinciában, a' kik az urat nagy hirtelen pelengerbe vetik, csupán csak azért, mert felső ruhája nem ér tiz vagy tizenkét guineát. — Mikor az ur Angliába megy, vigyen magával gazdag ruhabeli készületet, és ne morogjon, ha mindent, a' mire szüksége lehet, öt vagy hatszorosan fog fizetni.“

„Ez az intés nem maradt siker nélkül; Mentelli egészen lemondott ideális plánumáról. — Későbbben is gyakran láttam őtet Párisban való mulatásom alatt. Arra kért, hogy egy sanscrit munkát szereznék meg neki Londonban; fájdalmamra azt ott meg nem kaphattam.“

„Minthogy nagy dialectikával bir, sokszor igen rendkívül való állításokat hoz fel, 's eszét azzal mulatja. — Magaviselete szelid és elragadó, hosszú szakála 's eszes és méltóságos ábrázatja azokra a' képekre emlékeztetnek, melyeket Titian a' maga idejebeli emberekrül készített vala. — Mind a' mellett, hogy az embereket és a' társaságot szereti, még is egész életét, 's minden örömeit tanulásra való hajlandóságának szenteli. Talán soha sem élt egy ember is, a' ki a' tudományokat illy enthusiasmussal imádta volna, minden haszonkeresés és minden kérkedés nélkül. Őtet a' tudományok tárházának lehetne nevezni. Ő földmérő, természetvizsgáló, nyelvtudó; ő mindent olvasott, mindent tud. Kérdezze meg valaki, hogy a' régi vagy újabbirók mint itéltek légyen ilyen vagy amollyan tárgy felől? azonnal elmondja saját nyelveken 's tulajdon kifejezéseikkel mind azt, a' mit a' különbkülönféle nemzetbül való prosaicusok, vagy vers-szerzők ezen

dologrul irtanak. 'S így Mentellire valóban reá illik Pic de la Mirandole mondása: ő beszélhet „de omni re scibili.“ — Tudományának roppant elterjedése pedig annál nagyobb bámulást okoz, ha azt meg-gondoljuk, hogy neki semmi nevelése nem volt, hogy ő mindent csak magátul tanult.“

Ezen kis értekezésnek olvasása még inkább ser-kentett az új Diogenes kinyomozására, 's végre, sok terhes futkározás után, (mert Párisban akár-kire is könnyebb reá akadni, mint az ilyen Phi-losophusra) csak ugyan reá találtam. Már jó időtül fogva az Arsenalban lakik, a' hol a' Bibliothekát szabadon használhatja. Ezt az engedelmet és sza-bad lakást a' ministerium pártfogásának köszönhe-ti. Az Arsenalban lévő kapus egy keskeny, kis aj-tóhoz vezetett a' ház garádicsa alatt. „Ime,“ ugy-mond, „itt a' szobája.“ — Én ott inkább fakama-rát kerestem volna, mint emberlakást. Az ajtón sem-mi kilincs; kopogatásomra semmi felelet. „Tessék megnyitni az ajtót!“ — mondám francziául jó han-gosan: — semmi válasz. — Azonban a' szobában valami zörgést hallottam, mintha valaki rakosgat-na. Egynehány minuta után megnyílt az ajtó vagy egy arasznyira. Egy sápadt ábrázat nézett ki felém, hosszú, barna szakállal, borzas hajjal, félénk te-kintettel: — „Bocsánatot kérek, mondám francziá-ul, hogy látogatásommal alkalmatlankodom. Azt hallottam, hogy az ur Magyar; igen kivántam Pá-risban egy hazámfiára akadni.“ A' komor kép egy kicsinyt megvidult. Örvendek rajta, ugymond, ha-sonlóképen francziául, hogy Magyart láthatok ná-lam. — Azután német nyelven kérdém, hogy be-szél-e jól németül? „Igen is beszélek, visszonzá ő ugyan azon a' nyelven. — „Hát magyarul tud-e az

ur? "kérdém magyarul. „Már nem tudok“ volt a felelet törött magyar accentussal. — Az angol utazó nem sejdithette, hogy egy valaki, a' ki Magyarorszáiban született, magyarul ne tudjon. Látszik, hogy még nem volt nálunk. — Ekkor beléptem a' szobába, mellynek szélessége aligha mér három lépést, hossza talán ötöt. Az ablak mellett a' földön, 's egy kis asztalka körül mintegy nyolczvan vagy száz darab könyv volt egymásra halmozva. Egy persa Lexicon ki volt nyitva. Az asztalkán egy jegyző kő tábla feküdt, hátul egy rozsz szék állott hát-támasz nélkül. Egy kevés szalmát láttam a' földön három deszkával besánczolva, 's egynehány barna rongyal betakarva. Sok koldus jobb ágyon hál. A' falon függő deszkán egy két fekete kenyeret láttam, mellyek közül egy meg volt szegve, de a' mint látszott, csak foggal, vagy körömmel, nem késsel. A' szegletben egy vizes korsó állott. — Földimnek testén nem volt egyéb egy ócska szürke katona kaputnál, veres hajtó-kára, a' lábán fa-papucs, a' minőt Franciaországban a' falusi nép szokott hordani. — Diogenes ur a' falhoz támaszkodott, kezét hátra tévén, mint valaki, a' ki zürzavarban van; én pedig vagy két lépésre állottam tőle a' szoba közepén. Ülésről nem lehetett szó, mert a' rozsz szék talán egyes embernek is kevés lett volna. Itten hiven feljegyzem beszélgetésünket, melly német nyelven folyt.

Én, Valljon mennyi ideje lehet, hogy hazáját oda hagyta?

Ő. Mintegy harmincz esztendeje.

Én. Hol született?

Ő. Azt nem tudnám megmondani; igen kicsiny voltam, mikor eltávoztam onnan hazulról. Mindent elfelejtettem.

Én. Valamelly városra talán még is emlékezik?

Ó. Egy két esztendeig Pozsonyban laktam. Azt tudom, hogy Leopold császár koronázása alkalmatosságával Pozsonyban egy házfedélről leestem. Egy toronyra is emlékezem, mellynék teteje gazdagon meg volt aranyozva; ugy hiszem, hogy a' pozsonyi cathedralis templom tornya.

Én. Gyermekkorából semmi környülállások sem jutnak eszébe?

Ó. Azt tudom, hogy egy diófa állott udvarunkban. — Ennek a' diófának képét ez előtt két esztendővel bajjal tudtam kiverni eszembül; szüntelen arrul gondolkoztam. — Ezen kívül még egy kis toronymnak emlékezete is megmaradt eszemben valamelly álmképben; nem is tudom bizonyosan, hogy láttam-e valaha maga valóságában.

Én. Hány esztendős lehetett mikor hazájából elment?

Ó. Mintegy tizenhárom esztendős.

Én. Micsoda okbul távozott el onnan hazurlul?

Ó. Én csak a' világot kívántam látni. Mondhatom, hogy én igazi áldozatja vagyok a' tudománynak.

Én. Gyermekkorában hol tanult?

Ó. Sehol; — vad fiu voltam, — lovakat őriztem.

Én. De későbbben csak tanult valahol?

Ó. Berlinben két esztendeig.

Én. Miképen írja a' maga nevét?

Ó. — Már szinte elfelejtém azt is; nincs is gondom reá. — Itt Mandel-nek hivnak. — Az embernek azon kell iparkodni, hogy a' mult időből minden csekélységet elfelejtssen. Azután több ereje

és akaratja lészen a' jelenvaló és a' jövendő dolgok vizsgálására.

Én. Kereszt nevét csak még is tudja?

Ó. Ignácznak hívják. — Két esztendő előtt a' Jesuiták meg akartak téríteni; holmi tractatusokat kellett velek olvasnom a' szent háromságrul. Ők Dávidnak neveztek el.

(Maglehet, hogy a' Philosophus a' két nevet itten felváltva említette; hihetőbbnek látszik, hogy a' Jesuiták Ignác nevezettel ruházták fel, 's hogy régibb neve Dávid volt.)

Én. Tehát nem volt katolikus?

Ó. De igen; — hanem más dolgokkal foglaltoskodtam. — Cicero jól mondotta: Commenta's a' t.

Én. Deákul is jól beszél?

Ó. (mosolyogva) A' Magyarok kevélykednek deák nyelvekben. (Azután deákul szólott igen válogatott terminusokban.) Midőn ebbe a' városba jöttem, minden tudósok, a' kik hallották, hogy Magyar vagyok, deákul szólottak hozzám. Ebből azt itéltem, hogy a' Magyaroknak a' deák nyelv iránt való hajlandósága külső országban is esmeretes.

Én. Igen sajnálom, hogy a' magyar nyelvet egészen abban hagyta.

Ó. Nem volt semmi gyakorlásom, semmi könyvem; 's ez a' nyelv nincs is kipallérozva. Gyermekkoromban, úgy tetszik, csak magyarul beszéltem.

Én. De csak most is ért egynehány magyar szót?

Ó. Midőn magyar beszédet hallok, igen esmeretes előttem minden szó, ha bár nem is értem. — A' magyar nyelv igen különös, — hasonlít a' napkeleti nyelvekhez.

Én. Az ur ért egynehány napkeleti nyelveket?

Ő. A' persa nyelvet tanultam, — a' sanscrittel is sokat bajlódtam 's főképen az arab nyelvel.

Én. Ezt tehát jól érti?

Ő. Gondolom, hogy jobban tudom, mint a' német nyelvet. (Itten megjegyzem, hogy igen szépen beszélt németül.) A' mikor kimegyek, mindég arabul beszélek magammal. Négy száz milliom ember a' föld kerekén arabul beszél; érdemes, hogy az ember jól megtanulja.

Én. Tótul is tud?

Ő. Oroszul olvasok és beszélek is.

Én. Mivel foglalatoskodik most leginkább?

Ő. Az astronomiával.

Én. Szokott-e sokat irni?

Ő. Csak a' kő táblámra irok mindent; mikor tele van, a' spongiával ismét kitérülöm. Calculator vagyok. — A' papiros sokba kerülne. Csak magam számára tanulok.

Én. Megelégszik-e sorsával? él-e boldogul?

Ő. A' ki maga magát meg tudja győzni, mindég boldog.

Én. Csudálkozom, hogy ilyen nyughatatlan nagy városban telepedett le.

Ő. Ez igen jó hely reám nézve; elveszek benne, mint egy vízcsepp a' tengerben.

Én. Miből él?

Ő. A' magam pénzébül. — Az 'előtt egy kis pénzt szereztem volt magamnak leczkézés által, 's azt az ország kincstárába tevém. Most két száz frank kamatot huzok belőle esztendőnkint.

Én. Hát az elég?

Ő. Száz frankot sem tudok elkölteni egy esztendő alatt. A' többin könyvet szoktam venni.

Én. gyakran szokott-e kijárni?

N. Igen ritkán. Hetenkint egyszer a' pékemhez megyek a' rue-du-Bac-ba: (a' Szajna tulsó oldalán), igen jó fekete kenyeret süt. — Akkor annyit veszek, a' mennyi egész hétre szükséges.

Én. Meglátogatja-e valaki?

Ó. Igen is. — De miolta Párisban vagyok, csak két Magyart láttam itten. Az egyik hét vagy nyolcz esztendő előtt volt Párisban. A' neve valami óriást jelent.

Én. Talán Nagy?

Ó. Nem az; — valami vi — Vitéz nevezetü. — Jó ember volt, itt nagy inségbe jutott; magam is segitettem őtet. Későbbben azt hallottam, hogy meghalt itt Párisban; a' kapus felesége mondotta, nem tudom, igaz-e vagy nem?

Én. Ad-e még leczkét?

Ó. Nem többé. Egy Jones nevü fiatal ángol arabul tanult tőlem; szép gyermek volt mind testére, mind lelkére nézve. Igen jól tanult; hét vagy nyolcz hete lehet, hogy meghalt; — azolta mindég busulok. Nagyon szerettem volt a' fiut. Még csak 16 esztendős volt.

Én. Attul félek, hogy, ha majd egyszer megbetegszik, minden segítség nélkül fog szükölködni.

Ó. (mosolyogva) Akkor majd ezt mondom Diogenessel: tegyétek mellém a' pálczámat, hogy a' madarakat elűzhessem, mellyek holt tetemimet fogják háborgatni. — Egyébiránt egy időtül fogva valóban nem jól érzem magamat. (Talán ez volt az oka, hogy én a' jámbort nyomorultabb állapotban találám, mint az ángol utazó).

Én. Bár csak hirül adhatná nékem, ha rosszabbul találna lenni. — — A' Revue Britannique

nevü folyóírásban egy articulust olvastam, melly az ur felől szól, 's a' New Monthly Magazine-bül vagyon kivonva.

Ő. A' télen egy Angol elolvasta előttem az originált.

Én. Már igen is sok időt veszt én miattam. — Mindazonáltal, ha megengedi, néha meglátogatom az urat.

Ő. Nem vagyok vad ember. Szeretem, ha valaki jön hozzám.

Kezét megszorítván, elbucsuztam tőle, 's kimentem szobájából. Ő az ajtónál megállott: „nem kísérhetem ki,“ ugymond, „mezeitelen vagyok.“

Ime! egy uj Diogenes. — Az ő látása különös érzést gerjesztett bennem. — Ki lehet ez, ki annyit tud 's annyit elfelejtett; — ki a' roppant Párisban, a' világnak legnyughatatlanabb pontján, husz esztendő'tül fogva, csak nem oly magányosságban él, mint egy Anacheréta Théba pusztáján? — a' 'ki eget, földetoda enged a' tudományokért, 's a' drágán szerzett kincsnek semmi hasznát nem veszi?

Van elég példa arra, hogy a' fejnek megsértése által némelly emberek az elmúlt dolgokrul egészen elfelejtkeznek. A' házrul való leesés, mellyrül beszélgetésünkben szó volt, talán hasonló dolgot okozott? — Avagy csak titkolni akar valamit? az elmúlt dolgokat a' feledékenység fátyolával kívánván betakarni?

Eszembe jut, hogy mintegy nyolcz esztendő előtt egy Mandel nevü zsidó tanulót esmertem Pozsonyban; — a' Philosophus talán atyafija lehet? de neki épen semmi zsidó accentusa nincsen, 's azt talán lehetetlen volna eltitkolni, legalább német

beszédében. — Korára nézve lehet vagy negyvenöt esztendő.

Augustus 10kén 1827.

Ez előtt egy héttel társaság volt gróf D. C. . . nál St. O. . . ban. Ott voltak mások közt Rossini, Paer és Donzelli urak 's Szontag kisasszony. Rossini és Paer halálos ellenségek, hanem társaságban beszélgetnek 's tréfálkoznak egymással olly jól, a' mint lehet, Rossini az ő bájoló olasz könnyűségével, Paer pedig ollyan ábrázattal, mellyen a' mesterkelt nyájasságot nem nehéz megesmerni. Rossini a' többi között egy valakinek ezt mondá Szontag felől: „a' természetül felséges, hajlékony, fellelte kellemes hangot kapott, igen tanulékony, az intonatióban igen erős, hanem az igazi ének methodrul legkisebb ideája sincs; egyáltalján szükség egy pár esztendőt Olaszországban töltenie, hogy az legyen, a' mi lehet, nevezetesen Pasta asszonynak érdemés vetélkedő társnéja.“ — Rossini ezen esti multságért öt száz frank ajándékot kapott Paer pedig három százat.

December 26kán 1827.

Különös, hogy nálunk az itteni éghajlat kellemetességérül semmit sem hallani, holott az olasz égis magasztaltatik. Ollyan lágy idő járt egész Decemberben, hogy még késő este is, mint nyáron, frakban lehete járkalni. A' nap olly melegeu sűt, hogy a' sár, melly itt az utszákon igen könnyen meggyűl, nagy részint mindjárt elszárad; csak a' köd alkalmatlan néha. E' napokban egyszer olly nagy volt, hogy a' cabriolet-bűl, mellyen ültem,

nem láthatám a' lovat. Sok szerencsétlenség történt a' kocsik öszveakadása miatt. Midőn XV. Lajos piaczn keresztül kocsiznék (a' hol XVI. Lajosnak feje vétetett) megállá egy urasági kocsi cabrioletem mellett, 's a' kocsis igen módosan kére, mondanók meg neki, melly irányzatban vagyunk, ő már nem képes hollétét feltalálni. E' szerint compaszra is szüksége lehetne itt az embernek! Minekutána megmagyaráztuk volna; hogy balra az elyseumi mezők, jobbra pedig a' Tuileriák kerte van, nagy vigyázattal folytatá utját.

Martius 15kén 1828.

Martius 11kén Dr. Gall koponyatudományi leczkésén voltam, a' tudományok atheneumában. A' nagy szála, mintegy száz ötven halgatót foglala magában, kik között nyolcz vagy tiz asszony volt. Midőn a' Doctor belépe, egynehányan tapsolának, mint Párisban a' hiresebb professorok nyilvános leczkésén szokás. Gall urat Fossati nevű olasz orvos kíséré, ki a' német orvos tanítását tellyes olasz hévvel fogadta el. Valami emeltebb helyre léptek fel mind a' ketten; előttök egy hosszú tábla vala, 's rajta több ember- és állatkoponya. Fossati ur még egy kosárbul is sokat szedett ki, mellyet két inas hozott ide; azután ő is leüle Gall ur mellé, valamivel alantabb álló székre. Mind ezen készülétek akaratom ellen is eszembe juttaták a' charlatánok azon scenájit, mellyek holmi régi képeken vagynak előadva. Fossati ur ollyannak látszott, mint valami Alchymista adeptusa. A' leczke este kilenczedfél órakor kezdődött. Gall ur nagyon könnyüden beszél francziául 's elég tisztán is, noha német szó-

ejtése kiesmerszik. Magyarázását gyermek is megértheti, 's ő a' physiologiai előadás közé gyakran igen helyes anekdotákat és történeteket kever, állításainak támogatására. Így a' többek közt, midőn a' vonszódás orgánjárul (l'organ de l'attachement, — Organ der Anhänglichkeit) szólana, melly a' gyermekszeretet orgánja két felén van, mintegy illy szavakkal beszélé el a' következő történetet:

„Esmertem egy nagyon tisztéltre méltó asszonyt, ki egy követ felesége volt. Ennek magasztalása minden szájbul hangzott, de a' mit benne leginkább csudáltak, az ő őszinte 's állandó hajlandósága volt a' körüle lévőkhöz, melly soha sem változott. Hazája utóbb háboruba keveredvén, az ő társasági helyezete sok változáson ment által, hanem esmerősei iránti régi érzelmein semmi sem változtata. — Több főrangú személyek reá beszéltek engem, hogy öntsem gipszbe ezen szeretetre olly méltó asszony fejét, kinek koponyája kétségkívül némelly érdeketes észrevételekre fogna tárgyat nyújtani. Az asszonyság engedelmével követém e' tanácsot 's találék is valóban koponyáján egy igen kitünő orgánt. Vizsgálódtam, ha nem fedezhetnék-e fel az asszonyban valami tulajdonságot, melly ennek a' tetemesen kitünő orgánnak megfelelne, 's a' mit legszembetünőbbet találtam karakterében, az a' vonszódás volt, mellyről már szólottam. E' volt legelső esetem, hogy ezen erkölcsi minémüséget a' kitalált orgánra alkalmaztam, 's ezen felfedezésemet nem sokára számos hasonló észrevétel erősítette meg.“

Gall ur a' többek közt azt állítja, hogy a' vonszódás orgánja általjában gyakrabban fordul elő az asszonyok koponyáján, mint a' férjfiakén.

Midőn ezen orgánról beszélne, általmenen a' házasságra, melly az ő véleménye szerint nem csupa társasági intézet, mint közönségesen hisszük, hanem olyan rendelet, melly az ember állati természetében alapul. Ime, mondá, az állatok legnagyobb része mintegy házasságban él, az az a' him majdnem szintugy gondoskodik az aprókrul, mint a' nőstény, 's ők ketten rendszerint még akkor is együtt maradnak, midőn nincsenek már fijaik. Ki kell innen venni a' házi állatokat, mellyekben a' helyzet, ugy szólván, megváltoztatja az eredeti természetet. A' kutyák házi állatok, 's nem élnek párosan, hanem a' farkasok, rókák, mellyek szinte ezen osztályba tartoznak, valóban ugy élnek. A' lovak 's szelid szarvas marhák nem párosak, de a' szarvasok, párducztevék (giraffák) kecskék 's a' t. valóban párosan élnek együtt, valamint a' husevő állatok is, a' him oroszán a' nőstény oroszánál, a' him tigris a' nőstény tigrissel.

Gall ur ugy találja, hogy a' ragadozó állatok rendszerint nem bírnak a' bátorság orgánjával; ezeket csak a' ragadozás avagy gyilkolás orgánja bélyegzi.

Megmutatá többi közt generál Wurmser koponyáját, mellyen a' bátorság orgánja igen kitűnő volt. — Az ő véleménye szerint a' veresbegy legbátrabb minden madarak közt, 's koponyáján ezen orgánt csak ugyan világosan láthatni. — Ez az orgán, Gall ur szerint, több verekedni szerető aszszonyoknál is szinte kitűnő volt.

A' lecke tiz óraker végződött.

Martius 13kán tartott leckéjében Gall ur a' ragadozás, vagy is gyilkolás orgánjárul beszélt. Minekelőtte ezen orgánt kifejtette volna, meg-

jegyze, hogy a' ragadozó avagy húsevő állatok koponyája általjában nagyobb kiterjedésű 's több velő van fülmegetti részében, mint a' füevő állatokéban.

Szükség itt tudni, hogy ő minden állati koponyát két részre oszt, és pedig egy függőleges linea által, melly a' fül közepén keresztül viszen, 's a' koponyát egy fülelőtti 's egy fülmegetti hásonfélre vágja; az elsőn, Gall ur szerint, a' lelki orgánok találatnak, mint p. o. az idealitas orgánja, a' másikon pedig az állatiak, mint p. o. a' vonszódás orgánja.

Mutatott sok ilyen koponyát, mellyek valóban megigazolák állítását. Semmi sem birt engem olyan bámulásra, mint az oroszán és tigris koponya különbözése. Az előbbinek előrésze, melly az észtehetségek orgánjait foglalja magában, sokkal tetemesebb mint az utóbbiban, holott ennek t. i. a' tigris koponyájának hátulsó vagy is állati része, hol a' gyilkolás orgánja van, sokkal nagyobb kifejtődést mutat.

Az első koponya, melly neki ezen tekintetben utat nyita észrevételeit az emberekre alkalmaztatni, egy szülőgyilkosé volt, 's ezt a' boldogult würtembergi király küldte hozzá. E' fejedelemtől beszelvén, megjegyze Gall ur, hogy ő felsége nagy ügyességgel birt az orgánok kitapogatásában, a' mi nem olly könnyü, mint gondolnók. Vannak, mondá, több emberek, kik soha sem tudják az orgánokat megkülönböztetni, illyen, mondá továbbá p. o. a' hires orientalista H. . ur Bécsben, ki magát az orgánok megesmerésére hosszabb idei próbálgatás után nem találá alkalmasnak.

A' gyilkoló orgán eredeti kifejezésében egyedül azt jelenti, hogy ez vagy amaz állat más állatok husával élésre van rendelve; kifejtődése által szüli az ölés indulatját, mellynek legfőbb foka a' gyilkolás dühe. Gall ur mutatá a' többi között egy, ha nem csalatkozom, Leiden-i muzsikus koponyáját, ki hosszabb idő alatt negyvenhárom embert ölt meg, nem hogy azokat megfossza, hanem egyedül azért, hogy azoknak megölésében gyönyörködhessek. Az ember, mondá Gall ur, természete szerint hus és fü evő állat, sőt az első emberi társaságok vadászattal és halászattal előbb foglalatoskodtak, mint földmiveléssel.

A' többi orgánok is, kifejtődések által, jobban vagy kevesebbé szembetünő következéseket szülnék. A' bátorság orgánja eredetiképen csak az önvédelem ösztönének szüleménye; de midőn kifejtődik, kilép védelmező állapotjából 's megtámasztóvá lesz.

A' vonszódás orgánja egy asszonytól annyira kifejlett, hogy midőn szüleit és testvérét elvesztette volna, három izben megtévelyodott. Ez Gall urhoz jöven tanácsot kérni állapotja iránt, így szóla magáról, „jól érzem, hogy kellelénél inkább szeretem, a' mit szeretek, de nem tehetek máskép. Bocsássa meg Isten gyengeségemet, 's a' t.

Martius 20kán 1828.

A' francia akademiáról kívánsz valamelly tudósítást? — Ime rövid rajzolatban egész historiája, — de előbb a' híres Bossuetnek Junius 8kán 1671ben az akademiában tartott beszédéből némelly sorokat iktatok ide, hogy ezen intézetnek eredeti céljá-

rul és eszközeirül annál világosabb ideád lehessen. *) „Uraim,“ — így szóla Bossuet, — „soha sem éreztem úgy a' beszélés nehéz voltát, mint ma, midőn a' jó beszélés mesterei előtt olly társaságban kell szólanom, hol a' tanultságot és udvariságot egyenlő sikerrel látjuk megjeleni.“

„Meg kell tehát vallanom, uraim, hogy én ezen akademiát nem csupán olly tudós emberek gyűlésének tartom, kiket a' szép mesterségek szeretete és esmerete kapcsolt egybe. Ha visszamegyek a' kegyelmek gyülekezete forrásáig, magasabbra emeli gondolataimat egy illy szép intézet, Igen is, uraim, az a' fáradhatatlan vágy, melly a' nagy kardinál Richelieut lelkesítette, hogy Franciaországot a' dicsőség legnagyobb fokára emelje, épen ezen vágy, mondom az, melly ő belé e' társaság formálása szándékát sugallotta. Valóban, ha igaz, a' mit a' római szónok mond, hogy a' dicsőség, vagy leírásra méltó cselekedetekben, vagy olvasásra érdemes irások szerzésében áll, nem kellett-e akkor ezen hasonlithatatlan lángésznek e' két dolgot öszvekötni, hogy munkáját tökéletessé tegye. Szerencsésen is vitte ő ezt végbe. Mig a' Francziák az ő hathatós tanácsai által lelkesítettvén, hallatlan vitéz tetteikkel megérdemlék, hogy dicséreteiket legékesebben szóló tollak hirdessék: az alatt ő arul gondoskodott, hogy az ország fővárosában a' francia föld legjelesebb írójának javát öszve gyűjtse, 's abbul kegyelmek intézetét szerkeztesse.“

*) Recueil des Harangues prononcées par Messieurs de l'académie francaise, dans leurs receptions et en d'autres occasions, depuis l'établissement de l'académie jusqu' a présent. Seconde Edition, revue et augmentée. T. IV. a Paris 17XIV.

„Hanem, uraim, az ékesszólás elhalt, elhalványodnak minden színei, elenyésznek minden ke-
csei, ha arra nem fordítja tellyes gondját az ember,
hogy a' nyelv valamiképen megalapittassék és ál-
landóva tétessék. Mert, hogy lehetne halhatatlan
tetteket mindég bizonytalan 's mindég változó nyelv-
re bizni? 's ígérhet-e különösen a' miénk halhatatlanságot, ez, mellynek szépségeit minden nap látjuk enyészni, 's melly kevés esztendőök mulva még Franciaországban is barbar nyelvé válik? Micso-
da? hát soha sem kellene-e a' francia nyelvnek reményleni, hogy olly munkákat allitson elő, mellyek maradékainknak tetszhessenek? 's szükség-e ilyen halhatatlan munkák szerzésére Róma és Athéne nyelvét untalan kölcsön vennünk? Ki ne látná, hogy a' nemzet dicsőségéért előbb formálni kell a' francia nyelvet, hogy beszédünk szabadabban 's eleve-
nebben folyjék, olyan szólásban, melly nekünk természetesebb, 's hogy a' mindég gyenge másolat igája alól felszabadulván, már valahára eredeti munkák dicsőségére és szépségére tarthassunk számot.“

„A' szokás, meg vallom, méltán neveztetik a' nyelvek attyának. A' nyelvek behozása és rendbeszedése jussa a' sokaságtul soha sem tagadtatott meg; de ha ez a' szabadság egy részről nem akar korlátok közé szorittatni, eltüri még is már részről a' vezérlést. Uraim, kegyelmetek rendbeszedett 's állandó tanácsot formálnak, mellynek köz helybenhagyáson épült hitele visszanyomhatja a' szokás helytelenségét, 's mérsékelheti ezen felette popularis birodalom rendetlenségeit.“

Az intézet történetei ezek valának: *) „Conrardnál 1625ben öszvegyültek némelly jó izlésü és

*) Pandore Nro 1347.

tudós emberek, hogy a' nyelv, erkölcsi tudomány, szép mesterségek tárgyairul 's általjában mindenrül értekezzenek, mi a' társaság javát érdekelheti.

Kardinál Richelieu 1626ban tudósítottatott errül. Fél, hogy itt az ő cselekedetei titkos vizsgálatra találnak; hasznára akarja fordítani ezen fontolgotásokat; kegyelmeket és kedvezést ígér, hanem az ülések rendes szerkeztetését kívánja, 's nyilvánossá akarja tenni azonal a' gyűlést, melly eddig leghizodalmasabb körbe zárkozóék.

Conrard és barátjai ellene állottak 1630ig. Végre engedének; de nem mindnyájan, mert többen visszavonultak, midőn egyszer a' kardinál be ment a' szobába, hol egybe valának gyűlve. Ez a' megjelenés valami kis státus csapás (coup d'état) forma volt, mellyet Levassor, egy akkori író, tyránság cselekedetének néze. Azon időben nagyon erős lélek uralkodott. Hanem Richelieu megengesztelé őket ezen meglepéséért nagy leereszkedése és hízgelgései által. Ő minden társasági felsőséget megdönteni, vagy hatalma alá akart hajtani: az akademiát az udvarnak tevé ellenébe, 's a' lángészt, melly mindég független, a' mindég despotikus feudalitásnak. Uralkodott ennek töredékin, a m a n n a k diadalmán, 's hogy munkáját tökéletessé tegye, megszenteltette 1735ben nyílt levél által (lettre patente) a' felvilágosodott ész diadalmát az esztelen tudatlanságon.

Az akademia ezen neki adott levél által just nyert, valamint előbb, erkölcsi és politikai tárgyakkal foglalatoskodni. Hanem azt a' törvénykönyvbe iktatás után a' parlament 1637ben korlátok közé szoritotta, mellyek nem annyira az ujonnan szerkeztetett akademia, mint a' büszke minis-

ter ellen voltak intézve, kinek törekedésétől félt a' parlament.

Meghalván Richelieu, maga a' legfőbb törvény-
szék is fogamat és. következés nélkül valóknak te-
kinté azon korlátokat, minthogy az akademiátul
ugy is kértek minden nagy körülállások között
tanácsot, majd egyenes rendelés által, majd mel-
lékes és alattomos uton. Így 1638ban meg kelle-
neki mondani gondolatját két felette fontos tárgy-
rul: az egyik maga kardinál Richelieu igazgatásá-
rul szolt, a' másik egy spanyol háborurul.

1639ben meghalt az akademia könyvárosa Ca-
musat. Az igazgató minister saját könyvárosát
Cramoisy-t ajánlotta ezen megürült hivatalra. Azon-
ban élt a' megholtnak özvegye, 's ez eleibe tété-
ték a' minister kedveltjének, 's az intézet, melly
már Cid védelmezése által is nagy fényt vont ma-
gára, uj próbáját adá tanácskozása és voksolása
szabadságának.

1694ben jelent meg az akademia szótárának
első kiadása. A' második kiadás 1718ban látott
világot.

A' francia akademia pártfogója 1742ben can-
cellár Segnier volt, ki annak illendő szálast szer-
zett, 's elhatározó alaprajzokat, mellyek egyenes
szabadságot adának neki, politikai és erkölcsi tár-
gyakrul az ország törvényeihez képest tanácskozni.

A' könyvkereskedés és a' literatura lételét ve-
szély fenyegette 1778ban azon javallat által, mel-
lyet a' ministeri gyenge ész szerkeztetett. Tüstént
felállott az akademia, 's folyamodó irást nyujta be
a' királyhoz, ki erre visszavette a' veszélyes rend-
szabásokat, 's jóvá tette azon rosztat, mellyet né-
melly emberek gonosz akarattja ejtett az országon.

1793ban elnyomatott minden akademia. Ugy látszik, féltékeny volt egy pillantatig a' francia köztársaság a' tudományok köztársasága iránt, de csak hamar elesmeré hibáját 's törekedék azt meg-orvosolni. 1794ben Abbée Grégoire-nak, a' nyilvános oktatás igazgatósága nevében adott, javallására fel-állított a' művészi emlékek fentartására ügyelő biztosság, 's egymás után szerkeztettek a' közmunkák oskolája (azolta polytechnikai intézet), a' normalis oskola, a' muzsika conservatorium, a' művészségek és mesterségek conservatoriuma, 's végre 1795ben a' nemzeti intézet, három szakaszra osztva, mellyeknek egyike, a' francia akademia képviselője, külön erkölcsi, politikai és törvényhozó osztállyal birt.

1797ben az intézet tagjává neveztetett Bonaparte; testvérei Luczián és Jó'sef is felvétettek abba: amaz, az első osztályba („Bonaparte, général en Chef de l'armée française en Egypte et membre de l'Institut“); ezek, a' másodikba. Ezen hires test 1803ban új formát kapott; ekkor négy osztály volt benne: az első a' komoly tudományok, a' második a' szép tudományok, a' harmadik a' történetírás, a' negyedik a' mesterségek számára. Tartott fő üléseket, mellyekben a' kormány-szék tárgyai vétettek vizsgálat alá. Tudjuk, hogy itt a' császárság és Napoleon trónusra emeltetésének kérdése nem kedvezőleg vétetett fel. Innét a' kegyelem megszűnése, melly azzal egy időben történt.

1812ben 440,000 frank esztendei jövedelem tétetett ki az intézet számára, különös végzés által, 's utóbb 460,000 frankra emeltetett.

1814ben az akademia régi lábra állításáru gondolkoztak. Suard ur különösen sürgette ezen rendszabást: Delambres, Dacier és Lebreton urak küzdöttek ellene. Mindazáltal Februariusban 1815ben készítettett egy királyi rendelö levél, hogy az intézet három osztályra szálittassék le, a' negyedik pedig, névezetesen a' mesterségeké, választassék el töle. Napoleon visszatérése Elba szigetérül hátráltatá ezen rendelés végrehajtását. Négy hónappal késöbben Vaublanc ur lépe a' ministeriumba. Ö uj rendbe szedé az intézetet a' nélkül, hogy egyszerre eltávoztatta volna belöle a' mivészeket. A' négy osztály helyett négy akademia állittatott fel, mellyek némelly leghasznosabb tagjaiktul megfosztattak, 's csak igen gyenge kötelék maradt meg köztök az egyesség lelkének fentartására, melly eddig az ö fényes és köz gyüleéseik javallataiban meg volt. Ezen tul bizonyos küszködés és ellenkezés támadt az akademiák közt."

Az bizonyos, hogy az akademia legalább egy század lefolyta alatt felette nagy hasznot hajtott a' francia tudós világra nézve, de utöbb a' tanítványok kifogtak a' tanítókon.

Tudjuk, hogy már Voltaire idejében sem állott nagy becsben a' francia akademia a' többi tudósok előtt; a' legujabb időben annak tekintete még alább szált, ugy hogy a' hires La Martine-rül minap azt mondá egy valaki: „il est parti pour l'Italie dans la crainte qu'on ne le nommât académicien malgré lui."

Martius 28kán 1828.

Azon hajdan hires királyi mulató kastélyok közül, mellyek Páris szomszédságában feküsznek,

csak Saint-Cloud van még divatban. Ezen királyi palota aligha nagyobb a gödöllői vagy aszói kastélyoknál, 's a' mellette lévő park régi franciaizlésben van elrendelve. Saint-Germain és Versailles elhagyatva állanak; az utóbbi csaknem olly stílusban van építve, mint Schönbrunn, de sokkal nagyobb. — Szinte nehéz volna ezen roppant épületekbe más lakosokat gondolni, mint a' kik ott az 1789ki revolutió előtt éltek. A' mostani francia nép csaknem ugy tekintí azokat, mint a' természetvizsgáló az özönvizelőtti formatiókat, — ha bár nem hasonló tisztelettel.

A' Saint-Denis-ben lévő királyi sírboltokat is megnéztem, mellyek a' revolutióban nagy résznyire szélyeldulatának, de az újabb időkben a' mennyire lehetett ismét helyre állítottak. A' régi francia királyok és királynék számos képszojai hosszú sorokban fekszenek itt a' sírköveken. Nem csekély meglepetésemre az egyiken „Clémence de Hongrie“ nevet találtam. A' képszo borfehér márványból van készítve természeti nagyságában. Jámor, nemes kifejezést látni a' hosszukás, sovány ábrázaton. Hazafiúi felhevülésemben ugy tetszett, mintha ezen arczvonásokban könnyű volna a' kun karaktert kismernem, melly Clementinára ősnagyanyátul, a' kun származásu Erzsébettül, ötödik István magyar király hitvesétül, maradhatott. Clementina, Martel Károly leánya, és Robert Károly magyar király testvére, hitvese volt tizedik vagy Makacs Lajos francia királynak. Mezeray *) így ír felőle: Minekutána Burgundiai Margit (X. Lajos első hitvese, ki bizonyos vétke miatt Château-Guil-

*) Abrégé chronologique de l'Histoire de France.

lardban fogva tartatott) két esztendeig ült volna a' tömlöczben, a' fejedelem más feleségrül gondoskodott, 's megkérlette Clementinát, Martel Károly leányát. Azonban X. Lajos meg nem házasodhaték, míg előbbi feleségétül meg nem szabadula, mi a' közönséges uton felette nehéz volt. Ennél fogva a' legrövidebb utat, nem ugyan a' legjobbat és legigazságosabbat választá, 's megfojtatá azt lepedővel, midőn tudná, hogy Clementina közelget. Ezt, minekutána hajóra ült volna, iszonyu fergeteg lepte meg, mellyben minden drága készületét elvesztette, annyira, hogy mindentül megfosztva szállna ki a' franczia partra. A' királyt S. Dié-ben találá, Troyes-hoz közel, 's ez vele ugyan ott esküdött meg minden pompa nélkül. Innét a' király Reims felé folytatá utját, 's itt urunk mennybemenetele napján kenetett fel 's koronáztatott meg. Clementina a' király felkenetése előtt néhány nappal érkezék meg 1315ben. A' pompás menyegző Párisban tartatott, 's a' királyi hölgy hitvesével együtt koronáztatott meg Reimsben. Szerencsés házasságot reménylettek ezen szövetségbül, de máskép tetszett a' mennynek ez iránt rendelni. Alig töltöttek együtt másfél esztendőt, midőn a' király megégetett a' Vincennes-i erdőben, hitvesét öt hónapos viselőségben hagyván. E' miatt olly nagy bu lepé meg a' királynét, hogy negyed napos hideglelésben esék, melly annyira árta gyümölcsének, hogy ez csak kevés napokig élhete. A' királyné ugyan is November 14kén betegedék le, gyermeke pedig ugyan azon hónap 22kén, vagy mások szerint December közepe táján halt meg. Ez fiu gyermek volt, neve János, 's Franciaország királyai közé számláltathatik, mert egy franczia király halála után a' ko-

ronának tüstént a' legközelebb álló férjára kell szállni. Clementina ezen időtől fogva soha sem volt tökéletesen egészséges, noha még tizenkét esztendeig élt. Hitvese, a' király, azon huszonöt ezer livres házassági jutalmon kívül, mellyet neki a' házassági kötésben rendelt, 's végrendelésében megerősített, még a' Maineville, Maisons, Hebecour, Marigny, Dampierre, Escouis, és mind azon földek birtokát is reá hagyta, mellyek Enguerrand de Marigny-tul elfoglaltattak. Szép Károly és Valois-i Filep királyok még nevelték penzióját, 's ezen fejedelmek annyira becsülték őtet, hogy leveleikben 's közönséges beszélgetésekben csak „jó királynénak“ neveznék. Ez minden gazdagságát kegyes czelokra fordította, felépítteté nevezetesen, 's felékesítteté a' templomokat Gátinoisban, mellyet Hosszu Filep huszonöt ezer livres özvegyi jövedelme fejében adott neki; 's meg nem feledkezvén azon természeti hajlandóságrul, mellyel születése földje iránt tartozott, gazdag ispotályt szerzett Budán Magyarországon, 's egy nevelő collegiomot szegény árva gyermekek számára, mellyekbe a' párisi egyetemtül küldé igazgatókat. Egy szóval, olly bő kézzel osztogató el mindenét, a' mije volt, hogy ez által néha maga is szorultságba jött. Midőn számos jótéteményei által a' mennyet e'képen megnyerte, áltszólitatott oda October 13kán 1328, a' Temple palotában halván meg Párisban. A' Jakobinok karában temettetett el, hol neki sógornéja Johanna királyné, Hosszu Filep özvegye, márvány sirboltot emeltetett.

Aprilis 7kén 1828.

Ugy is tudod, hogy a' cabrioletbeli kocsis' azzal, kit viszen, ben ül a' kocsiban. Minap este Jomard urhoz soirée-ba menvén egy ilyen kocsissal szokásom szerint beszédbe bocsátkoztam, 's mind a' mellett, hogy az e'féle emberek itt rendszerint pallérozottabbak, mint talán némelly más, előtted is esmeretes helyeken, még is mindjárt észrevevém, hogy az én emberem a' jobbakbul való legyen. Végre azt tudám meg tőle, hogy ő Napoleon alatt kapitány volt. „Midőn“ ugymond, „a' restauratió után a' sereget nagy részint szélyel bocsátották, csak hamar meguntam a' henyélést, 's mivel kicsiny koromtul fogva nagy kedvem vala a' lovakhoz, egy cabrioletet szereztem magamnak, 's most keresztül kosul járom a' várost. Vinni való emberem elég van, — 's a' mikor senki sem jön, szegeletembe vonulva kedvem szerint olvasgatok. Így élem a' világot, és eddig, hála Istennek, egészen meg vagyok elégedve sorsommal.“ — Ime ismét egy philosophus! még pedig ugyan csak peripateticus, ki ha nem járkal is, legalább eleget kocsikáz ide 's tova.

A' béres kocsik itt igen sokfélék. Az 1826ki hivatalos előadás *) szerint többi között nagy gyors kocsi, melly csak hosszú utra jár, 178 vagyon; közönséges diligence, melly közelebb fekvő helyekre megyen, 306; kicsiny gyors szekér Páris környékére 249; Fiáker 900, de az utóbbi rendszerint olly csunya és mocskos, a' millyent mai

*) Recherches statistiques sur la ville de Paris et le Département de la Seine, a Paris 1826.

nap Bécsben vagy Pesten sehol sem látni; azért az egyes ember, vagy szükség esetében két személy is, közönségesen cabrioletben jár. Ezeknek száma ezerekre is megy. Egy hajtásért (*une course*) harmincz *sous-t* fizet az ember, ha bár az egyik sorompótul az általellenben fekvőhez kellene is mennie; pedig ez jó nagy darab lehet, mivel az ifju herczeg M. . . Viktor sebesen igetve csak hét egész óra alatt lovagolhatta körül a' várost. — Csudálkozom, hogy a' Franeziák, találmányos eszek mellett sem tudták eddig a' cabrioletet belé ülésre és kiszálásra nézve alkalmatosabbá tenni. Ezen dolog a' szokatlannak 's kivált egy asszonynak valóban felette bajos.

A' fellyebb említett alkalommal fényes gyülekezet volt Jomard úrnál. Többi között ott volt a' *Bulletin universel* főszerkeztetője, báró Férussac; Balbi Adorján; gróf Forbin, a' királyi szépmívi muzeum felvigyázója; báró Dupin Károly, a' nemzeti industria főszószólója; az öreg Jullien, a' *revue encyclopédique* directora; báró Mássias, a' *philosophus*; Bianchi, királyi tolmács a' napkeleti nyelvekben; a' tudós Warden, az északamerikai statusok hajdani főconsula; Remusat Abel, ki chinai nyelvből való fordításai által esmeretes; a' híres angol admiral Sir Sidney Smith; Barrow, a' *quarterly review* egyik nevezetes írója; Viennet, a' követek kamarája bal oldalából, és négy fiatal egyiptomi, kik itten tanulnak. — Ezen vendégek, 's más ötven vagy hatvan, részint egy mellék szobában mulatoztak, hol egy kerek nagy asztalon minden legujabb időben megjelent *geographicus* és *statisticus* munka, földabrosz és metszet el vala terjesztve, — részint a' szalonban a' számos asszonyságokkal be-

szélgettek; leány ritkán jön ilyen társaságba. — Általában véve a' közép rangu francziának csak akkor élük világokat, minekutána férjhez mentek, a' mi Angliában épen ellenkező módon történik. — Jomard urnál játszó asztalt sem látni, 's e' szerint némelly hazánkfiya talán nem is képzelhetné magának az itteni mulatságot, minthogy se leány, se kártya nincs a' háznál; 's még is elevenebb itt a' mulatkozás, mint a' mi kártyás asztalainknál, kivévén, ha az utóbbinál netalán egy kis veszeke-dés támad. Azonban itt is találkozik olyan, ki a' beszélgetésben nem nagy örömet lel; nevezetesen egy öreg ur ötlék szemembe, ki csak theával, mandola téjjel, fagyaltal 's más hasonló szerekkel foglalatoskodott. — Tizenegy óra felé a' szalonba gyültünk öszve mindnyájan, 's félkerekben több sorban álló székekre telepedénk le. Viennet ur egy új szomorujátékát — Achille — olvasá el. A' most említett jámbor öreg ur épen hátam megett üle; ő már a' készültek között is több izben ásitozott, — 's nem igen soká olvasott Viennet ur, midőn ez már csendesen elszunnyadt. Egyszer valami tetszős hely-nél nagy tapsolás támada, ekkor a' jó öreg is hamar felkapá magát, 's hatalmasan bravozott. Meg-lehet, hogy ilyen alkalommal az álom szint olly ragadós, mint az ásitozás, legalább magam is igen közel jártam hozzá; — de hiszen ki ne találná unalmasnak, a' franczia fülön kívül, azon örökké tartó alexandrinust, mellyre jól reá illenek lord Byron szavai (Childe Harold IV. 38.): „a' franczia lant minden hangja bántja a' fület, vagy pedig el-altat egyformasága által.“

Általában azon észrevételt tettem, hogy a' Franczia, minden elevensége 's természeti nyugha-

tatlansága mellett is, sok tekintetben különös merevénységet és monotoniát mutat. Micsoda kedvetlen egyforma szabásuak a' régi francia kertek? nemde merevény tableauhoz hasonlítanak-e még a' híres Dávid képei is? minő egyforma hangu és affectált the itralis declamatiójok? 's micsoda muzsikai szegénységre mutat azon tiz vagy tizenötféle couplet, mellyet talál XIV. Lajos idejétől fogva majd minden vaudeville-ben 's minden utszán hallani! Az idegen még a' francia konyha ellen is panaszkodik, hogy az minduntalan ugyan azon fűszer-számos és gombás étket teremti. Sőt társaság-beli közösülésekben is észrevehető ezen monotonia. A' „bon jour, Monsieur“ — „merci, Monsieur“ nem egyforma hangváltoztatással ejtetik-e majd minden párisi ember szájában? még a' kolduló kis szavojard is mind egyformán hangoztatja szokott esedezését: „un petit sous, Monsieur.“

A' kis szavojardok, kik itt kéménysepréssel, nem különben majom, vagy más kis állat mutogatásával és koldulással keresik élelmeket, a' párisi nép különös pártfogása alatt vagynak. Egy ilyen kis fiu minap a' Passage-Vivienne-nél halva elterült majma mellett siránkozott, 's az arra menő sok embertől gazdag alamizsnát nyert. Szerencsétlenségére arra jöve egy ur, ki a' fiut keményen kezdé feddeni szinlett bánatja miatt, 's azzal vádlá, hogy a' majom nem is volt az övé, 's hogy azt csak a' köz irgalmasság megnyerése végett siratja. A' szavojard górombául felelgetett az urnak, ki végre pálczikájával akará őt egy kis udvariságra tanítani, — de a' sok nép tüstént ott termett, tiz ember is neki esett a' dorgáló urnak, 's ez ekkor szükségesnek találá szabadulását fürge lábaiban keresni.

Aprilis 22kén 1828.

Az itteni uszó iskola már felállítottott, noha ez ugyan koránt sincs a' maga helyén, mert szinte a' város közepén fekszik; ellenben a' téli uszó iskola hol az ember melegített vízben 's fedél alatt uszálhat, egy távol fekvő külvárosban van. — Nemde raffinrozott az ide való nép! téli időben ki gondolna uszásra, 's a' Francia azzal is tud pénzt keresni. — Itt egy más különös neme a' pénzszerzésnek a' csizmatisztogatás. Ha belépsz azarra való csinos kabinetbe, egy magas padra ültetnek, 's a' Constitutionnel't nyujtják kezedbe, 's míg ők csizmádat fényesítik, addig te kedved szerint olvashatsz. Természetes, hogy ezen sokféle pénzkereső ember minden kigondolható módon akarja a' figyelmet magára vonni. Minap egy asszonyság valami hajfodoritótul következő nyomtatott levelet kapott: Madame! *L'art de la Coiffure a fait trop de progrès depuis quelques années, pour qu'il soit indifférent de se confier aux soins d'un artiste quelconque. On a le droit d'exiger aujourd'hui du Coiffeur des connaissances auxquelles d'abord on n'avait peut-être pas songé, et l'étude du dessin, de la peinture et de beaux modèles, est devenue pour lui d'une indispensable nécessité.*

Livré par goût à ces recherches plus importantes qu'on peut le croire, jaloux de reculer les bornes de mon art, et de montrer jusq'à quel degré de perfection il peut être porté, j'ose prendre, Madame, la liberté de m'offrir à votre souvenir, et de réclamer l'honneur de soigner votre coiffure.

N'ayant qu'un seul but, celui de l'embellissement et de la conservation de la Chevelure des Da-

mes, j'ai dû m'occuper continuellement des formes les plus agréables, les plus légères que l'on pouvait lui donner, des ornemens qu'il était possible d'y ajouter pour en relever l'éclat ou en cacher les imperfections. C'est chez nos plus grands peintres que j'ai été chercher mes modèles. Raphaël m'a offert ceux de mes bandeaux; le Dominiquin m'a appris à draper un turban avec grâce, et, dans plus d'une composition moderne, j'ai appris à disposer une tresse, à placer une fleur, une guirlande, à varier les accessoires que le goût ou la mode permettent d'adopter.

En me fixant dans le quartier de la Chaussée-d'Antin, je n'ai pas pensé commettre une indiscretion en vous faisant, Madame, l'offre de mes services. Si j'ai acquis quelque réputation dans l'art que je cultive, je me trouverai fort honoré de devoir à votre bienveillance l'occasion de répandre davantage ma méthode.

J'ai l'honneur d'être, avec le plus profond respect, Madame, votre très-humble serviteur, Narcisse, Coiffeur de S. A. R. la princesse Amélie de Saxe. *)

*) Asszonyom! A' hajfodorítás mestersége egynéhány esztendő óta sokkal nagyobb előmenetelt tett, hogysem mindegy volna magát e' részben akármelly mivész kezére bízni. Ma méltán kívánhatni hajfodorítótul olly esméretek, melyekről ez előtt talán nem is álmadoztak, 's a' rajzolás, képirás és szép példa-mustrák vizsgálása reá nézve okvetetlenül szükségessé lett.

Hajlandóságom által vezetettvén ezen sokkal nevezetesebb vizsgálatokra, mint az ember gondolná, 's vágyván mesterségem határait kiterjeszteni, 's megmutatni, melly fokára emeltethessék az a' tökéletességnek, bátorkodom Asszonyod megemlékezésébe ajánlkozni, 's azon megtiszteltetést kikérni, hogy hajfodorításáruul gondoskodhassam.

Május 10kén 1828.

Mill; bájoló erővel bir a' kikelet! maga Páris soha sem szebb, mint Május hónapban; a' Tuileriák kerte ekkor egy egész kis világ. Midőn a' mult hónap elején sarjadoszni kezdének a' fák, egy valakit így hallék szólni: „le petit printemps est déjà tout vert.“ *) Nem tudtam, mit érthet az ember ez alatt, 's csak későbbben mondák, hogy egy hársfát a' Tuileriák kertében kis tavasznak nevez a' nép, mivel az a' többi fák között legelőbb szokott zöldelni. Így „petite provence“-nak hivatik ugyan azon kertben egy terrasse szeglete, melly a' nap sugárinak különösen ki van téve. Tavasz elején a' sok apró gyermek ide szokott gyűlni az egész szomszédságbul, a' dajkák tánczolnak, danolnak a' kicsinyekkel, 's örül az ember szive ezen gyönyörű ártatlan gyermekek vigadozásain. Meg kell vallanom, ezen apró nép itt olly nyájas, eleven eszü,

Nem lévén egyéb czélom a' szép nem haja csinosításán 's megtartásán kívül, a' legkellemesebb 's legkönnyüdebb formákkal kelle szüntelen foglalatoskodnom, és azon ékességekkel, mellyeket hozzá lehet adni, hogy vagy annak fényét neveljék, vagy hijányait elrejtsek. Legnagyobb képiróinknál kcrestem mustrapéldáimat. Raphaeltül tanultam fejre galandot kötni; Dominiquintül turbánt kedveltető ránczba szedni, és számos uj képekbül a' hajfonadékot helyesen elrendelni, virágot, viráglánczot helyezni, 's a' többivel olly változtatással élni, mint az izlés, és a' módi megengedi.

A' Chaussée d' Antin kerületében telepedvén le, nem véltem helytelenül cselekedni, ha szolgálatomat Asszonyságodnak ajánlom. Ha mesterségemben valamelly hirrel névvel dicsekedhetem, nagyon megbecsültnek fognám magamat érezni, ha Asszonyságod jóságának köszönhetném az alkalmat, módomból bővebb elterjesztésére.

Legmélyebb tisztelettel van szerencsém lenni Asszonyságod igen alázatos szolgálója Narcisse, ő királyi magassága Amália szász hercegasszony hajfodorítója.

*) A' kis tavasz már egészen zöld.

csinos és jól nevelt, hogy hozzá hasonlót seholsem láttam, 's így nem csuda, ha a' meglett koruak is birnak ezen tulajdonságokkal. — Nem régen valami idegen urral voltam egy boltban a' Richelieu utzában. Társam kalapját fentartva nagy hetykén lépett be a' gazdag boutique-ba, hol a' többi között egy asszony árult, a' mint itt rendszerint sok fejérnép szokott kalmárkodni. Ezen asszony olly nemes rátartással birt, 's olly pallérozott, finom kifejezésekkel élt, hogy kísérom lassankint mindég alább meg alább szált fenjáró magaviseletében, utóbb, mintha haját igazitaná, kalapját is levevé, és ha eleintén úgy ment be, mint talán egy uraság szegény szolgájához, végre épen ellenkező módon vált meg a' boltosnétul, mint alázatos szegény szolga uraságátul.

Az is megjegyzésre méltó, hogy az ide való boltosok a' vevők iránt ritka bizodalommal viseltetnek. Máson is történt, nem csak rajtam, hogy egy kalmár, kinél először valék életemben, olly esetben, midőn nem volt elegendő pénz nálam a' megvett portéka kifizetésére, azt tellyes készséggel hitelben is általengedé.

Utolsó leveledben azon bámulsz, hogy mikép alhatik az ember jó izüen ezen nyughatatlan nép között? A' szokás tesz mindent, — midőn falurul jövünk, a' pesti lárma is türhetetlennek látszik, 's az ujságlevelekbül minden bizonnyal nagyobbnak is gondolhatjuk az itteni mozgást, mint a' millyen valóban, mert ott természetesen általjában véve csak azt szokták megirni, mi a' pillantat figyelmét magára vonja, a' többi rendes dolgok folyása senkit sem érdekel. Itt helyben nem látszik a' lárma olly igen veszedelmesnek, 's némelly nyomtatott ezik-

kelyek, mellyek mi nálunk rettentő következt szülnének, itten a' többi mozgásban vesztenek erejebül, valamint a' kő, ha nyughatatlan, habzó vízbe vettetik, nem okoz olly mozgást, mint ha csendes álló vízbe esik.

Egyébiránt a' város különféle részei különböző karaktert is mutatnak. A' Palais-Royal környéke legelevenebb; ez a' közép kereskedés mezeje. A' boltok itt számtalanok, 's a' sok kirakott portéka 's óriási charlatános felírás talán szükséges is, mert a' roppant sokaságban nehéz volna a' nélkül egyiket a' másiktul megkülönböztetni, — A' Chaussée d' Antin a' nagy kereskedők világa; Rotschild, Lafitte, Hagermann 's a' t. palotáji itt ragyognak. A' Marais, hajdanában a' város legcsinosabb része, most csak közép sorsu polgárok 's nyugalmat szerető emberek lakása. A' Faubourg Saint-Germain a' régibb főnemesség környéke. A' Faubourg Saint-Jacques „pays latin“-nek *) is neveztetik az ottani sok tanító intézetrül. A' Faubourg Saint-Antoine pedig a' számtalan kézmivesek és napszámosok kerülete. Ez utolsó maga több mint 80,000 lakost számlál.

Ezek között az első, t. i. a' Quartier du Palais-Royal fő rollét szokott játszani majd minden párisi zenebonákban. Itt egy két pillantat alatt ezereknint tódul öszve a' nép, 's meg kell vallani, hogy az ilyen roppant sokaság, valamint egy részrül — már materialis ereje tekintetébül is — vigyázóbbá 's józanabbá teheti a' kormányt, más részrül nagyon is alkalmas akármelly lázadás elterjesztésére.

*) Deák ország.

